

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2020

Cilt/Volume : 6

Sayı/Number : 9





KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2020 CİLT / VOLUME: 6 SAYI / NUMBER: 9

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. Mehmet OKUR

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadî ve İdarî Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE



YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. David McDONALD**
☞ University of Wisconsin / USA
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
Prof. Dr. Haşım KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet OKUR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. R. SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali ASKER
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Coşkun ERZÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Selçuk URAL
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahin DOĞAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE



HAKEMLER / REFEREES

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet TEKOC AK
☞ Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
☞ Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Akin AKYOL
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Alkan GÜNLÜ
☞ Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Aslıhan ERGÜDER EROĞLU
☞ Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK
☞ Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih SİVRİKAYA
☞ Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut AYDIN
☞ Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ
☞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN
☞ Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ünal DEMİRER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN
☞ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Öğr. Gör. Nazmiye AYDIN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

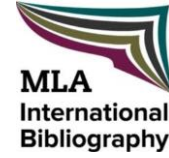
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES



KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice in each year.

Authors are responsible for the content of their work.



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☎ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Düzelti / Redaction

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☎ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon /Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37

Fax: +90 462 325 86 88

<http://www.ktu.edu.tr/karen>

<http://dergipark.gov.tr/karen>

karen@ktu.edu.tr

karen.dergiler@gmail.com

karen@yaani.com



ISSN: 2458-7680

E-ISSN: 2458-9705

Haziran / June 2020, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44





İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Nazlı YILDIRIM

Sinope'den bir Duodecim Scriptorum Tablası 1-8
A Duodecim Scriptorum Board from Sinope

Pınar PINARCIK - Güzin BİLİR - Bengin BİLİCİ - Evin Caner ÖZGEL

Konuralp Müzesindeki Bir Grup Taş Baltanın P-XRF Yöntemi İle Eskiçağ'da Kullanım Alanının Araştırılması 9-22
Investigation of a Group of Stone Axes from Konuralp Museum by P-XRF Method and Determination of their Utilizations in Ancient Ages

Ahmet BİLİR

Kocaeli Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Fibula 23-34
A Group of Fibula from Kocaeli Museum

Keziban SELÇUK - Hüseyin YURTTAŞ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Dokunan Geleneksel Kumaşlar Üzerine Bir Deneme 35-47
A Trial on Traditional Fabrics Woven in the Eastern Black Sea Region

Özgür YILMAZ

Yüzbaşı Mircher'ye Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon-Erzurum Yolu 49-80
The Trabzon-Erzurum Road in the Middle of the XIXth Century According to Captain Mircher

Evrin ŞENCAN GÜRTUNCA

Fransızca Basında 1908 Yılı İstanbul Yangınları: Le Moniteur Oriental Örneği 81-102
1908 Istanbul Fires in French Press: Le Moniteur Oriental

Necdet AYSAL

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti 103-120
Social Assistance Organization of the II. Constitutionalism Period: Ottoman Navy Society

Derya MUMCU KÜÇÜKER

Impacts of Socio-Economic Factors on Carbon Dynamics in Black Sea Forests: A Case Study from Akçaabat Forest Planning Unit 121-140
Karadeniz Ormanlarındaki Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Karbon Dinamikleri Üzerine Et-kisi: Akçaabat Orman İşletme Şefliği Örneği

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.





Yıldırım, Nazlı, “Sinope’den bir Duodecim Scriptorum Tablası”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss. 1-8.
DOI: 10.31765/karen.683954

SİNOPE’DEN BİR DUODECIM SCRIPTORUM TABLASI*

Nazlı YILDIRIM**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Sinop/TÜRKİYE

✉ nazliyildirim@sinop.edu.tr

ORCID : 0000-0002-2924-5111

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Paphlagonia, Sinope, Antik Dönem Oyunları, Duodecim Scriptorum

Keywords: Black Sea, Paphlagonia, Sinope, Ancient Games, Duodecim Scriptorum

Öz: Bu çalışmada Sinope kenti içerisinde tespit edilmiş olan bir oyun tablası incelenmiştir. Kentin sur duvarı üzerinde devşirme olarak kullanılmış olan bu tabla, Roma Dönemi’nde oldukça sevilen ve pek çok kentte örneği tespit edilen Duodecim Scriptorum oyununa aittir. Tablada oyun taşlarının yerleştirildiği ana bölüm üç sıradan oluşmaktadır. Her bir sıranın içerisinde kareler şeklinde biçimlendirilmiş olan on iki oyun hanesi bulunmaktadır. Oyun sıraları iki yanda altışar hane olmak üzere bir ayırma işareti ile tam ortadan ikiye ayrılmıştır. Ayırma işareti olarak birinci ve üçüncü sıralarda çarpı (x), ikinci sırada artı (+) motifi kullanılmıştır. Sinope sur duvarı üzerinde kullanılmış olan bu oyun tablası olasılıkla büyük boyutları ve masif yapısı nedeniyle Selçuklu Dönemi’nde sur duvarlarının yenilenmesi ve onarımları sırasında devşirme malzeme olarak tercih edilmiştir. Hanelerin ve ayırma işaretlerinin düzenlenişine göre tipolojik olarak hiçbir oyun tablası ile bire bir benzeşmeyen Sinope duodecim scriptorum tablasında, dönemin yaygın motiflerinin farklı şekilde tasarlanarak kullanıldığını ve bu anlamda özgün bir örnek olduğunu düşünmek mümkündür.

A DUODECIM SCRIPTORUM BOARD FROM SINOPE

Abstract: In this study, a game board determined in Sinope has been examined. This board, which was used as a spolia on the city wall of the city, belongs to the Duodecim Scriptorum game, which was very popular in the Roman Period and whose examples were found in many cities. The main section where game pieces are placed on the board consists of three rows. There are twelve game places, which are shaped as squares within each row. Each row is divided into two in the middle, with a separation sign. In the first and third rows, the cross (x) sign is used as the separation sign, and the plus (+) motif in the second row. The game board was probably used as a spolia during the renewal and repairs of the city wall seen

Geliş Tarihi / Received Date: 03.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.05.2020

in the Seljuk Period due to its large size and massive structure. Sinope duodecim scriptorum table is not exactly like any game table according to the arrangement of the game places and separation signs. It is possible to think that the common motifs of the period were designed and used differently and, in this sense, it was an original example.

Giriş

Sinope Karadeniz'in en kuzey noktasında, anakarayla ileri doğru genişleyen Boztepe Yarımadası arasındaki dar bir kıstakta yer alan önemli bir Paphlagonia kentidir. Coğrafi olarak doğal bir limana sahip olan kent, bu sayede antik dönemde Karadeniz'in en önemli ticaret limanı olarak faaliyet göstermiştir. Deniz ticaretindeki önemi nedeniyle bu kent Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri'ni içine alan, geniş bir tarihi süreç içerisinde kesintisiz olarak yerleşim görmüştür.¹

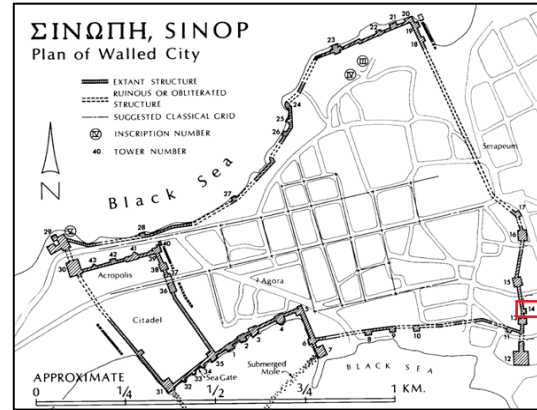
Bu çalışmada Sinope'de tespit edilmiş olan antik bir oyun tablası incelenmiştir. Kentin sur duvarı üzerinde devşirme olarak kullanılmış olan bu tabla, Roma Dönemi'nde oldukça sevilen ve pek çok kentte tabla örneği tespit edilen duodecim scriptorum oyununa aittir. Çalışma içerisinde tablanın tanımlaması yapılmış ve benzer örnekler ışığında sahip olduğu tipolojik özellikler ayrıntılı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Tanımlama

Konumuzu oluşturan antik oyun tablası, Sinope sur duvarı üzerinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.



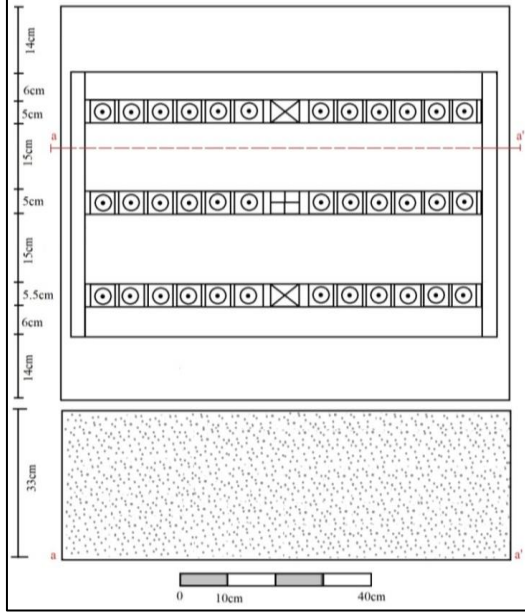
Resim 1. Sinope Duodecim Scriptorum Tablası, Buluntu Yeri



Resim 2. Sinope Duodecim Scriptorum Tablası Buluntu Yeri (Bryer ve Winfield, 1985: 88)

¹ Kent konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Akurgal ve Budde, 1956; Erzen, 1956: 69-72; Boysal, 1959: 23-29; Barat, 2012: 25-64.

Mermerden yapılmış olan bu tabla, 94 cm uzunluğunda, 85.5 cm genişliğinde ve 33 cm yüksekliğindedir.



Resim 3. Sinope Duodecim Scriptorum Tablası

Yan ve alt yüzeyleri kabaca murçlanmış olan tablanın üst yüzeyi özenlice işlenerek, perdahlanmıştır. Tablanın özellikle sol bölümü günümüzde oldukça aşınmış durumdadır.



Resim 4. Sinope Duodecim Scriptorum Tablası

Oyun tablası tipolojik olarak üç sıralı, on iki haneli tabla tipolojisi arasında yer almaktadır (3 x 12). Oyun taşlarının yerleştirildiği ana bölüm 5 cm yüksekliğindeki üç

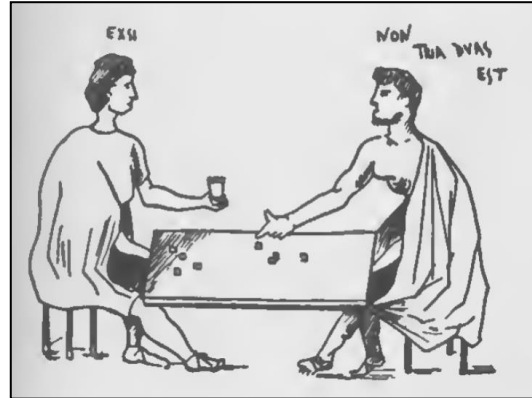
sıradan oluşmaktadır. Paralel olarak yerleştirilmiş her bir sıranın içerisinde genişlikleri 5 - 5.5 cm arasında değişen ve kareler şeklinde biçimlendirilmiş olan on iki oyun hanesi bulunmaktadır. Kare oyun hanelerinin tümü, daireler ve bu dairelerin tam merkezinde nokta şeklinde bir oygu ile bezenmiştir. Üç oyun sırası, her iki yandan 3 cm genişliğindeki bir çerçeve ile sınırlanmıştır.

Aralarında 15 cm ölçüsünde boşluklar bırakılmış olan her oyun sırası, iki yanda altışar hane olmak üzere bir ayırma işareti ile tam ortadan ikiye ayrılmıştır. Ayırma işareti olarak birinci ve üçüncü sıralarda çarpı (x), ikinci sırada artı (+) motifi kullanılmıştır.

Sinope sur duvarı üzerinde devşirme malzeme olarak kullanılmış olan, üç sıralı ve on iki haneli bu tablanın benzer örnekler ışığında antik dönem duodecim scriptorum oyununa ait olduğu anlaşılmaktadır.

Antik Dönemde Duodecim Scriptorum Oyunu

Roma Dönemi'nin en sevilen tabla oyunlarından biri olan duodecim scriptorum, Latince "on iki nokta oyunu" ya da "on iki işaret oyunu" anlamına gelmektedir. Oyun, tabla ya da oyun masasına karşılıklı olarak oturan iki kişinin on beşer taş ve üç zar ile oynadığı, şansa dayalı bir yarış oyunudur.²



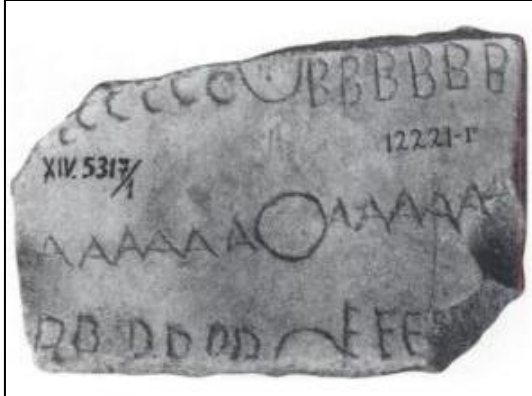
Resim 5. Duodecim Scriptorum Oynayan Oyuncular (Bell, 1969: Fig. 28)

² Duodecim scriptorum oyunu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Austin, 1934: 30-34; Bell, 1969: 30-34;

Schädler, 1995: 73-81; Arslan, 2007: 36-40; Selvi-Bener, 2013: 53-67.

Oyuna oynayan iki oyuncunun taşları/pulları renk (örneğin siyah ve beyaz) ya da bezeme (örneğin çizgili ve çizgisiz) yoluyla birbirinden ayrılmaktadır. Yunanca *πεσσοί*=pessoi, Latince *latrunculi* olarak adlandırılan oyun taşlarının yapımında pişmiş toprak, ahşap, kemik, cam ya da değerli taş malzeme kullanılmıştır.³ Yunanca *κύβοσ*=kybos, Latince *tessera* olarak adlandırılan oyun taşları ise genel olarak altı yüzü bulunan ve her yüzünde birden altıya kadar sayıları barındıran küp şeklindeki objelerdir.⁴

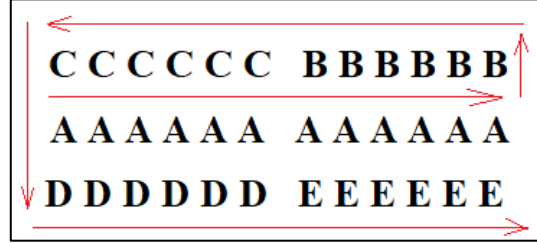
Oyunun amacı olasılıkla bütün taşları tablanın dışına, rakibinden önce taşmaktır. Oyuncuların hamleleri ve oyunun nasıl oynandığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da bu konuda en çok kabul edilen düşünce, Ostia'da bulunmuş olan ve oyunu yeni öğrenenler için kuralları açıklamak üzere hazırlanmış olduğu düşünülen antik bir oyun tablasına dayanmaktadır.⁵



Resim 6. Duodecim Scriptorum Tablası Ostia (Selvi-Bener, 2013: Res. 64)

Tabla üzerinde, oyuncuların takip etmesi gereken hareket yönleri "A" harfinden başlayarak "E" harfine doğru işaret edilmiştir. Bu tablaya göre her iki oyuncu orta sıradan

oyuna başlamalı ve atılan üç zarın değerine göre taşlarını hareket ettirerek ilerlemelidir.



Resim 7. Duodecim Scriptorum Oyunu Hareket Yönleri

Oyun taşlarının tümünü toplayan ilk oyuncu, oyunu kazanmış sayılmaktadır.⁶

Başkent Roma, İtalya, Anadolu ve Kuzey Afrika gibi Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü geniş bir coğrafya içerisinde, uzun yüzyıllar boyunca çok sevilerek oynandığı anlaşılan bu oyuna ait pek çok tabla örneği günümüze ulaşmış durumdadır.⁷ Konumuzla ilgili olarak örneğin Anadolu'da Ephesos,⁸ Aphrodisias,⁹ Sagalassos,¹⁰ Kibyra,¹¹ Perge¹² ve Side¹³ gibi kentlerde, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çok sayıda duodecim scriptorum tablası bulunmuştur.¹⁴

Bu popüler oyun genellikle taş bloklar ya da ahşap üzerine çizilerek özel olarak yapılmış oyun masaları üzerinde oynanmaktadır;¹⁵ ancak hamam, agora, sütunlu cadde ya da stoa gibi insan trafiğinin yoğun olduğu antik dönem kamu yapılarının stylobatları üzerine kazılarak, pratik bir biçimde oluşturulan yer tablaları da bulunmaktadır. İnsan trafiğinin yoğun olduğu antik yapıların stylobatlarına çizilerek oynanan şans oyunları, insanların bir araya gelerek sosyalleşmesinin en eğlenceli yollarından biridir.¹⁶

³ Oyunlarda, pişmiş toprak seramik parçalarının kabaca şekillendirilmesiyle oluşturulan oyun taşlarının yanı sıra çok farklı şekillerde özel olarak hazırlanmış taşların kullanıldığı da bilinmektedir. Kurke, 1999: 262-263 Fig. 1; Selvi-Bener, 2013: 71-82.

⁴ St. Clair, 1996: 370-371 Dipnot 6 Res. 9; Selvi-Bener, 2013: 82-91.

⁵ Austin, 1934: 33; Selvi-Bener, 2013: 54.

⁶ Austin, 1934: 33; Selvi-Bener, 2013: 54-55.

⁷ Schädler, 1995: 81.

⁸ Schädler, 1995: 74.

⁹ Roueché, 2007: 100-105.

¹⁰ Talloen, 2018: 102-104 Fig. 2.

¹¹ Demirer, 2015: 744-745 Res. 1-2.

¹² Selvi-Bener, 2008: 175 Kat. no. 20 Res. 68; 179 Kat. no. 22 Res. 79; 180 Kat. no. 23 Res. 84; 181 Kat. no. 24 Res. 85A-B; 182 Kat. no. 25 Res. 86-87; 183 Kat. no. 26 Res. 88.

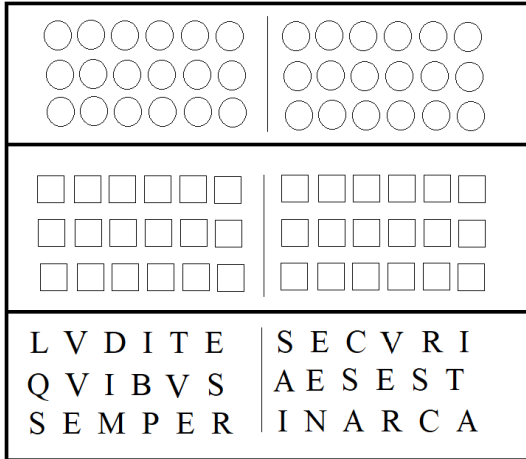
¹³ Selvi-Bener, 2008: 178 Kat. no. 21 Res. 77.

¹⁴ Schädler, 1995: 74-81.

¹⁵ Selvi-Bener, 2013: 91-93.

¹⁶ Selvi-Bener, 2013: 192-195.

Tablaların tümü her biri üzerinde on iki hane nin bulunduğu üç sıradan oluşmaktadır ve bu sıralar iki yanda altışar hane olmak üzere tam ortada yer alan bir işaret ile birbirinden ayrılmaktadır. Ele geçen çok sayıda ki tabla örneğinde ortak bir şablonun kullanılmadığı; sıralar üzerindeki hanelerin ve bunları ortadan ayıran işaretlerin çok çeşitli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Örneğin oyun haneleri için daireler, kareler, çapraz ya da artı işaretleri, yapraklar, harfler, monogramlar, hilaller ve hatta erotik semboller gibi birbirinden farklı işaret ve motifler kullanılmıştır;¹⁸ ancak haneleri daireler, kareler ya da harfler kullanılarak oluşturulan tablaların oldukça sık karşılaşılan tipler arasında olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹



Resim 8. Daire, Kare ve Harflerden Oluşturulan Tabla Şemaları

Örneğin Aphrodisias'tan bir oyun tablasında oyun haneleri daire şeklinde; Perge'den bir örnekte²⁰ ise bitişik kareler şeklinde oluşturulmuştur.



Resim 9. Duodecim Scriptorum Tablası, Aphrodisias /M.S. Geç 2.-3. Yüzyıl
<https://www.flickr.com/photos/wneuhsel/7471668214/>



Resim 10. Duodecim Scriptorum Tablası Perge/Geç Roma (?) (Selvi-Bener, 2013: Res. 88)

Oyun hanelerinin harflerden oluşturduğu oyun tablaları da en sık karşılaşılan örneklerden biridir. Bu tip tablalarda otuz altı oyun hanesi, birer harfe dönüştürülerek eğlence, şans ya da askerlikle ilgili söz, tekerleme ve deyişler oluşturulmuştur.²¹ Örneğin LVDITE SECVRI QVIBVS AESEST SEMPER INARCA, "Kesen doluyorsa, korkusuz oyna" anlamına gelmektedir (Fig. 8).²²

Tablalarda ortak bir şablonun kullanılmaması, oyun tablalarını kesin olarak tarihlendirmeyi de oldukça zorlaştırmaktadır. M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda yaygın olarak oynandığı anlaşılan bu popüler oyunun, ele geçen örnekler ışığında özellikle Anadolu

tablaların farklı bir oyuna ait olabileceği düşünülmektedir. Austin, 1932: 32; Aslan, 2007: 39; Selvi-Bener, 2013: 58-59.

²² Schamber, 2009: 44 Appendix B, No. 6.

¹⁷ Selvi-Bener, 2013: 55-66.

¹⁸ Bell, 1969: 31.

¹⁹ Selvi-Bener, 2013: 53-67.

²⁰ Selvi-Bener, 2013: 183 Kat. no. 26 Res. 88.

²¹ Roma İmparatorluğu'nda şans oyunlarının kumar olarak görülmesi nedeniyle, oyuncuların oyunu gizlemek için bu tür uygulamalara başvurduğu ya da bu tür

kentlerinde M. S. 5. ve 6. yüzyıllarda hala oynanmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.²³

Değerlendirme ve Sonuç

Sinope sur duvarı üzerinde devşirme olarak kullanılmış olan bu oyun tablası olasılıkla büyük boyutları ve masif yapısı nedeniyle devşirme malzeme olarak tercih edilmiştir.²⁴ Var olan arkeolojik veriler, kentin kale ve surlarının en erken evresinin Hellenistik Dönem'e ait olduğuna işaret etmektedir.²⁵ Bu tarihten itibaren Bizans ve Selçuklu Dönemleri'nde kentin sur duvarları pek çok ekleme ve onarım görmüştür. Kentin 1214 yılında Selçuklu İmparatorluğu'nun egemenliğine girmesiyle birlikte kale içerisinde bir iç kale eklenmiş; bu iç kalenin inşasında çoğunlukla Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri'ne ait mimari elemanlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.²⁶ Bu oyun tablası da olasılıkla oyunun tamamen unutulmuş olduğu ve halk için hiçbir anlam ifade etmediği Selçuklu Dönemi'nde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Daire ve nokta şeklinde bir oygu ile bezenmiş, bitişik olmayan karelerden oluşturulan ve ayırma işareti olarak çarpı ve artı motifleri kullanılan Sinope duodecim scriptorum tablası, bugüne kadar tespit edilmiş olan hiçbir tabla örneği ile bire bir benzeşmemektedir. Oyun hanelerinin düzenleniş biçimi konusunda yapılmış olan ana sınıflandırmalar²⁷ içerisinde yer alan,

oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu 6, 7, 8, 16, 18 ve 19 nolu tiplerle²⁸ genel bir benzerlik söz konusu olsa da hem üst hem de alttan düz çizgilerle sınırlandırılmış, daireler ve bu dairelerin tam merkezinde nokta şeklinde bir oygu ile bezenmiş olan Sinope örneği tüm bu örneklerden farklılaşmaktadır. Ayırma işareti olarak kare içerisinde çarpı (x) motifinin kullanıldığı Ephesos ya da Abu Shaar²⁹ gibi tabla örneklerinde de oyun hanelerinin genel düzenleniş biçimleri Sinope örneğinden farklıdır.



Resim 11. Duodecim Scriptorum Tablası, Ephesos /Geç Roma, <https://locusludi.ch/inside-ephesus/>

²³ Selvi-Bener, 2013: 67.

²⁴ Oyun tablalarının duvarlarda ya da taban döşemelerinde devşirme malzeme olarak kullanılması sık karşılaşılan bir uygulamadır. Örneğin Perge'de geç dönemde inşa edilmiş bir kilise duvarında duodecim scriptorum tablası devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bkz.: Abbasoğlu ve Özdizbay, 2008: 490; Selvi-Bener, 2013: 65 Res. 86-87. Kibyra'da tespit edilmiş olan iki duodecim scriptorum tablası taban döşemelerinde devşirme olarak kullanılmıştır. Bkz.: Demirer, 2015: 744-745

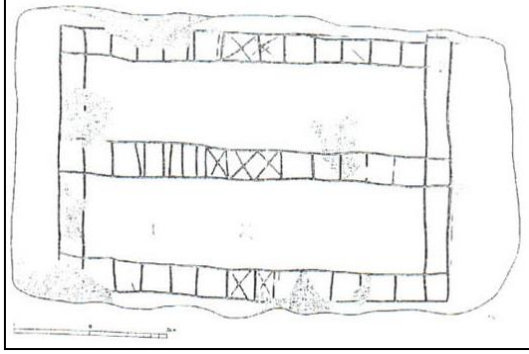
²⁵ Kentin batı yönünde yer alan surlar olasılıkla Hellenistik Dönem'e aittir. Bu yönde yer alan sur duvarlarında *emplekton örgü tekniği* kullanılmıştır. Redford, 2014: 24-39

²⁶ Kentin kale ve sur duvarları konusunda geniş bilgi için bkz.: Bryer ve Winfield, 1985: 76-79 Fig. 4-14; Redford, 2014: 27-61.

²⁷ Roma Dönemi tablalarında oyun hanelerinin düzenleniş biçimi konusunda yapılmış olan en kapsamlı çalışma *British Museum Tamamlanmamış Tabla Tipolojisi*'dir (Bell ve Roueché, 2007: 109). Selvi-Bener, bu tipoloji içerisinde yer alan on bir tabla tipine, dokuz yeni tip daha ekleyerek sınıflandırmayı genişletmiştir. Selvi-Bener, 2013: 55-67.

²⁸ Selvi-Bener, 2013: 207-218.

²⁹ Mısır/Abu Shaar'da M. S. 309-310 yıllarında kurulan bir Roma kalesinde ele geçen bu tabla, birinci ve üçüncü sıralarda iki; ikinci sırada üç ayırma işareti kullanılmış olmasıyla olasılıkla farklı kuralları olan bir duodecim scriptorum oyununa aittir. Bkz.: Mulvin ve Sidebotham, 2004: 609-611; Selvi-Bener, 2013: 59-60 Res. 72.



Resim 12. Duodecim Scriptorum Tablası, Abu Shaar /M. S. 4. Yüzyıl (Selvi-Bener, 2013: Res. 72)

Hanelerin ve ayırma işaretlerinin düzenlenişine göre tipolojik olarak hiçbir oyun tablası ile benzeşmeyen Sinope duodecim scriptorum tablasında, dönemin yaygın motiflerinin farklı şekilde tasarlanarak kullanıldığını ve bu anlamda özgün bir örnek olduğunu düşünmek mümkündür.

Sinope'nin günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmesi ve var olan antik malzemelerin özellikle Bizans ve Selçuklu Dönemleri'nde devşirme olarak kullanılması nedeniyle kentin antik dokusu ya da halkın günlük yaşantısı konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Tespit edilmiş olan bu tabla, Roma Dönemi'nde Sinope halkının gündelik yaşantısı hakkında küçük de olsa bir ipucu vermesi bakımından oldukça önemlidir. Roma Dönemi boyunca hem başkent Roma'da hem de Anadolu ya da Kuzey Afrika gibi eyaletlerin büyük ve önemli kentlerinde, halkın bir araya gelerek vakit geçirmek ve eğlenmek amacı ile oynamış olduğu çok sevilen duodecim scriptorum oyununun, nispeten uzak bir coğrafyada yer alan Karadeniz Bölgesi'nde de bilinerek oynandığını ve dönemin popüler oyunlarının bölge halkının günlük yaşantısında diğer bölgelerle paralel olarak yer aldığını kanıtlamaktadır. Söz konusu oyun tablası şimdilik bölgede tespit edilmiş tek örnek olması bakımından da oldukça önemlidir.

Tablanın devşirme olarak kullanılması ve benzer bir karşılaştırma örneğinin bulun-

mayışı tarihlendirilmesini oldukça zorlaştırırsa da Anadolu örneklerinin çoğunlukla M. S. 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirildiği³⁰ göz önüne alındığında Sinope duodecim scriptorum tablasını da Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akurgal, Ekrem ve Budde, Ludwig, (1956), *Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungen in Sinope*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arslan, Aytuğ, (2007), "Roma Halkının Sevdiği Bir Oyun: Duodecim Scripta", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17, 33-43.

Austin, Roland G., (1934), "Roman Board Games. I", *Greece & Rome*, 4/10, 24-34.

Abbasoğlu, Haluk ve Özdişbay, Aşkın, (2008), "Perge Kazı ve Onarım Çalışmaları 2007 Yılı Raporu", *KST*, 30/ II, 483-502.

Barat, Claire, (2012), "La ville de Sinope, réflexions historiques et archéologiques", *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009*, (Ed. Dominique Kassab Tezgör), Leiden: Brill, 25-64.

Bell, Robert C., (1969), *Board and Table Games from Many Civilizations I*. London: Oxford University Press.

Boysal, Yusuf, (1959), "Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında", *TAD*, VIII/2, 23-29.

Bell, Robert C. ve Roueché, Charlotte, (2007), "Graeco-Roman Pavement Signs and Game Boards, A British Museum Working Typology", *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, (Ed. I. L. Finkel), Londra: The British Museum Press, 106-109.

Selvi-Bener, Salkım, (2013), *Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

³⁰ Selvi-Bener, 2008: 177-183 Kat. no. 20-26; Selvi-Bener, 2013: 67.

- Selvi-Bener, Salkım, (2008), *Eski Yunan ve Roma'da Oyun ve Oyuncaklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bryer, Antony ve Winfield, David, (1985), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington: Dumbarton Oaks.
- Erzen, Afif, (1956), "Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları", *TAD*, VI/1, 69-72.
- Demirer, Ünal, (2015), "Kibyra Kazılarında Bulunan İki Adet Duodecim Scripta Tablası", *I. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ed. Şevkiye Kazan Nas), Antalya: Asude Ofset Matbaa Hizmetleri 741-748.
- Kurke, Leslie, (1999), "Ancient Greek Board Games and How to Play Them", *Classical Philology*, 94/ 3, 247-267.
- Mulvin Lynda ve Sidebotham, Steven E., (2004), "Roman Game Boards from Abu Sha'ar (Red Sea Coast, Egypt)", *Antiquity*, 78/301, 602-617.
- Redford, Scott, (2014), *İktidar İmgeleri. Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Roueché, Charlotte, (2007), "Late Roman and Byzantine Game Boards at Aphrodisias", *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium with additional contributions*, (Ed. I. L. Finkel), London: The British Museum Press, 100-105.
- Schädler, Ulrich, (1995), "XII Scripta, Alea, Tabula: new evidence for the Roman history of Backgammon", *New Approaches to Board Games Research: Asian origins and future perspective. International Institute for Asian Studies*, (Ed. Alexander J. de Voogt), Leiden: IAS, 73-98.
- Schamber, Peter, (2009), *XII Scripta: Compilation, Analysis and Interpretation*, Senior Thesis, DePauw: DePauw University.
- St. Clair, Archer, (1996), "Evidence for Late Antique Bone and Ivory Carving on the Northeast Slope of the Palatine: The Palatine East Excavation", *Dumbarton Oaks Papers*, 50, 369-374.
- Talloe, Peter, (2018), "Rolling the dice: Public game boards from Sagalassos", *HEROM*, 7/1-2, 97-132.



Pınarcık, Pınar - Bilir, Güzin - Bilici, Bengin - Özgel, Evin Caner, “Konuralp Müzesindeki Bir Grup Taş Baltanın P-XRF Yöntemi İle Eskiçağ’da Kullanım Alanınının Araştırılması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.9-22. DOI: 10.31765/karen.688888

KONURALP MÜZESİNDEKİ BİR GRUP TAŞ BALTANIN P-XRF YÖNTEMİ İLE ESKİÇAĞ’DA KULLANIM ALANININ ARAŞTIRILMASI*

Pınar PINARCIK** - Güzin BİLİR*** - Bengin BİLİCİ**** - Evin Caner ÖZGEL*****

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Düzce/TÜRKİYE
✉ pinarpınarcık@gmail.com
ORCID : 0000-0002-6757-1719

*** Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Bursa/TÜRKİYE
✉ gbilir81@gmail.com
ORCID : 0000-0002-8061-2386

**** Doktora Öğrencisi,
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Kültür Varlıkların Koruma ve Onarım
Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
✉ bilicibengin@gmail.com
ORCID : 0000-0002-7195-4077

***** Dr. Öğr. Üyesi,
Pamukkale Üniversitesi, Kültür
Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
Denizli/TÜRKİYE
✉ ecaner@pau.edu.tr
ORCID : 0000-0003-0499-7517

Anahtar Kelimeler: Konuralp Müzesi, Prusias ad Hypium, Taş Balta, P-XRF, Eskiçağ

Keywords: Konuralp Museum, Prusias ad Hypium, Stone Axe, P-XRF, Ancient History

Geliş Tarihi / Received Date: 14.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.06.2020

Öz: Çalışma konumuz, Düzce İli Merkez İlçe Yörükler Köyü Köprübaşı Mevkii’nde 1464 parselde Konuralp Müzesi’nin yaptığı tespit-sondaj kazıları sırasında Roma tabakasında ele geçen ve müzenin kuruluş aşamasında Afyonkarahisar Müzesi’nden gelen taş baltalardan oluşmaktadır. Çalışmada tahribatsız bir yöntem olan Taşınabilir X-Işını Florasans Spektrometresi (P-XRF) ile taş baltaların elementel içeriği incelenmiş ve kullanım alanları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Roma katmanında bulunan taş baltaların, erken dönem taş baltalar ile benzer özellik gösterdiği saptanmıştır. Antik kentlerde yapılan kazılarda, prehistorik çağlarda kullanılan taş baltaların ele geçmesi daha evvelden de görülmüştür. Bu türdeki aletler çoğu kazıda ve yüzey araştırmasında bolca ele geçmekte, müzelere satın alma yoluyla da girmektedir.

INVESTIGATION OF A GROUP OF STONE AXES FROM KONURALP MUSEUM BY P-XRF METHOD AND DETERMINATION OF THEIR UTILIZATIONS IN ANCIENT AGES

Abstract: Our study topic consists of stone axes recovered from the Roman layer during the detection-sounding excavations made by Konuralp Museum in parcel 1464, Köprübaşı Mevkii of Yörükler Village in Düzce Province Central District. In this study, elemental content of stone axes was investigated with P-XRF which is a non-destructive method. According to the findings, it was found that the stone axes found in the Roman layer show similar characteristics to the early stone axes. During the excavations in the ancient cities, the discovery of stone axes used dated to prehistoric ages was seen before. Most of these tools were found during excavations and surveys, and they also entered museums by means of purchase.

Giriş

Günümüzde Düzce iline bağlı Konuralp ilçesi altında bulunan Prusias Ad Hypium antik kenti, M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren yerleşime sahne olmuş; Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ev sahipliği yapmıştır.¹ Eskiçağ'da Bithynia bölgesinde yer alan antik kent tüm Karadeniz bölgesi Eskiçağ yerleşimleriyle aynı kaderi paylaşmakta gerek bölge coğrafyasının elverişsiz yapısı gerekse çağdaşı dönemler için Ege ve Akdeniz uygarlıklarına duyulan ilginin fazla olması ile kazı çalışmaları konusunda geri planda kalmıştır. Kentin Eskiçağ tarihine dair bilgilerimiz, bölgede yapılan bilimsel çalışmaların dışında, bölgeyi ziyaret eden seyyahların gözlemlerinden oluşmaktadır. Bölgede yapılan ilk yüzey araştırması Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir.² Kente dair ilk arkeolojik kazı ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rüstem Duyuran tarafından 1948-1960 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.³ Günümüzde Konuralp Müze Müdürlüğü'nün öncülüğünde Düzce Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğretim üyelerinin bilimsel danışmanlığında 2014 yılında başlatılan kazı çalışmaları devam etmektedir. Yine Arkeoloji bölümü öğretim üyelerinden Dr. Nurperi Ayengin tarafından yapılan yüzey araştırması sonucu bölgenin prehistorik dönemine dair arkeolojik veriler ele geçmiştir.⁴ Konuralp antik kenti Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 13.03.2013 tarihinde, 894 sayılı kararı ile I. II. ve III. derece arkeolojik sit alanlarına ayrılmış ve koruma altına alınmıştır.⁵

Bu çalışmadaki amaç; Konuralp Müzesi'sinin yaptığı tespit sondaj çalışmaları⁶ sırasında Roma tabakasında bulunan taş baltaların, mineralojik içeriklerinin inceleyerek

Eskiçağ'daki kullanım alanlarını tespit etmektir.

İnsanoğlu iki ayak üzerinde durmaya başladığında ellerini kullanma özelliği, etrafını daha iyi görebilme yetisi sayesinde doğanın sunduğu olanakları kusursuzca kullanmaya başlar. Çevresinde ilk kullanabileceği şeylerden biri de taştır. Avladığı hayvanları tüketirken etin koparılması, parçalara ayrılması için keskin kenarlı aletlere ihtiyaç duyar. İşte bu ihtiyaç onu alet yapmaya sevk eder. Böylece biyolojik evrimi toplumsal evrimiyle paralel ilerler.⁷

En eski taş aletlerin kullanım alanlarının işlevsel olduğu düşünülür. Otların, dalların kesilmesi, hayvanların kesilerek parçalanması, vurmak, kazmak, ezmek, gibi işlerde kullanıldığı ileri sürülür.⁸ Bu işlevleri kenarlarının kaba olduğunu gösterir.⁹ İnsanlar alet yapmada ustalaşmaya başladıkça yeni teknikleri kullanmaya başlar. Artık çakmaktaşı ya da başka bir taş tarafından yontularak daha sivri, simetrik, yassı taş baltaların geniş bir alanda kullanıldığını görürüz.¹⁰ Bu aletlerin daha çok ele geçtiği Yakınoğu ve Avrupa'da Yontma taş endüstrileri üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Taş balta yapma geleneği süreç içerisinde yeni deneyimlerin ve ihtiyaçların da katılması ile değişime uğrayarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Her taş balta bize aleti yapanın düşünce ve yeteneğini gösterir. Taş baltaların kullanım alanları dönemin sosyo-kültürel yapısını anlatır. Paleolitik Çağ'da insanların avcılık ve toplayıcılık yaptığı ve taş alet teknolojisindeki gelişim ile kültürel evrimi hızlandırdığını görmekteyiz.¹¹ Neolitik dönemde sürtme taş endüstrisine ait aletlerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle sürtme taş endüstrisine ait öğütme ve ezgi taşları üretimde, tarla tarımının önemini

¹ Bilir, 2013: 278; Bilir-Okan, 2018: 905-906.

² Ord. Prof. Dr. İ. Kılıç Kökten 1948-1950 yılları arasında yaptığı yüzey araştırmalarını "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöcesi Hakkında Yeni Gözlemler" adlı makalesinde anlatmış olup Prusias Ad Hypium'dan da bahsetmiştir. Karakuş, 2018: 9.

³ Detaylı bilgi için bkz. Karakuş, 2018, 10.

⁴ Ayengin, 2015: 426.

⁵ Dikmen-Toruk, 2017: 176.

⁶ Konuralp Müzesi Müdürlüğü başkanlığında yapılan tespit sondaj kazıları sırasında bulunan Roma Dönemi buluntuları için Konuralp Müzesi çalışanlarıyla ile görüşülmüştür.

⁷ Baykara-Dinçer, 2007: 82.

⁸ Baykara-Dinçer, 2007: 84.

⁹ Braidwood, 1995: 63.

¹⁰ Baykara-Dinçer, 2007: 84.

¹¹ Güvenç, 1991: 151.

göstermektedir.¹² Özbek, “Anadolu’da ele geçen taş baltaların ham madde olarak metamorfik kayalardan, volkanik kayalardan az olarak da sedimanter kayalardan yapıldığını, buna karşılık Doğu’da Suriye, Levant koridoru-İsrail, Mezopotamya gibi bölgelerde ve Batı’da, Orta Avrupa ve Kuzey Avrupa’da bu âletler çakmaktaşıdan yapıldığını, bazen hiç sürtme işlemi uygulanmadığını” belirtmektedir.¹³

Literatürde yer alan bu bilgiler doğrultusunda taş baltaların kayaç türü ve kullanım alanına dair edindiğimiz bilgiler, günümüzde çeşitli analiz yöntemleri ile deneysel arkeoloji kapsamında araştırılmakta ve taş türüne göre kullanım alanına açıklamalar getirilmektedir.¹⁴

Kayaçların mineral özelliklerini belirlemede genellikle petrografik incelemeler (OM, PLM) ve XRD, XRF ve RM, FTIR, ICP-MS-LA, PIXE, PIGE, INAA, μ XRD vb. yöntemler kullanılmaktadır.¹⁵ Ancak bu analiz yöntemlerinin birçoğu arkeolojik malzeme söz konusu olunca minimum tahribat gerektirdiğinden, çalışma kapsamında tahribatsız bir yöntem olan P-XRF (Taşınabilir X Işını Floresans Spektrometresi) kullanılmıştır.

X-Işını ile kayaçların ana ve nadir (iz) elementlerine göre araştırılması 1920’lerde Goldschmidt ve Thomassen’ın X-Işını Spektrografi yöntemi kullanması ile başlamıştır. 1940’larda ise Friedman ve Birks’in kayaçlarda Geiger sayacının kullanımını tanıtması üzerine XRF yöntemi şekillenmiştir. Bu gelişmelerden sonra Norveç Jeolojik Araştırmaları’nda doğrudan okuyucular bir bant makinesiyle birleştirilmiş ve ARL Üretim Kontrol Quantometresi ile bir Philips X-ışını floresan spektrometresi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶ Literatürde XRF

yöntemi ile kayaçların ana ve iz elementlerine göre tanımlanması Faye ve Ødegård tarafından 1975 yılında gerçekleştirilmiştir.¹⁷

Sedimanter, magmatik olmak üzere çeşitli kayaç türleri üzerinde araştırılmaya başlanan bu yöntem, 1989 yılında La Tour tarafından ele alınmıştır.¹⁸ PXRf yöntemine ait en eski çalışma 1995 yılında Bernick vd. tarafından sedimanter bir kayaç üzerinde saha çalışması olarak yapılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Stallard vd., 1996 yılında ise Rathbun vd., 1998 yılında ise Kirtay vd. PXRf’nin kapsamını deniz sedimentlerine genişletmiştir. 1999 yılında ise McDonald vd. bir koni penetrometresine (SCAPS) bir PXRf sensörünü adapte etmiş, bu da kirlenmiş toprağın derinlikli hızlı multiparametrik yüzey araştırmasına olanak sağlamıştır.¹⁹

Bugüne kadar yapılan çalışmalar doğrultusunda X-Işını Floresans yöntemi ile çeşitli kayaçların, taşların ve minerallerin ana ve iz elementleri saptanarak ilgili araştırmacılara bir veri kaynağı oluşturmuştur. Günümüzde tahribatsız özelliği ile arkeolojik eserlerin tanımlanmasında yaygın kullanılan PXRf yöntemi, taş eserler de tür, kayaç cinsi ve elde edilen bilgiler doğrultusunda taşın sertliğine dayalı bilgilerin edinilmesine olanak sağlamaktadır.²⁰

Materyal

Çalışma kapsamında incelenen 10 adet taş baltadan ikisi (Resim 1-2), Konuralp’te yapımına izin verilen bir inşaat alanında başlatılan kazı sonucunda ele geçmiştir. Diğer taş baltalar (Resim 3-10) ise Konuralp Müzesi’nin açılışı sırasında Afyonkarahisar Müzesi’nden gönderilmiştir. Eserlerin envanter numaralarına ait bilgiler ve görselleri aşağıdaki gibidir.

¹² Gökçeada-Yenibademli höyükte yapılan kazılarda ele geçen taş âletler göstermektedir. Hüryılmaz, 2007: 1.

¹³ Sürtme taş endüstrisi içinde yer alan ve sıklıkla adına “yassı balta” ya da genel olarak “celt” denen bu âlet grubuna biz “perdahlı” ya da “cilalı taş endüstrisi” demek mümkün. Özbek, 2007: 266.

¹⁴ Masclans vd., 2017: 177-210.

¹⁵ Domínguez-Bella, 2012: 8.

¹⁶ Faye ve Ødegård, 1975: 35-36.

¹⁷ Faye ve Ødegård, 1975: 35-53.

¹⁸ La Tour, 1989: 3-9.

¹⁹ Lemièrre, 2018: 5.

²⁰ Richards, 2019: 31-45; Craig vd., 2007: 2017-2024; Grave vd., 2012: 1-13; Rukhlov vd., 2018: 167-182.



Resim 1. Yassı Taş Balta, Düzce-Konuralp Müzesi env.no. 1869



Resim 2. Yassı Taş Balta, Düzce-Konuralp Müzesi env.no. 1868



Resim 3. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.1184



Resim 4. Taş Baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.1704



Resim 5. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no. 1708



Resim 6. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.1095



Resim 7. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.1185



Resim 8. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no. 1187



Resim 9. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.937



Resim 10. Taş baltacık, Afyon civarından, Düzce-Konuralp Müzesi, env.no.1765

Metod

Taşınılabilir X-Ray Floresans Spektroskopisi (P-XRF) ise tüp voltajına ve anoda bağlı olarak (Rh, Ag, W), küçültülmüş silicon drift detektöründe (SDD) ışınların toplanması ve filtrelenmesi esasına dayanmaktadır.²¹

Çalışma kapsamında, P-XRF Olympus VANTA M serisi 50Kv kullanılmıştır. Taş baltaların elementel içeriğine Geochem Turkish Museum Mode ile 2 stood atılarak bakılmıştır. Örneklerden doğru bir veri elde etmek için, taş baltaların farklı yüzeylerine birden fazla analiz yapılmıştır.

Taş Baltaların P-XRF Analiz Sonuçları

Taş baltaların analiz sonuçlarını değerlendirmede Tablo 1 referans alınmıştır. Taş baltaların P-XRF sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

²¹ Grave vd., 2012: 1; Lemièrè, 2018: 5.

Major Element	SiO ₂ %	Al ₂ O ₃ %	TiO ₂ %	FeO %	MnO %	CaO %	MgO %	K ₂ O %	Referans
Kiltaşı	61.00	23.57	1.71	1.77	0.01	0.05	0.20	0.86	Chiemezie, 2018: 7.
Kiltaşı	50.13	29.54	1.23	3.05	0.01	0.03	0.49	1.23	Chiemezie, 2018: 7.
Kiltaşı	67.60	17.67	2.43	1.98	0.02	0.07	0.13	1.61	Okunlola, 2012: 139-150.
Kiltaşı	40.70	35.50	1.68	7.18	0.02	0.09	0.79	0.38	Izett, 1990: 23
Kiltaşı	54.64	22.41	0.15	3.96	0.10	3.30	1.77	0.15	Hinnawi, 2012: 480-485.
Kiltaşı	55.90	16.50	0.89	5.18	0.04	4.00	4.19	6.37	Kiplii, 2008: 46.
Kiltaşı	48.02	14.40	0.62	5.56	0.04	11.37	4.21	4.52	Kiplii, 2008: 46.
Kiltaşı	59.60	14.40	0.80	8.50	0.10	2.20	4.30	3.40	Jutras, 2016: 456.
Kiltaşı	83.95	9.34	1.42	0.57	0.01	0.01	0.05	0.31	Chiemezie, 2018: 7.
Çakıltası	68.90	13.70	0.60	4.90	0.10	2.50	2.00	2.00	Jutras, 2016: 456.
Çakıltası	63.30	12.50	0.60	4.70	0.10	5.80	2.50	1.80	Jutras, 2016: 456.
Çakıltası	66.67	17.34	0.49	2.95	0.05	1.86	0.65	5.27	Noda, 2004: 209.
Çakıltası	73.17	13.98	0.47	2.73	0.07	0.45	0.42	3.12	Noda, 2004: 209.
Çakıltası	47.86	21.07	0.30	5.00	0.08	15.79	8.47	0.01	Noda, 2004: 209.
Amfibol	57.41	15.37	0.97	7.50	0.12	6.06	4.93	1.65	Räisänen, 2018: 38.
Amfibol	52.90	10.93	0.85	5.57	0.10	5.34	4.82	1.93	Räisänen, 2018: 38.
Amfibol	37.83	5.70	0.58	3.41	0.05	3.53	0.58	1.27	Räisänen, 2018: 38.
Amfibol	42.12	11.57	3.64	14.46	0.26	10.87	11.86	0.37	Rizzo, 2018: 13
Amfibol	41.94	17.61	0.20	12.18	0.21	11.39	10.07	0.33	Centrella, 2019: 246
Boksit	13.43	48.80	1.90	7.14	0.11	0.13	0.08	0.06	Blagojević, 2018: 381.
Boksit	6.81	45.80	2.52	20.00	0.41	0.71	0.18	0.06	Blagojević, 2018: 381.
Boksit	21.81	20.19	5.81	27.19	0.04	2.48	0.08	0.04	Han, 2017: 88.
Boksit	3.36	58.68	2.37	22.53	-	0.43	-	-	Samouhos, 2016: 2.
Boksit	3.79	54.50	2.64	8.70	-	0.01	0.01	-	Keselj, 2012: 2.

Tablo 1. Taş Baltaların Değerlendirilmesinde Kullanılan Referans Veriler²²

Düzce ilinde bulunan 1868 ve 1869 envanter numarasına sahip taş baltaların, P-XRF sonuçlarının yorumlanmasında bölge jeolojisinde yer alan mineraller dikkate alınmıştır.²³ Kilttaşları Ko₂, CaO, MgO, TiO₂ ve Na₂O ile karşılaştırıldığında SiO₂, Al₂O₃ ve Fe₂O₃ bakımından zengindir. Düşük K₂O konsantrasyonu (%0,86) düşük illit veya K-feldispat miktarını göstermektedir. 1869 nolu örnekte, XRF verileri doğrultusunda SiO₂, Al₂O₃ ve FeO'un diğer bileşiklere göre zenginlik göstermesinden dolayı kilttaş olduğu düşünülmektedir.²⁴

Çakıltası, neredeyse tamamen kuvarsit, silisli şist veya çok dayanıklı kuvars damarından oluşmaktadır.²⁵ SiO₂ ve Al₂O₃ bakımından zengin olan bu taş türü, P-XRF verileri doğrultusunda SiO₂ %61,60 ve Al₂O₃

%20,42 gösterdiği için çakıltası olarak değerlendirilmiştir.²⁶

Afyon ilinde bulunan 1708, 1185, 1187, 1765, 1095, 1184, 937 ve 1704 envanter numarasına sahip taş baltaların P-XRF analizlerin yorumlanmasında bölgenin jeolojisinde bulunan mineraller dikkate alınmıştır.²⁷ Silis bakımından (SiO₂ içeriği) fakir olan magmatik kayalar Fe ve Mg içeriklerinin yüksek olması nedeniyle "mafik" olarak adlandırılmaktadır.²⁸ Mafik bir mineral olan amfibol ile ilgili çeşitli P-XRF türleri ile yapılan çalışmaya bakıldığında SiO₂ %57-37, Al₂O₃ %15-5, FeO %7-3, MgO %4-0, CaO %6-3 oranında değişiklik göstermektedir.²⁹ P-XRF sonuçlarında SiO₂, CaO ve FeO bakımından zengin olmasından dolayı 1708, 1185 ve 1187 nolu örneklerin amfibol olduğu düşünülmektedir.³⁰ 1765, 1095, 937, 1704 ve 1184 nolu taş baltalar, alüminyum bakımından zengin, silisyum bakımından fakir olan boksit minerali ile

²² Analiz sonuçlarını değerlendirme de minör elementler bölgelere göre değiştiği için tabloda yer verilmemiştir.

²³ Özmen, 2000: 1-14; Öztürk ve Toprak, 2016: 904.

²⁴ Chiemezie ve Aminat, 2017: 7.

²⁵ Boggs, 2009: 16-193.

²⁶ Jutras, 2016: 456; Noda vd., 2003: 209.

²⁷ Kibici vd., 2012: 54-69; Kibici vd., 2001: 78.

²⁸ Ersoy ve Helvacı, 2009: 23.

²⁹ Räisänen, 2018: 38.

³⁰ Gohn, 2009: 270.

benzerlik göstermektedir.³¹ Çeşitli boksit minerali üzerine yapılan XRF sonuçlarına bakıldığında Al₂O₃ %53-48, SiO₂ %21-0,

FeO %27-7 oranında değişiklik gösterdiği görülmektedir.³²

EN. NO.	1869	1708	1868	1184	1704	1095	1185	1187	937	1765
Tür	Kiltaş	Amfibol	Çakiltaş	Boksit	Boksit	Boksit	Amfibol	Amfibol	Boksit	Boksit
%										
SiO ₂	40,55	48,06	61,60	18,75	24,03	14,36	31,88	47,70	21,09	24,84
Al ₂ O ₃	7,14	7,49	20,42	50,73	57,88	67,27	11,32	11,14	53,19	51,81
TiO ₂	0,54	0,87	0,28	2,57	2,07	3,43	0,97	1,39	1,74	2,47
FeO	2,70	7,88	2,05	19,40	11,89	20,58	8,17	12,99	16,24	22,42
MnO	0,33	0,17	0,16	0,09	0,27	0,11	0,42	0,33	0,03	0,12
CaO	2,69	10,18	2,26	2,26	1,43	0,35	17,52	14,39	1,54	1,20
MgO	0	3,18	0,16	0	0	0,08	0	1,45	0	0
K ₂ O	0,29	1,23	0	0,49	0,33	0	1,31	1,02	0,04	0,40
P ₂ O ₅	0	0,58	0	0,62	0,26	0,35	0,68	0,99	0,34	0,71
Ppm										
S	0	7121	331	23747	4938	7617	27340	26552	8571	15148
V	38	92	29	157	199	239	148	183	209	228
Cr	54	96	58	161	219	374	389	204	298	301
Ni	25	88	84	336	83	249	128	154	174	224
Cu	17	66	15	66	39	47	79	52	148	157
Zn	52	152	32	80	68	98	269	82	90	798
As	4	10	0	15	10	13	22	16	32	36
Rb	30	151	1	6	4	6	36	10	2	16
Sr	1942	273	7	364	120	50	90	77	41	139
Y	19	23	7	828	162	69	46	321	182	490
Zr	78	56	100	603	678	682	570	400	0	494
Nb	7	12	12	50	63	60	65	45	191	54
Mo	4	24	19	7	14	0	7	18	5	8
Pd	7	27	23	13	27	5	5	24	0	10
Cd	24	0	0	0	0	0	0	0	33	0
Sn	28	0	0	28	19	35	23	0	20	0
Te	78	215	179	150	263	88	74	180	62	139
W	14	0	0	22	21	0	0	0	4	0
Re	0	123	139	486	190	343	316	155	21	344
Au	5	0	0	0	4	0	0	6	404	0
Hg	6	8	0	0	0	6	20	15	462	0
Pb	8	22	6	90	6	19	91	43	53	154
Bi	0	0	0	22	0	18	0	15	13	20
Th	42	36	17	31	84	69	17	28	20	40
U	0	0	5	0	3	0	5	5	0	0

Tablo 2. Taş Baltaların P-XRF Sonuçları

Taş Baltaların Mineral Özelliğine Göre Kullanım Alanlarının Saptanması

Arkeolojide “taş” adı altında genel bir adlandırma ile tanımlanan kayaçlar, jeoloji sistematiklerinden farklı bir şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma insanların alet seçiminde dikkat ettiği özelliklerden oluşmaktadır. Taş seçiminde insanların dikkat ettiği başlıca özellikler; hammaddenin sertlik derecesi, kristal yapısı, dokusu-

nun türdeşliği, kırılma özellikleri ve bulunabilirliğidir. Taş; çekiç, balta gibi ağır ve darbeli işler için kullanıldığından dayanıklı olması gerekmektedir.³³

Bu dayanım özelliğine göre çalışma kapsamında incelenen taş baltalar literatürde deneysel arkeoloji kapsamında yapılan çalışma ile karşılaştırılmıştır.³⁴ Literatür çalışmasında sertlik skalası 5 olan hornfels ve sertlik skalası 6.5-7 olan jadeit taş balta

³¹ Caner, 1971: 16; Watson, 1904: 18, 120.

³² Blagojević vd., 2018: 381; Mordberg vd., 2001: 84; Han vd., 2017: 88.

³³ Özdoğan, 2019: 61-62.

³⁴ Masclans, vd. 2017: 177-210.

ile ahşabın kesilmesi ve soyulması, kemiklerin kırılması, otların kesilmesinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Resim 11).³⁵ Edinilen bu bulgular doğrultusunda jadeit ve hornfelsin sertliği ele alınarak, çalışma kapsamında incelenen taş baltaların sertlik derecesine göre kullanım alanı tespit edilmeye çalışılmıştır.



Resim 11. Taş Balta Üzerine Deneysel Arkeoloji (Kaynak: Masclans vd., 2017, 177-210)

Çalışılan baltalardan en yüksek sertlik skalasına sahip (5.5- 7) çakıltaşı ve amfibolün (5-6), kil taşı (3+) ahşap kesme ve soyma, kemik parçalama ve et kesme, otların kesilmesinde olumlu sonuç vereceği düşünülmektedir.³⁶

Sertlik skalası düşük olan boksitin (1-3, 2-2.5) daha az sertliğe sahip materyallerin (dal vb.) kesme ve ayırma işlerinde kullanılabilirliği düşünülmektedir.³⁷

Bu işlevler haricinde taş baltaların; silah işlevi, savaş ya da tören baltası, keser, nalıncı keseri, çekiç ve keski amacı ile kullanıldığı bilinmektedir.³⁸

Söz konusu işlevlere yönelik literatürde deneysel arkeoloji kapsamında herhangi bir çalışmanın olmaması baltaları günlük hayatın kullanımını dışına çıkaramamıştır. Çalışma kapsamında törensel durumdaki taş baltalar üzerine literatürde detaylı bir araştırmanın yapılmaması (analitik inceleme) bu baltalarda seçilen taş türünün hakkında bilgi edinilememesini sağlamıştır. Düzce'de Roma tabakasında bulunduğu

için müze uzmanları tarafından Roma dönemine tarihlendirilen 1869 (kıltaşı) ve 1868 (çakıl taşı) envanter numaralı taş baltaların erken döneme ait taş baltalar ile benzer özellik gösterdiği düşünülmektedir. Kıltaşına yönelik arkeolojik bulgularda söz konusu taşın çekiç (*hammerstone*) olarak da kullanıldığı, çakıl taşının ise genellikle taş balta işlevinde kullanıldığı bilinmektedir.³⁹

Tartışma ve Sonuç

Anadolu sahip olduğu coğrafi şartlardan dolayı çok erken dönemden beri yerleşimlere sahne olmuştur. Gerek kazılarla gerek yüzey araştırmaları sonucu bu yerleşimlerde bol miktarda taş balta ele geçmiştir. Konuralp'te bir inşaat çalışması sırasında ele geçen taş baltalar, müzenin envanterlik eseri olduğu için tahribatsız bir yöntem olan P-XRF yöntemi ile taşların element özelliklerine göre türü hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen Roma katmanında çıkan taş baltaların dönemsel sorunlarına ait problemler Anadolu'da birçok kazıda ve yüzey araştırmasında yaşanmaktadır. Örneğin Klasik Dönem yerleşimi olan Patara antik kentinde yapılan kazılarda ele geçen bir taş balta Demir Çağ öncesinde de yerleşim olduğunu gösteren bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰ Antropolog Yüksel Emekli tarafından tesadüfen İzmir'e bağlı Karaburun Yarımadası'nda Gülbahçe Körfezinin doğu kıyısında çakmaktaşıdan yapılmış Alt Paleolitik Çağ'a tarihlendirilen bir el baltası bulunmuştur.⁴¹ Kurtarma kazısı dışında herhangi bir kazı çalışması yapılmayan Karaburun Yarımadası'nda ele geçen bu balta yarımadaının tarihini Alt Paleolitik döneme tarihlendirmişti. Günümüzde Karaburun Yarımadası'nda sürdürülen yüzey araştırmasına kadar bulunan bu taş balta bölgenin en erken tarihlerinden birini vermektedir.⁴² Kütahya ili Merkez, Aslanlı

³⁵ Masclans, vd. 2017: 177-210; Stracher vd. 2010, 302; Yu, 2011: 6.

³⁶ Kennedy vd., 1990: 210; Kobel, 2006: 149; Haldar, 2013: 15; Holdbrook, 2002: 28.

³⁷ Snah vd., 2017: 36; Haldar, 2013: 16.

³⁸ Özdoğan, 2019: 61-62.

³⁹ Evans, 2013: 15; Swannack, 1969: 129.

⁴⁰ Işık, 1995: 255, res.6.

⁴¹ Pınarcık, 2015:348; Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I.

⁴² 2015 yılından beri Doç. Dr. Çiler Çilingiroğlu ve ekibi tarafından yürütülen Karaburun Arkeolojik Yü-

köyü Çiledir mevkii, Çiledir Höyükte yapılan kurtarma kazısı sırasında Geç Antik Çağ'a ait mimari ve küçük buluntular ele geçmiştir. Geç Antik Çağ'a ait mimari kalıntılarının ana kayaya inşa edildiği tespit edilirken Erken Tunç Çağına ait buluntularda ele geçmiştir. D-9 plan karesinde seviye inme çalışmaları sırasında kandil parçası, cam parçası, taş boncuk, demir çiviler ile birlikte 1 adet taş balta bulunmuştur.⁴³ Köşk Höyük'te bir tanesi yüzeyden olmak üzere 24 adet balta ele geçmiştir.⁴⁴ Bu tür baltalar perdahlı ve ince taneciklidir. Ahşap işçiliği ve kemikleri parçalamada kullanıldığı düşünülen bu baltalara G. Umurtak keski olabileceğini düşünmektedir.⁴⁵ Mellaart ise marangoz aleti olarak kullandığını,⁴⁶ Duru ise keski olarak adlandırırken, idol ve heykelciklerle birlikte kutsal alanda bulunmasından dolayı kullanım alanlarının yeniden düşünülmesini gerektiğini önermiştir.⁴⁷

Benzer olayların Avrupa'da birçok kazı ve yüzey araştırmasında yaşandığı gözlenmektedir. İngiltere'de Roma tabakasında bulunan taş baltaların daha erken dönemlerin varlığına işaret ettiği görüşü ileri sürülmektedir. Aynı zamanda dini ya da batıl inançlarla ilişkili olabileceği de düşünülmektedir. Bu tarz örneklerin İngiltere'nin farklı kazı alanlarında ele geçtiği gibi, Almanya'da ve Fransa'da da bulunduğunu, bunların ritüel nesnelere olarak kullanılma olasılığından bahsedilmektedir.⁴⁸

Böyle ele geçen taş baltaların ikinci defa kullanılmış olma ihtimali hep düşünülse de bu düşünceyi kanıtlamak pek mümkün değildir. Baltaların Roma Döneminde üretildiği ya da o dönemde tekrar kullanıldığını gösteren de bir kanıt olmadığı, aynı zamanda çanak çömlek yapımında parlatma

taşı olarak kullanılabilineceğine dair de kanıt bulmanın mümkün olmadığı söylenilmektedir.⁴⁹

Ancak bazı baltaların tapınakta bulunmuş olması onların dinsel bir önemi olduğunu göstermektedir. Baltaların büyük olasılıkla dini sunudan ziyade şans objesi veya büyü amacı ile kullanıldığı düşünülmektedir. Bu objelerin ritüel, kült ya da ayinlerde tıbbi amaçlı büyü olarak kullanıldığı, hatta Neolitik dönemden beri böyle bir kullanım alanları olduğu da ve halkların hafızası ile daha sonraki çağlara aktarılmış olabileceği ileri sürülen görüşlerden biridir ve aynı zamanda Britanya dışında Avrupa, Asya, Afrika'da da kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰ Taş baltaların Kuzey Avrupa'da Taş Çağlarından, günümüze kadar gelen sürede kült aksesuar olarak törenlerde, sahibi için güç ve statü simgesi olduğu kabul edilmiştir.⁵¹ Aynı zamanda içeriğinde killi şist ve kireçtaşı olan baltaların pürüzlü yüzeyleri pürüzsüz bir hale getirmek için kullanılmış olabileceği, kireçtaşı ve kumtaşının zımparalayıcı yapısal özelliğinden dolayı zımparalayıcı olarak kullanılmaya müsait olduğu ileri sürülmektedir.⁵² Bulunduğu yer olarak işlik olabileceğini düşünülen bir yerde olması da bu yönünü güçlendirmektedir. İngiltere'de Bredon Hill Camp olarak adlandırılan bir Demir Çağ yerleşiminde ele geçen cilalı taş baltanın muhtemelen bir muska veya büyü işlevi olduğu ileri sürülmektedir.⁵³ Yine İngiltere'de yıllar boyunca tesadüfen National Park'ın içinde ve etrafında özellikle Millfield ve Rothbury'de düzinelerce Neolitik cilalı taş balta başı bulunmuştur. Ele geçen baltaların birkaçı çakmaktaşı, çoğu volkanik kayaçtandır. Neolitik dönemde endüstriyel olarak balta üretiminin yapıldığı Langdale baltaları İngiltere'nin birçok yerinde ele geçmiştir.

zey Araştırmaları sırasında yoğun yontma taş buluntular ele geçmiştir detaylı bilgi için bkz.: Çilingiroğlu vd., 2016: 318-319.

⁴³ Türktüzün, 2016: 59.

⁴⁴ Özkan 2020.

⁴⁵ Umurtak, 1994: 70.

⁴⁶ Mellaart, 1970, 157

⁴⁷ Duru, 1992: lev.24, 5-10, lev.26; Duru 1994: 733. KAD ve TD dönemlerinde boyları 2-15 cm bulan 50'den fazla örnek (lev.43) bulunmuştur. Bunların

bazıları balta sayılabilecek büyüklükte olduğunu da eklemektedir; Duru, 1995: 466, lev.53/6.

⁴⁸ Adkins-Adkins, 1985: 69.

⁴⁹ Adkins-Adkins, 1985: 70.

⁵⁰ Adkins-Adkins, 1985: 70.

⁵¹ Özellikle savaş aleti olarak kullanılmasından kaynaklı bu görüş mümkün görülmektedir. Branby, 2005: 14, 15.

⁵² Huigens, 2010: 33.

⁵³ Hencken, 1938: 30, 88.

Ağaç kesmek, ağaç işleri ve muhtemelen çiftçilik için kullanıldığı düşünülen baltalardan bazılarının, kutsal yapılarının içine bir törenle gömüldüğü ve aynı zamanda bu durum Neolitik Çağ insanları için sembolik öneme sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁴

19. yüzyılda antik taş eserlerin önemi Avrupalı arkeologlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. İskandinavya, Fransa ve Belçikalı bilim insanları bu taş aletlerin Avrupa'nın her yerinde görüldüğünü ancak bölgesel farklılıklar içerdiğini belirtmişlerdir. 17. ve 18. yüzyılda ise doğa bilimcileri Eskiçağ'da insanların bu aletleri ne için kullandıklarını, kökenlerini, kim ve hangi zamanlarda yapıldığını tartışmışlardır. Ortaya çıkan tartışma sorusu ise neden metal değil de taş malzemenin tercih edildiğidir. Bazı bilim insanları bu soruyu taşın, metal ve metalurji bilgisinden çok daha önce bildiğini, bazı bilim insanları ise metalin zor bulunduğu bölgelerde taş baltaların kullanılabilirliğini ifade etmiştir.⁵⁵ Ancak Belçika'nın Flanders şehrinde tunç balta ve tunç mızrak ucu ile birlikte bulunan taş balta bu görüşleri değişikliğe uğratmıştır. Bu bulgu üzerine bazı araştırmacılar taş baltanın savaşta silah olarak kullanıldığını, bazıları kurban törenlerinde dini amaçla kullanıldığını, bazıları da evde mutfak aleti olarak kullanıldığını söylemiştir.⁵⁶ Roulez ise bu üç alanda da birden kullanılmış olabileceğini ve hatta taş baltaların Tunç Çağı'ndan sonra Demir Çağı'nda bile kullanıldığını çünkü dini geleneklerin çok yavaş değiştiğini ifade etmiştir.⁵⁷

Metal kullanımının olduğu bir dönemde karşımıza çıkan taş baltaların özelliklerinin balta işlevine uygun olup olmadığının araştırılması, söz konusu problemlere çözüm sağlayacağı düşünülmektedir. Söz konusu Roma tabakasında bulunan taş baltalar, aynı dönem madenden yapılmış bir balta ile mukayese edildiğinde kullanım işlevinde değişiklik olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü yapılan araştırmalarda erken dönem için taş, balta işlevi göster-

mekte ve bulunduğu tabakaya göre tarihlendirilmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar ve araştırmamız doğrultusunda Konuralp'teki inşaat temel kazısı sırasında, Roma katmasında bulunan taş baltalar Demir Çağ öncesine tarihlendirilebileceği gibi, söz konusu bulunduğu tabakada da, farklı amaç doğrultusunda (taş türünün özelliği ve dayanımına göre) kullanılabilir.

Yukarıda bahsettiğimiz Anadolu ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki örnekler gibi çalışma konumuz olan taş balta örnekleri de benzer bir kullanım amacı göstermektedir. Analitik inceleme sonucunda ele geçen bulgular bize Prusias ad Hypium antik kentinde Demir Çağ öncesine ait yerleşimin olduğunu gösterebileceği gibi taş baltanın bulunduğu işlik olarak adlandırılan mekânda ele geçmesi Roma Dönemi'nde üretim faaliyetlerinde; zımparalama, parlatma işlerinde kullanılmış olma olasılığını da vermektedir. Ayrıca İngiltere Langdale ve Belçika Flanders şehirlerinde bulunmuş balta örneklerinde olduğu gibi ele geçen baltaların kutsal/dini amaçlı kullanım olasılığı göz ardı edilmemesine karşın ele geçtiği mekânın işlik olması bu olasılığı azaltmaktadır.

Çalışmış olduğumuz taş balta örnekleri envanter eser olduğu için analitik inceleme tahribatsız bir yöntem olan P-XRF ile yapılmıştır. Taş baltaların P-XRF analizi sonucunda, kıltaşı (1869), çakıltaşı (1868), amfibol (1708, 1185, 1187) ve boksit (1184, 1704, 1095, 937, 1765) mineraline ait veriler tespit edilmiştir. Taş baltaların kullanım alanları, literatürde arkeolojik araştırmalara ve Mohs sertliğine göre saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda sertlik skalası 3 üzerinde olan kil taşının, çakıltaşının (5.5-7) ve amfibolün (5-6), ahşap kesme ve soyma, kemik parçalama ve et kesme, otların kesilmesinde olumlu sonuç vereceği, sertlik skalası düşük olan boksitin (1-3, 2-2.5) ise daha az sertliğe sahip olan materyallerin kesme ve ayırma işlerinde kullanılabilirliği düşünülmektedir. Yapılacak benzer çalışmalarda

⁵⁴ Hencken, 1938: 30, 88.

⁵⁵ Goodrum, 2013: 1.

⁵⁶ Goodrum, 2013: 5.

⁵⁷ Goodrum, 2013: 5.

petrografik, XRD, fiziko-mekanik vb. minimum tahribat gerektiren yöntemler ile daha net veriler elde edileceği düşünülmektedir. Yapılan analitik çalışma ilerleyen zamanlarda geliştirilecek olan tahribatsız yöntemler ile Mohs değerleri yerine kayaların darbe enerjilerini belirleyen Schmidt çekici, Scleroscope verileri alınarak geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Adkins, Lesley ve Adkins, Roy, (1985), "Neolithic Axes from Roman Sites in Britain", *Oxford Journal of Archaeology*, 4/1, 69-75.

Bilir, Ahmet, (2013), "Prusias ad Hypium (Konuralp) Su Kemerleri", 3. *Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi*, 278-2684.

Bilir, Ahmet ve Okan, Emre, (2018), "Sikkeler Işığında Prusias ad Hypium'dan Pontos Euxeinos'a Nehir Taşımacılığı ve Ticari Faaliyetler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 11/2, 903-920.

Blagojević, Dragana-Lazić, Dragica-Kešelj, Dragana-Ostojić, Gordana-Imamović, Mugdin, (2018), "Determination of Titanium Dioxide Content in Bauxites Using X-ray Fluorescence Spectrometry by Fusion and by Pressing" *Acta Chimica Slovenica*, 65, 380-387.

Braidwood, Robert J., (1995), *Tarih Öncesi İnsan*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Branby, L., (2005), *Ancient Northern European Axe*, Sweden: Gransfors Bruks.

Baykara, İsmail ve Dinçer, Berkay, (2007), "İnsan Evriminde Taş Aletler", *Jeoloji Odası Mühendisleri Bülteni*, 2007/2, 82-86.

Boggs, Sam, (2009), *Petrology Of Sedimentary Rocks*, Cambridge: Cambridge University Press.

Caner, Güneş (1971), "Boksit Yataklarının Orijini ve Genel Karakterleri". *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 10/6, 15-28.

Cruso Hencken, Thalassa, (1938), "The Excavation of the Iron Age Camp on Bredon

Hill, Gloucestershire, 1935-1937", *Archaeological Journal*, 95/1, 1-111.

Craig, Nathan-Speakman, Robert J.-Popelka-Filcof Rachel S.-Glascock Michael D., (2007), "Comparison of XRF and PXRF for Analysis of Archaeological Obsidian from Southern Peru", *Journal of Archaeological Science*, 34, 2012-2024.

Chiemezie, Ohanyiri C. ve Aminat, Omotowo, B, (2018), "Geochemical assessment of Claystone Deposits from the Patti Formation, Southern Bida Basin, Nigeria", *RMZ - M&G*, 65, 01-012.

Centrella, Stephen, (2019), *The Granulite to Eclogite and Amphibolite-Facies Transition: A Volume and Mass Transfer Study in the Lindas Nappe, Bergen Ares, West Norway*, *Metamorphic Geology: Microscale o Mountain Belts*.

Çilingiroğlu, Çiler-Dinçer, Berkay-Baykara, İsmail-Uhri, Ahmet-Gürbıyık, Canan-Aytaçlar, Pınar Özlem-Çakırlar, Canan, (2016), "Karaburun Arkeolojik Yüzey Araştırması (KAYA)", *AST*, 35/1, 317-330.

Dikmen, B. Çiğdem ve Toruk, Ferruh, (2017), "Prusias Ad Hypium Antik Kenti Üzerinde Bir Yerleşim: Konuralp", *Researcher: Social Science Studies*, 5/IV, 176-210.

Duru, Refik, (1992), "Höyücek Kazıları 1989", *Bellekten*, 216, 551-566.

_____, (1994), "Höyücek Kazıları 1990", *Bellekten*, 223, 725-750.

_____, (1995), "Höyücek Kazıları 1991-1992", *Bellekten*, 224, 447-478.

Ersoy, Yalçın ve Helvacı, Cahit, (2009), *Magmatik Petrografi Laboratuar Notları 1 Ders Kitabı*, İzmir.

El-Hinnawi, E. and Abayazeed, S.D., (2012), "The Suitability of Some Egyptian Smectitic Clays for Mud Therapy", *Journal of Applied Sciences*, 12, 480-485.

Evans, Arthur, (2013), *The Palace of Minos: a Comparative Account of the Successive*

- Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Faye, G. Chr. and Ødegård, M., (1975), "Determination of Major and Trace Elements in Rocks Employing Optical Emission Spectroscopy and X-ray Fluorescence", *Norges Geologiske Undersøkelse*, 322, 35-53.
- Gohn, Gregory S., (2009), *The ICDP-USGS Deep Drilling Project in the Chesapeake Bay Impact Structure: Results from the Eyreville Core Holes*, Geological Society of America.
- Goodrum, Mathew, (2013), "The Study of Prehistoric Artefacts in National Context: Belgian Archaeologists and the Problem of Ancient Stone Implements", *Bulletin of the History of Archaeology*, 23/2, 1-11.
- Grave, Peter-Attenbrow, Val-Sutherland, F.Lin.-Pogson, Ross, (2012), "Non-destructive pXRF of Mafic Stone Tools", *Journal of Archaeological Science*, 30, 1-13.
- Güvenç, Bozkurt, (1991), *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Han, Young-Soo.-Ji, Sangwoo-Lee, Pyeong Koo-Oh, Chamteut, (2017). "Bauxite Residue Neutralization with Simultaneous Mineralcarbonation Using Atmospheric CO₂", *Journal of Hazardous Materials*, 326, 87-93.
- Holdbrook, Phil, (2002), "The Primary Controls over Sediment Compaction, Pressure regimes in sedimentary basins and their prediction", *AAPG Memoir*, 76.
- Haldar, Swapan Kumar, (2013), *Introduction to Mineralogy and Petrology*, Elsevier.
- Hawthorne, Frank, (2000), "A New Anhydrous Amphibole from the Eifel Region, Germany: Description and crystal structure of obertiite, NaNa₂(Mg₃Fe₃+Ti₄)Si₈O₂₂O₂", *American Mineralogist*, 85, 236-241.
- Huigens O. Harmen, (2010), *Axes, Adzes and Chisels Stone Tools from Late Neolithic Tell Sabi Abyad*, Syria: Leiden University, Faculty of Archaeology.
- Hüryılmaz, Halime, (2007), "Gökçeada-Yenibademli Höyük'te Bulunan Sürtme Taş Endüstrisine Ait Öğütme ve Ezgi Taşlarının Morfolojik Ve Tipolojik Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/21, 1-21.
- Izett, Glen A., (1990), *The Cretaceous/Tertiary Boundary Interval, Raton Basin, Colorado and New Mexico, and its Content of Shock-Metamorphosed Minerals; Evidence Relevant to the K/T Boundary Impact-Extinction Theory*, Geological Society of America.
- Jutras, Pierre, (2016), "The Role of Salt Tectonics, Glacioeustatic Variations, and High pH Evaporitic Groundwater in the Development of Synsedimentary Paleokarst within Carboniferous Polymictic Fanglomerate at Hopewell Cape, Atlantic Canada", *The Journal of Geology*, 124, 447-462.
- Keselj, Dragana-Lazic, Dragica-Penavin-Skundric, Jelena-Sladojevic, Slavica-Vasiljevic, Ljubica, (2012), "Determination of Alumina Oxide in Bauxites by X-Ray Fluorescence Analysis", *Global Journal of Science Frontier Research Chemistry*, 12/3B.
- Karakuş, Onur S., (2017), *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Prusias Ad Hypium*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kennedy, B. A., (1990), *Surface Mining*, SME, Colorado.
- Kogel, Jessica. Elzea-Trivedi, Nikhil. C.-Barker, James. M.- Krukowski, Stanley. T. (Eds.), (2006), *Industrial Minerals & Rocks: Commodities, Markets, and Uses*, SME.
- Kibici, Yaşar-Dinç, Duygu-Uçar, Ali, (2012), "Afyonkarahisar Yöresi Volkanik Kayaçlarının Mineralojik ve Petrografik Özellikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 29, 53-70.
- Kibici, Yaşar-Yıldız, Ahmet-Bağcı, Metin, (2001), "Afyon Kuzeyinin Jeolojisi ve Mermer Potansiyelinin Araştırılması", *Türkiye*

III. *Mermer Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 73-84.

La Tour, T. E., (1989), "Analysis of Rocks Using X-Ray Fluorescence Spectrometry". *The Rigaku Journal*, 6/1.

Lemiere, Bruno, (2018), "A Review of pXRF (Field Portable X-ray Fluorescence) Applications for Applied Geochemistry", *Journal of Geochemical Exploration*, 1-41.

Mellaart, James, (1970), *Excavation at Hacilar*, I-II, Edinburg: Edinburg University of Press.

Mordberg, L. E.-Stanley, Christopher, J.-Germann, K., (2001), "Mineralogy and Geochemistry of Trace Elements in Bauxites: the Devonian Schugorsk Deposit, Russia", *Mineralogical Magazine*, 65/1, 81-101.

Noda, Atsushi-Taeuchi, Makoto-Adachi, Mamoru, (2004), "Provenance of the Murihiku Terrane, New Zealand: Evidence from the Jurassic Conglomerates and Sandstones in Southland", *Sedimentary Geology*, 164, 203-222.

Okunlola, Olugbenga A. and Olubunmi Idowu, (2012), "The Geochemistry of Claystone-Shale Deposits from the Maastritchian Patti Formation, Southern Bida Basin, Nigeria", *Earth Sciences Research Journal*, 16/2: 139-150.

Özbek, Onur, (2007), "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım", 23. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 265-278.

Özdoğan, Mehmet, (2019), *Hammaddeden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme (Yontmataş, Sürtmetaş, Kemik, Boyunuz, Diş, Kil, Çanak Çömlek)*, İstanbul.

Özkan, Süleyman, "Köşk Höyük Sürtme Taş Endüstrisi", *Jak Yakar'a Armağan*, İzmir.

Özmen, Bülent, (2000), "Düzce-Bolu Bölgesi'nin Jeolojisi, Diri Fayları ve Hasar Yapan Depremleri 12 Kasım 1999 Düzce Depremi Raporu", *Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Deprem*

Araştırma Dairesi, (Ed. B. Özmen-G. Bağcı), Ankara, 1-14.

Öztürk, Ernam ve Toprak, Baran, (2016), "Düzce İli Karaçörtlen Köy Yolu Hattı Heyelan Riskinin İnklinometre Çalışmalarıyla Araştırılması", *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4, 902-910.

Pınarcık, Pınar, (2015), "Batı Anadolu Tarihi Açısından Karaburun Yarımadası'nın Önemi", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, (Ed. E.Okan-C. Atilla), İstanbul, 347-361.

Räisänen, Milja, (2018), *Geochemical Study of the Kumpula Campus Drill Core and Outcrops: Applying A Portable Xrf Device for Whole Rock Analysis*, Helsinki: Department of Geosciences and Geography Division of Geology University of Helsinki.

Rizzo, Giovanni-Laurita, Salvatore-Altenberger, Uwe, (2018), "The Timpa Delle Murge Ophiolitic Gabbros Southern Apennines: Insight from Petrology and Geochemistry and Consequences to the Geodynamic Setting", *Preiodico di Mineralogia*, 87.

Richards, Michelle J., (2019), "Realising the Potential of Portable XRF İort he Geochemical Classification of Volcanic Rock Types", *Journal of Archaeological Science*. 105, 31-45.

Ruhklov, A. S.-Mao, M.-Rippon, C., (2017), "Rapid İdentifi Cation of Sand-Size Mineral Grains Using Portable XRF: A New Method for İndicator Mineral Surveys", *Geological Fieldwork, British Columbia Ministry of Energy, Mines and Petroleum Resources, British Columbia Geological Survey Paper*, London.

Samouhos, M.-Angelopoulos, P.-Pilatos, G.-Taxiarchou, M.-Papageorgiou, S., (2016), "Kinetic Study of Non-İsothermal Decomposition of a Composite Diasporic-Boehmitic Bauxite", in *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 123/1, p. 012048), IOP Publishing.

Snah, A. H. and Halim, A. T., (2017), *Position Paper on Sustainable Mining: Case Study for Bauxite Mining in Pahang*, Academy of Sciences, Malaysia.

Swannack, Jervis D., (1969), *Big Juniper House, Mesa Verde National Park-Colorado*, 7, US National Park Service, USA Colorado.

Stracher, Glenn B.-Prakash, Anupma-Sokol-Ellina V. (Eds.), (2010), *Coal and Peat Fires: A Global Perspective*, 1, Coal-Geology and Combustion, Elsevier,

Türktüzün, Metin-Ünan, Serdar-Kırım, Gizem-Uygun, Bayram, (2016), “Çiledir Höyük Kurtarma Kazısı 2015”, *Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı 50. Yıl Anısına*, (Ed. S. Ünan), Kütahya: Bilgin Sabat Yayınları, 52-76.

Umurtak, Gülsün, (1994), “Taş Eserler”, *Kuruçay Hüyük I, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Young, Robert-Frodsham, Paul-Hedley, Iain-Speak, Steven, (2004), *An Archaeological Research Framework for Northumberland National Park, Resource Assessment, Research Agenda and Research Strategy*.

Masclans, Alba-Palomo, Antoni-Gibaja, Juan, (2017), “Functional Studies Of Neolithic Stone Axes And Adzes. Experimental Programme And Archaeological Applications”, *CPAG*, 27, 177-210.

Watson, Thomans, (1904), *A Preliminary Report on the Bauxite Deposits of Georgia*, USA: University of Michigan Library.



Bilir, Ahmet, “Kocaeli Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Fibula”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.23-34.
DOI: 10.31765/karen.710504

KOCAELİ MÜZESİ’NDE BULUNAN BİR GRUP FİBULA*

Ahmet BİLİR**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Düzce/TÜRKİYE

✉ ahmetbilir@duzce.edu.tr

ORCID : 0000-0001-7493-383X

Anahtar Kelimeler: Fibula, Frig, Kocaeli Müzesi, Bronz

Keywords: Fibula, Frig, Kocaeli Museum, Bronze

Öz: Bu çalışmanın konusunu Kocaeli Müzesi’nde bulunan bir grup fibula oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, müzede korunan ve daha önce yayınlanmamış fibulaları tanıtmak dışında, konu ile ilgili ileride yapılacak bilimsel çalışmalara istatistiksel veri de sağlamaktır. Bunun için bir katalog çalışması yapılmış olup kronolojik düzene göre sıralama yapılmıştır. Çalışma ile birlikte müze envanterine kayıtlı yedi adet fibula incelenmiştir. Bunların beş tanesinin Frig, bir tanesinin Levant kökenli olduğu tespit edilmiştir. Figürlü olması nedeniyle ünik olarak değerlendirdiğimiz bir başka fibulanın ise Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca incelenen fibulaların en erken tarihli olanının M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine, en geç tarihli olanının ise M.S. 4. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Eserlerin tamamı bronzdan üretilmiş olmakla birlikte Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait örneklerin bronz üzerine altın kaplamalı olduğu anlaşılmıştır.

A GROUP OF FIBULA FROM KOCAELİ MUSEUM

Abstract: This paper deals with a group ancient bronze fibulae exhibited in the Kocaeli Museum. The aim of this research is to provide statistical data for future scientific studies on the subject, as well as to introduce previously unpublished fibulae preserved in Kocaeli Museum. A catalog was prepared and sorted according to the chronological order. Seven fibulae, registered in the museum inventory were examined with this study. Five of them were of Phrygian and one of them was of Levantine origin. Another fibula which we considered unique due to its figurative nature was understood to belong to the Roman Imperial Period. In addition, the earliest fibulae belongs to the last quarter of the 8th century BC and the latest one belongs to the 4th century AD. All of the works are made of bronze. However, the example of the Roman Imperial Period is gold plated on bronze.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.06.2020

Giriş

Fibula,¹ Antik Çağ'da kullanılan bir tür çengelli iğnedir. Bu çalışmanın amacı, Kocaeli Müzesi'nde korunan ve daha önce yayınlanmamış fibulaları tanıtmak dışında konu ile ilgili ileride yapılacak bilimsel çalışmalara istatistiksel veri sağlamaktır.

Bunların altı tanesi bronzdan yapılmışken bir tanesi ise bronz üzerine altın kaplamadır. Bu fibulalar dikkatli incelendiklerinde, her birinin farklı tipolojik özelliğe sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Kocaeli Müzesi'nde yedi adet fibula bulunmaktadır. Dönemsel farklılıklarından dolayı stil kritik yöntemiyle alt gruplara ayrılan eserler ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Yaptığımız incelemeler, Kocaeli Müzesi koleksiyonunda, beş örnek ile temsil edilen Frig fibulalarının en kalabalık grubu oluşturduğunu göstermiştir. Bir diğer örneğin ise köken bakımından Levant ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bunun dışında Roma Geç İmparatorluk Dönemi'ne ait de bir fibula bulunmaktadır.

Müze envanterine kayıtlı fibulalar içinde K. Tip 1b ve K. Tip 3 müzeye hediye edilmişken bu örneklerin dışındakiler Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devredilmiştir.

1. Frig Fibulaları

Kocaeli Müzesi koleksiyonunda yer alan Frig fibulaları, ayrıntılı olarak incelendik-

lerinde, biçim ve boyut bakımından birbirlerinden ayrılmalarına rağmen, köken bakımından Anadolu'nun iç kesimlerine ait oldukları anlaşılır. Bu gruba ait fibulalar ilk olarak Blinkenberg tarafından baskın karakterleri ve müşterek özellikleri göz önünde bulundurularak, Type XII veya "*Types d'Asie Mineure*" olarak sınıflandırılmışlardır.² Batıda ve Kızılırmak civarında ortaya çıkan buluntular ışığında yapılan daha sonraki değerlendirmelerde ise bu grup, Frig fibulaları olarak tanımlanmıştır.³ Buna rağmen 20. yüzyıl başında Gordion'da kazılar yapmış Körte Kardeşler, buldukları fibulaların yerel üretimden ziyade, Kıbrıs ve Batı Anadolu'dan ithal edilmiş örnekler olduğunu düşünmüşlerdir.⁴

Frigler kıyı kesimi hariç, Anadolu'da fibulaları ilk kullanan topluluktur.⁵ En erken örnekler ise muhtemelen M.Ö. 750/740 yıllarından sonra görülmeye başlar. Aynı tarihlerde Yunanistan ve Doğu Akdeniz'de de fibulaların kullanılmaya başladıkları anlaşılmaktadır.⁶ Bu nedenle Anadolu'daki fibulaların gelişimi Yakın Doğu ile paralellik göstermektedir. Frig fibulalarına ait yay gövdeli tipleri İvriz ve Khorshabad Kabartmalarından teşhis edebilmek mümkündür. Type XII fibulalarının sayısı, kalite ve çeşitlilik açısından en zengin örnekleri Gordion'da ortaya çıkartılmıştır. Bu nedenle Type XII fibulalarının orijinal üretim merkezi, Gordion kabul edilir.⁷

¹ Latince'de fibula iki ucu birbirine tuturma ya da ilikleme işleminde kullanılan iğne, kopça veya tokaya verilen isimdir (Peck 1898: Fibula). Teknik bir ifadeyle fibula, modern çengelli iğnelerin yerini tutmaktadır (Muscarella, 1964: 34). Temel işlevi kıyafetleri birbirine tutturmak olmasına karşın farklı modelleri ile birer süs unsuru ve şıklık göstergesi olarak da takılmışlardır (Tekocak, 2012: 27). Muhtemelen büyük fibulalar yün gibi kalın kumaşları, küçük fibulalar ise keten gibi ince kumaşları tutturmak için kullanılmışlardır. Kabartmalar, terracottalar, vazo resimleri ve mezar kazılarında bulunan iskeletlerden anlaşıldığı üzere fibulalar omuz, göğüs, kol ve basen bölgelerine takılmışlardır (Muscarella, 1967: 51).

² Blinkenberg Type XII olarak sınıflandırdığı fibulaları 122 örnek üzerinden değerlendirmiştir ve aynı zamanda 17 alt gruba ayırmıştır (Blinkenberg, 1926: 204-230). Muscarella ise Blinkenberg'in Type XII olarak adlandırdığı sınıflandırmaya yeni birtakım ek-

meler yapmıştır. Bu araştırmalar, XII. gruba giren fibulalar içinde; - XII. 2, 2A, 2B, 3, 4, 5, 7, 7A, 9, 11, 13, 13A, 14, 14A tiplerine giren örneklerin kesinlikle Frig menşeli olduklarını; 1, 6, 15, 16, 17. tiplerine giren örneklerin ise Frig menşeli fibulalardan kopya olduklarını, fakat Frig imali olmadıklarını, 8 ve 10. tipe ait fibulalar hakkında ise kesin hüküm vermenin mümkün olmadığını göstermiştir (Muscarella, 1967: 37; Muscarella, 2007: 176-177; Tekocak, 2012: 29, n. 15.)

³ Muscarella, 1967; Boehmer, 1972: 46; Caner, 1983.

⁴ Körte ve Körte, 1904.

⁵ Gordion'da ele geçirilen buluntular ışığında, kentin önemli bir bronz fibula üreticisi olduğu belgelenmiştir. (Muscarella, 1967: 35; Muscarella, 2007: 175-176).

⁶ Anadolu'da XII. Grup'a ait fibulaların Friglerden önce kullanılmadıkları tespit edilmiştir (Muscarella, 1967: 36, 41; Boehmer, 1972: 46).

⁷ Muscarella, 1967: 36.

Type XII olarak adlandırılan Frig fibulalarının tamamı döküm tekniği ile üretilmişlerdir.⁸ Bu fibulaların üretimi ile ilgili Smyrna⁹ örneği dışında herhangi bir döküm kalıbı ele geçirilememiş olmasına rağmen, fibulalar üzerinde yapılan incelemeler sonucu iki tip döküm kalıbı kullanıldığı anlaşılmıştır. Frig fibulalarının dökümünde, bir veya iki parçadan oluşan kapalı kalıp veya tek parçadan oluşan açık kalıp yöntemi uygulanmıştır.¹⁰

Frig fibulaları, sahip oldukları belirgin karakteristik özellikleri sayesinde, diğer gruplardan kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Kavisli simetrik gövdeleri, döküldükleri kalıba bağlı olarak yarım daire veya at nalı forumundadır. Gövdenin iki simetrik ucu silme, dekoratif kare veya dikdörtgen abaküs ve disklerle süsüdür. Bazıları ise gövdeye uygun ilave silmelere sahiptir. Bir başka tip ise düz gövde yüzeyine perçinlenmiş, yarı küresel kabalar ile donatılmıştır. İğneyi tutan kilit dili ise Frig fibulalarının bir başka belirgin karakteristik özelliklerinden biridir. Aynı zamanda Frig fibulaları, kilit dilini üç bölmeye ayıran dikey yivlerin süslediği bir omurga ve gövde ile birleşme yerinde dışarı taşan yatay bir çift mahmuza sahiptir. İğne ise genellikle ayrı üretilmiş olup, fibula gövdesinin bir ucuna açılmış olan yuvaya geçirilmiştir. İğne ve zemberekten gövdeye geçişte bazen süslü yatay, çoğu zaman da silindirik bir parçadan oluşan zemberek flanş görülmemektedir.¹¹ Mezarlarda sıkça karşılaşılmaması nedeniyle dinsel bir anlam ifade eden fibulalar işlevselliklerinden ziyade birer taşınabilir kült objesi olmalıdır.¹²

Yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde, Kocaeli Müzesi koleksiyonunda beş

adet Frig fibulası bulunduğu tespit edilmiştir. Blinkenberg ve Muscarella'nın yapmış oldukları tipolojiye göre bu fibulalar ilk olarak iki ana tipe (Kocaeli Tip I, II) ve farklı örneklerine göre alt tiplere (Kocaeli Tip Ia - Ib, IIa - IIb - IIc) ayrılmıştır.¹³

1.1. Kocaeli Tip I

Bu grup Kocaeli Müzesi fibulaları arasında iki örnekle temsil edilmektedir. K. Tip I aynı zamanda Blinkenberg¹⁴ ve Muscarella¹⁵ tarafından Type XII, 9, Caner¹⁶ tarafından ise A IV tipolojisi içinde değerlendirilmiştir.¹⁷

K. Tip I fibulaları açık ve tek parçadan oluşan kalıba döküm tekniği ile üretilmişlerdir.¹⁸ K. Tip I fibulalarının düz gövdesi üzerine adeta şerit halinde perçinlenmiş, yarım küre şeklindeki kabalar eklenmiştir. Benzer bir uygulama, fibula gövdesinin uç kısımlarında görülen dekorasyon unsurlarında da göze çarpmaktadır. K. Tip I'deki abaküsler de tıpkı gövde üzerindeki gibi kabalar ile dekore edilmiştir. Ancak bu kabalar genellikle daha küçük çaplıdır. Bu tip fibulalarda kabara sayısı ise hem gövde hem de tercih edilen kabaranın boyutuna göre değişmektedir.

Kabalar, bir çekiç darbesi ile fibula gövdesine perçinlendikleri için tepelerinde bazen çekiç izlerine rastlamak mümkündür. Süslemesiz bırakılan arka yüzden çıkan çivi uçlarının da çekiç vasıtasıyla mihlandığı anlaşılmaktadır. Kilit dili ise genellikle öne doğru kıvrılmış olup, dikey omurgası boyunca küçük kabalarla donatılmıştır. Bazen de her iki mahmuza birer kabara çakılmıştır.

Bu tip fibulalara ait diğer örnekler ise Smyrna, Samos, Lindos, Paros, Olympia,

⁸ Frig fibulalarının yapım tekniği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Blinkenberg, 1926: 204-230; Muscarella, 1967: 48-53).

⁹ Muscarella 1967: Pl. XVI, 83.

¹⁰ Muscarella, 1967: 48.

¹¹ Muscarella, 1988: 425.

¹² Erdan, 2019: 178.

¹³ Kocaeli Müzesi koleksiyonunda bulunan tipler için "K.Tip" kısaltmasının sonuna, Roma rakamları ile tip sıra numarası verilmiştir. Aynı zamanda Blinkenberg

ve Muscarella'nın kullanmış oldukları tipolojik kodlamalara da sadık kalınmıştır.

¹⁴ Blinkenberg, 1926: 214-217, res. 240-244.

¹⁵ Muscarella, 1967: 19, lev. VI, res. 31,32; lev. VII, res. 33, 34.

¹⁶ Caner, 1983: no. 386.

¹⁷ Anadolu müzelerinden benzer örnekler için bkz. Tekocak, 2012: A.Tip II, 31-33, lev. I, res. 3-5; Lafli - Buora, 2012: 419, lev. 1, res. 1.

¹⁸ Muscarella, 1967: 48.

Argive Heraeum, Perachora, İtalya, Boğazköy, Ankara, Dorylaion, Midas Kenti, Manisa, Mitylene, Kırşehir,¹⁹ Chios,²⁰ Akşehir,²¹ Mersin, Alanya²² ve Ödemiş'te²³ görülmektedir. Laflı ve Buora tarafından yayınlanan Ödemiş Müzesi'ndeki eser, Caner'in dağılım haritası üzerinden değerlendirme yapılarak, Küçük Asya'nın en batısındaki örnek olarak gösterilmiştir. Ancak Caner'in haritasında sadece en önemli örneklerle yer verildiğini de belirtmiştir.

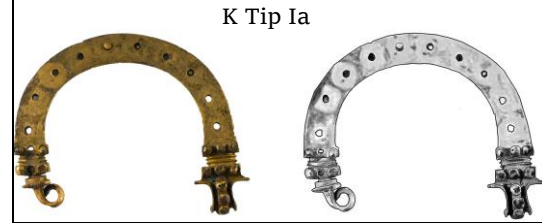
Gordion'daki MM Tümülüs'ünde yapılan kazılar neticesinde, K. Tip I'e benzer 50 adet fibula tespit edilmiş olup, Muscarella tarafından Blinkenberg'in XII, 9 tipolojisi içinde değerlendirilmiştir. Bu fibulalar ise M.Ö. 738 yılına tarihlenen İvriz Kabartması'ndaki Kral Urpallu tasvirinde görülmektedir.²⁴ Gordion'da bulunan seksen üç adet Type XII, 9 tip fibulanın büyük çoğunluğu M.Ö. 8. yüzyıl veya 7. yüzyıl başlarına ait kontekstlerden elde edilmiştir. Anadolu dışındaki Lindos, Olympia ve Perachora'daki örnekler de benzer şekilde M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilir. K. Tip I'in de içine dahil olduğu XII, 9 fibulaları, XII, 7 fibulaları ile kronolojik açıdan paralellik göstermektedir. Ancak bu tipin üzerine ilave edilmiş dekoratif kabalar nedeniyle daha uzun süre popülerliklerini korudukları düşünülür.²⁵ Bu nedenle K. Tip I fibulalarını M.Ö. 8. yüzyıl sonları ve M.Ö. 7. yüzyıl başlarına tarihlendirebiliriz.

1.1.1. Kocaeli Tip Ia

At nalı biçiminde dikdörtgen kesitli bir gövde yapısına sahiptir. Gövde üzerindeki kabaları ve iğnesi eksiktir. Bunun yanında gövde üzerinde kabara izleri ve bu kabaların perçinlendiği çivi deliklerini görmek mümkündür. Gövdesi üzerinde on adet kabara bulunduğu anlaşılan K. Tip Ia, altı kabara K. Tip Ib'den öncelikle kabara sayısı bakımından ayrılır. Kabara çivileri-

nin fibulanın arka yüzünden çıkan fazlalıkları küt kesimlidir. Fibula ayaklarındaki dekoratif düzenlemeler de bir başka ayırt edici husustur.

• Envanter No: 397



Resim 1. Frig fibulaları

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Devir – Satın alma

Ölçüsü: 7,6 cm

Dönemi: M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği

Tanımı: Dikdörtgen kesitli at nalı şeklinde bir gövde yapısına sahiptir. Gövde üzerinde on adet kabara deliği bulunmakta olup, kabalar günümüze ulaşmamıştır. Kilit dilinin bulunduğu uçtan başlayarak sıralandığında üçüncü, beşinci ve altıncı kabaların koştugu anlaşılmaktadır. Bu kabaların çivisi, deliğin içinde kalmıştır. Bunun dışında iğne, zemberek kısmında bir burgu yaptıktan sonra kilit diline uzanmadan kırılmış ve eksiktir. Fibulanın yüzeyi kahverengi patina tabakası ile kaplı olup, deliklerin etrafında kabaların bırakmış olduğu dairesel izler seçilebilmektedir. Açık ve tek parçadan oluşan kalıba döküm tekniği ile üretilmiştir. Fibula gövdesinin her iki ucunda, simetrik biçimde ikişer adet dikdörtgen abaküs bulunmaktadır. Bu abaküslerin üzerinde yatay sıralanmış küçük kabara üçlüsü yer almaktadır. Abaküsler üzerinde toplam on iki adet küçük kabara görülmektedir. Abaküsler arasında ise simetrik biçimde ikişer adet yatay disk görülmektedir. Sol uçtaki kilit dili ise

¹⁹ Muscarella, 1967: 19, 20.

²⁰ Sapouna-Sakellarakis, 1978: 125.

²¹ Tekocak, 2012: 31-33, lev. 1, res. 3-5.

²² Laflı ve Buora, 2006: 42, lev. XII, a, b, c, d, kat. No. 1, 2; 45, lev. XV, a, b, Kat. No. 24, 25.

²³ Laflı ve Buora, 2012: 419, lev. 1, res. 1.

²⁴ İvriz Bölgesi'nde şimdiye dek her hangi bir fibulaya rastlanmamış olması nedeniyle Muscarella, Kral Urpallu'ya ait fibulanın Frigya'dan ithal edildiğini öne sürer (Muscarella, 1967: 19, 36).

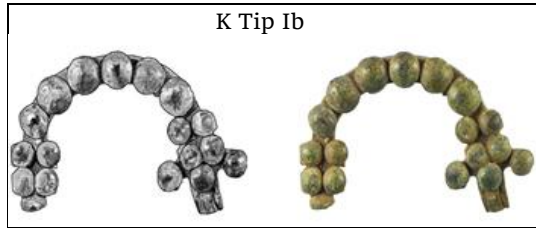
²⁵ Muscarella, 1967: 20.

fibulanın arka yüzüne doğru genişleyerek kıvrılmıştır. Dikey çift yivli olup, üç bölmeli omurgaya sahiptir. Ortadaki bölmede dikey sıralanmış küçük kabara üçlüsü görülmektedir. Frig fibulalarının karakteristik özelliği olan yatay mahmuz veya boyuz, kilit dilinin abaküsle bulunduğu yerdedir. Ortadaki üçüncü kabara ise aynı zamanda kilit dilinin dikey sıralanan dördüncü kabarasıdır. Böylelikle kilit dili üzerindeki kabara "T" biçiminde dekore edilmiştir. İğnenin bulunduğu sağ uçta ise abaküs ile iğne arasında trochilus ve torus düzenlemesi aynı zamanda flanş görevi de görür. Torus düzenlemesinin yüzeyi ise sade bırakılmış olup, iğnenin geçtiği kısmın etrafı dairesel bir silme ile dekore edilmiştir. Tek sarmallı zemberek ise güçlü bir gergi etkisi bırakmaktadır.

1.1.2. Kocaeli Tip Ib

Kocaeli Müzesi'nde bu gruba ait bir fibula bulunmaktadır. Eserin sadece iğnesi eksiktir. Gövde üzerindeki kabara sayısı bakımından K Tip Ia'dan ayrılmaktadır. Gövde üzerinde altı, ayak ve mahmuzlarında on bir adet olmak üzere toplam on yedi kabara bulunmaktadır. Kabara fibula gövdesinden dışarı taşacak kadar geniş çaplıdır. K. Tip Ia'dan farklı bir alt grupta değerlendirilmesinin başlıca sebebi kabara sayısının daha çok olmasıdır. Öte yandan boyut itibari ile her iki örnek de birbirine yakındır. K. Tip Ib'nin en dikkat çekici özelliği ise fibulanın arka yüzündeki çekiçlenerek fazlalığı mihlanmış çivi uçlarıdır. Muhtemelen kabara eksik olan K. Tip Ia'ya göre kabaraların sağlam bir biçimde günümüze ulaşmış olmasının temel sebebi budur.

• Envanter No: 686



Resim 2. Frig fibulaları

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devir. Öncesinde satın alma.

Ölçüsü: 7,4 cm

Dönemi: M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği

Tanımı: Yarım daire şeklinde olup, dikdörtgen kesitli bir gövde yapısına sahiptir. Fibula iğnesi dışında eksiksiz bir biçimde günümüze ulaşmıştır. Sonradan ilave edildiği anlaşılan iğnenin gövde ile birleştiği kısımda, oksidasyona bağlı küçük bir kaynak kırığı söz konusudur. Üzeri yeşil-kahverengi patina tabakası ile kaplıdır. Açık ve tek parçadan oluşan kalıba döküm tekniği ile üretilmiştir. Gövde üzerinde altı adet yarı küresel kabara görülmektedir. Fibula gövdesinin her iki ucunda, simetrik düzenlenmiş, ikişer adet dikdörtgen abaküs bulunmaktadır. Bu abaküslerin her birinin üzerinde, gövdedekilere göre daha küçük çaplı, ikişer adet kabara vardır. Kilit dilinde ise bir kabara görülmektedir. Mahmuzların her iki ucunda da yine birer kabara görülmektedir. Fibula üzerinde on biri küçük, altısı büyük olmak üzere, toplam on yedi adet kabara kullanılmıştır.

1.2. Kocaeli Tip II

K. Tip II olarak kodladığımız bu grup, Kocaeli Müzesi koleksiyonunda üç örnekle temsil edilmektedir. Eserlerin iğneleri eksiktir. Yarım daire şeklindeki gövdesi yuvarlak kesitlidir. Gövde üzerinde ise üç noktada dekoratif silmeler bulunmaktadır. Benzer süslemeleri fibula ayaklarında da izlemek mümkündür. Bu haliyle Blinkenberg²⁶ ve Muscarella²⁷ tarafından Type XII, 14 olarak kodlanan gruba girmektedir. Caner²⁸ ise benzer örnekleri J I olarak kodlamıştır.

Kilit dili tüm Frig fibulalarında olduğu gibi çift yivlidir. Kilit dili ile gövde kolunun ucu arasında karakteristik çift taraflı mahmuz yer almaktadır. Gövdenin her iki yüzü de aynı şekilde dekore edilmiştir. Bu nedenle

²⁶ Blinkenberg, 1926: 222-226, res. 255-258.

²⁷ Muscarella, 1967: 24-26.

²⁸ Caner, 1983: 136

kapalı kalıba döküm tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁹

Oldukça popüler olan bu tip Gordion'da hemen hemen her tabakada bulunmuştur. Gordion dışındaki kronolojik dağılımı da Gordion ile çağdaştır. Blinkenberg Olympia, Argive Heraeum, ve Lindos'taki fibulaları M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara tarihlenir. Bu örnekler dışında Anadolu'da Kapadokia, Ankyra, Dorylaion, Troia ve Ephesos'tan örneklerle de yer verir. Son dönemde kazı yapılan merkezlerde ise K. Tip II'ye ait örneklerin, birkaç yüzyıl boyunca kullanılmış oldukları saptanmıştır. Bu merkezler Boğazköy, Midas Kenti, Kerkenes Dağı, Alışar, Çerkeş, Pazarlı, Sardes, Al Mina, Karalar, Chios (Kato Phana), Samos, Siphnos, Perachora ve Sparta'dır. Bunun dışında son yıllarda yayımlanmış müze eserleri arasında Akşehir,³⁰ Tire,³¹ Ödemiş,³² Mersin,³³ Aydın³⁴ ve Bolu'da³⁵ da K. Tip II'ye benzer örneklerle rastlamak mümkündür.

Gordion'daki MM ve S₁ Tümülsleri'nden elde edilen, bu tipin erken örnekleri muntazam ve keskin silmelerle dekore edilerek özenle yapılmışlardır. Ele geçen bazı geç örneklerin ise işlenmemiş ve yumru şeklindeki boğumlar halinde döküldükleri görülmüştür.³⁶ Stil özellikleri göz önüne alındığında, K. Tip II fibulalarını genel kronolojiye uygun olarak, M.Ö. 8. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılın başına tarihlenmek mümkündür.

1.2.1. Kocaeli Tip IIa

K. Tip IIa'yı IIb ve IIc'den ayıran en büyük özellik gövde merkezi dışında omuzlar ve ayaklarda olmak üzere beş noktada yer alan üçlü dekoratif silme grubudur. Gövde de aynı zamanda kullanıma bağlı olarak bir eğiklik fark edilmektedir.

• Envanter No: 398



Resim 3. Frig fibulaları

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devir. Öncesinde satın alma.

Ölçüsü: 3,9 cm

Dönemi: M.Ö. 8. yüzyıl sonu M.Ö. 7. yüzyıl başı.

Tanımı: Yarım daire şeklindeki fibulanın iğnesi kırık ve eksiktir. Omuzdan itibaren bir tarafın kullanıma bağlı olarak eğildiği anlaşılmaktadır. Gövdesi yuvarlak kesitlidir. Kapalı kalıba döküm tekniği ile yapılmıştır. Gövde merkezinde iki adet ince disk arasında bir kalın disk bulunmaktadır. Üçlü disk grubu arasında iki yiv görülmektedir. Merkezden omuzlara geçişte simetrik yerleştirilmiş birer tane daha üçlü disk grubu bulunur. Uçlarda ise yine simetrik yerleştirilmiş üçlü disk grubuna ilave olarak, iki disk arasında kalın torus, trochilus düzenlemesinden sonra iğnenin geçtiği flanş ve kilit dili yer alır. Sağ uçtaki kilit dili çift yivli olup üç bölmeye ayrılmıştır. Kilit dilinin hemen üstünde, Frig fibulalarının karakteristik özelliği olan çift taraflı mahmuz görülmektedir.

1.2.2. Kocaeli Tip IIb

Eser K. Tip II grubuna giren diğer eserler ile oldukça benzeşmektedir. Ancak küçük farklılıkları söz konusudur. K. Tip IIa gibi merkezdeki ve ayaklardaki dekoratif üçlü silme grubuna sahiptir. Ancak omuzlarda üçlü silme grubu yerine bu kez tek silme

²⁹ Muscarella, 1967: 48.

³⁰ Tekocak, 2012: 36, 37, A. Tip IV, lev. II, res. 8

³¹ Gürler, 2004: 36, kat. No. 7.

³² Lafli ve Buora, 2012: 419, lev. 1. res. 2, 7, 8, 12.

³³ Lafli ve Buora, 2006: 43, lev. XIII, c, lev. XIV, e.

³⁴ Erdan, 2018: 59, lev. XXVI, fig. 77.

³⁵ Bilir, 2019: 88, Type B. IV, fig. 2, 9-12.

³⁶ Muscarella, 1967: 25, lev. XI, res. 58; lev. XIII, res. 74.

kullanılmıştır. Omuzlardaki tek silme düzenlemesi ile benzerlik gösterdiği K. Tip IIc den bu kez beşli yerine üçlü dekoratif silme kullanılmasıyla ayrılmaktadır.

• **Envanter No:** 399



Resim 4. Frig fibulaları

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devir. Öncesinde satın alma.

Ölçüsü: 3,1 cm

Dönemi: M.Ö. 8. yüzyıl sonu M.Ö. 7. yüzyıl başı.

Tanımı: Yarım daire şeklinde olup eksiksizdir. Yüzeyi kahverengi patina ile kaplıdır. Gövdesi yuvarlak kesitlidir. Kapalı kalıba döküm tekniği ile yapılmıştır. Kullanımdan dolayı hafif aşınmış gövde merkezinde iki disk arasında bir torus düzenlemesi ile dekoratif üçlü silme grubu oluşturulmuştur. Omuzlarda karşılıklı birer disk bulunur. Uçlar da ise simetrik iki disk arasında bikonik torus düzenlemesi görülür. Kilit dilinin hemen üzerinde karakteristik çift taraflı mahmuz yer alır.

1.2.3. Kocaeli Tip IIc

Bu alt tipin en belirgin ve diğerlerinden ayrılan özelliği merkezde ve ayaklardaki dekoratif beşli silme grubudur. Bunun dışında omuzlarda tek silme düzenlemesi ile K. Tip IIb ile benzeşmektedir.

• **Envanter No:** 400



Resim 5. Frig fibulaları

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devir. Öncesinde satın alma.

Ölçüsü: 3 cm

Dönemi: M.Ö. 8. yüzyıl sonu M.Ö. 7. yüzyıl başı.

2. Levant Kökenli Fibula

K. Tip III olarak sınıflandırdığımız fibula Blinkenberg'in³⁷ Kıbrıs XIII, 6 Tipi içinde değerlendirilebilir.³⁸ Bununla birlikte, Yakın Doğu'ya özgü fibulaları inceleyen Stronach'ın³⁹ II, 1 ve 2 tipolojisi ile de benzerlik göstermektedir. Stronach⁴⁰ bu fibulaları, Filistin'e M.Ö 12. yüzyılda ulaşan, tek parçalı, yarım dairesel fibulaların devamı olarak niteler.

2.1. Kocaeli Tip III

M.Ö. 500'lere kadar Yakın Doğu'nun büyük bir kesiminde özellikle de Filistin'de kullanılan bir formdur. K. Tip III fibulasının bağlamalı örnekleri, Filistin'de M.Ö. 600 sonrasına tarihlenir. Bu tipin, örneğimizde olduğu gibi gövde ucunda açılmış bir deliğe geçirilmiş iğneli diğer örneklerine de rastlamak mümkündür. Bu nedenle K. Tip III fibulasını M.Ö. 6. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

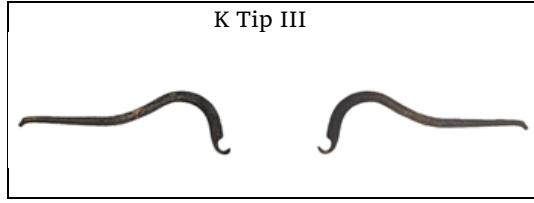
³⁷ Blinkenberg, 1926: 238, res. 277.

³⁸ Her ne kadar Blinkenberg, bu tip fibulaları Kıbrıs Tipi olarak tanımlasa da sonradan yapılan araştırmalar, bu tipe ait örneklerin Kıbrıs'a anakaradan ithal edildiğini göstermiştir (Gjerstad, 1948: 382).

³⁹ Stronach, 1959: 190, 191, res. 6, 1-2.

⁴⁰ Stronach 1959: 186, res. 2, 1.

• **Envanter No:** 1283



Resim 6. Levant kökenli fibula

Maddesi: Bronz

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüsü: 7,2 cm

Dönemi: M.Ö. 6. yüzyıl

Tanımı: Geniş kavisli yay formunda bir gövde yapısına sahiptir. İğnesi kırık ve eksiktir. Gövdesi yuvarlak kesitlidir. Yüzeyi siyah patina tabakası ile kaplıdır. Kapalı kalıba döküm tekniği ile yapılmıştır. İğne ve gövde ayrı parçalar halinde üretilmiştir.

3. Roma Fibulası

Özellikle M.S. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun genişleyen sınırları ile birlikte fibulaların tasarımlarının da giderek çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Teknolojik açıdan gelişmiş atölyelerin sayıca artması, daha karmaşık fibula tasarımlarını ortaya çıkarmıştır. Kocaeli Müzesi'nde sergilenen fibulalar içinde Roma fibulalarının sadece bir örnekle temsil edilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Bilindiği üzere İmparator Diokletianus Dönemi'nde Nikomedia, Roma'nın doğudaki başkentidir.

3.1. Kocaeli Tip IV

Bu tip fibulaları zamanla karakteristik özelliklerine göre uçları soğan biçimli olanlar Zwiebelknopffibeln veya genel biçime bağlı olarak Dreiknopffibeln⁴¹ ya da bir Orta Çağ silahı olan yaylı tüfek biçimli haç başlı fibulalar olarak adlandırılmakta-

dır.⁴² Askeri pelerinleri tutturmak için üretilmiş olan bu tip, aynı zamanda bir rütbe veya resmi statü göstergesidir. Bu nedenle çoğunlukla Romalı askerler tarafından kullanılmıştır. Hatta ticaret yoluyla sınır ötesine dahi ulaşmıştır. Bu sayede de geniş Roma topraklarına yayılmıştır. Bu objeler muhtemelen Doğu Roma İmparatorluğu'nda görev yapan askerlerin, üniformalarına iliştiirdikleri bir aksesuar ve toka vazifesi görmüşlerdir.⁴³ Bu askerlerin imparatorluğun doğu eyaletlerinden Khersonesos⁴⁴ ve Kafkaslar'daki⁴⁵ sınır bölgelerine kadar ulaştıkları, nekropol sahalarında bulunmuş "Zwiebelknopffibeln"ler ile doğrulanmaktadır.⁴⁶ Bu şekilsel gelişme M.S. 4. yüzyıla ait "Zwiebelknopffibeln" ya da haç başlı fibulalar ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Zwiebelknopffibeln için Keller⁴⁷ tarafından önerilen tipoloji, Pröttel⁴⁸ tarafından bölgesel anlamda yeniden ele alınmıştır. Soupault⁴⁹ ise bu fibulalar ile ilgili ayrıntılı bir sentez ortaya koymuştur. K. Tip IV örneğimizi, Keller / Pröttel 3 / 4 A tipolojisi içinde değerlendirmek mümkündür. Anadolu'da ise Bolu,⁵⁰ Ödemiş⁵¹ ve Akşehir⁵² Müzeleri'nde bulunan örnekler, K. Tip IV ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Soupault'un Türkiye'deki bu gruba ait örnekleri sıraladığı listeye, Ödemiş Müzesi örnekleri de Laflı ve Buora tarafından eklenmiştir.⁵³

Kocaeli Müzesi'nde bulunan K. Tip IV örneğinde ise yukarıda saydığımız özelliklerin yanı sıra farklı bir teknik görülmektedir. Özellikle fibula gövdesinin üzerinde yer alan balıksırtı desenli panolar simetrik yerleştirilmiş iki insan figürü ile sonlandırılmıştır.

⁴¹ Nutu ve Chiriac, 2012: 199.

⁴² Deppert-Lippitz, 2000: 39.

⁴³ Tekocak, 2012: 38.

⁴⁴ Soupault, 2003.

⁴⁵ Abramova, 1995.

⁴⁶ Laflı ve Buora 2012: 418.

⁴⁷ Keller, 1971: 26-55.

⁴⁸ Pröttel, 1988: 347-372.

⁴⁹ Soupault, 2003.

⁵⁰ Bilir, 2019: 98 Type B. X, fig. 3. 19

⁵¹ Laflı ve Buora, 2012: 423, kat. no. 17, 18, res. 17a, 17b, 18a, 18b.

⁵² Tekocak, 2012: 37, 38, A. Tip VI, kat. no. 10, lev. II, res. 9.

⁵³ Laflı ve Buora, 2012: 427, harita 2.



Resim 7. Haç başlı fibula ve üzerindeki figürlü (İmparator?) betimlemeler

Savat tekniği ile işlenmiş büst şeklindeki figürler birbirinin benzeridir. Figürlerin başları, genellikle profilden tasvir edilen imparator portreli sikkelerden farklı olarak 4/3'lük dönüşle aksi istikametlere bakmaktadır. Bu büstlerin kime ait olduğu anlaşılmasına karşın imparatora ait olma olasılığı yüksektir. Bu nedenle yüksek rütbeli bir imparatorluk görevlisine ait olmalıdır. Buna benzer bir başka figürlü fibula örneği ise Carnavalet Müzesi'nde sergilenmekte ve İmparator I. Valentinianus'a (MS 364-375) atfedilmektedir.⁵⁴



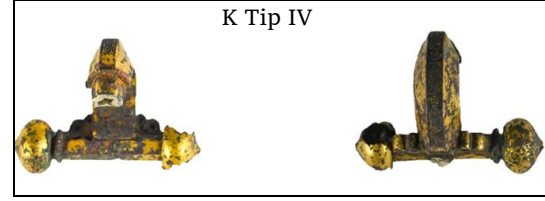
Resim 8. Carnavalet Müzesi'nden sağlıklı durumdaki figürlü bir fibula

Fibulanın tarihi ise imparatorun Paris kentini ziyaret ettiği MS 366-367 yılları arasında verilmektedir.

Figürsüz haç başlı fibulaların tarihlenmesi konusunda Tekocak, Akşehir Müzesi'ndeki örneği M.S. 4. yüzyıla verir. Pröttel ise bu

fibulaları M.S. 325-355 yılları arasına tarihler. Lafli ve Buora da Ödemiş Müzesi'ndeki iki örnek için aynı tarihleri önerir. Yukarıda bahsi geçen Carnavalet Müzesi örneği göz önünde bulundurulduğunda genel kronolojiye uygun olarak benzer şekilde K Tip IV için M.S. 325-375 yılları arasını uygun görmekteyiz.

• **Envanter No:** 396



Resim 9. Roma İmparatorluk Dönemi Haç başlı fibula

Maddesi: Bronz üzerine altın kaplama

Müze Geliş Şekli: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden devir. Öncesinde satın alma.

Ölçüleri: Yükseklik 2,7 cm Genişlik 5,2 cm

Dönemi: M.S. 325-375

Tanımı: Fibula üstten bakıldığında haç biçimindedir. İğnesi ve kilit dilinin bulunması gereken ayak kırılmış ve eksiktir. Soğan biçimindeki topuzlardan biri kopmuş olup eksiktir. Başka biri ise kırıktır. Fibulanın yalnızca kavisli gövdesi ve çiposu kalmıştır. Fibulanın kavisli kısmı dört köşeli olup alt kısmı düzdür. Gövdenin ucundaki yatay çipo ise dörtgen kesitlidir. Fibulanın yüzeyi sarı renkli olup yer yer kahverengi patina tabakası ile kaplıdır. Bu tip fibulalar şık motiflerle dekore edilmiş ya da sade bırakılmış olabilmektedir. Fibulanın yüzeyindeki patina tabakası nedeniyle dekorasyon unsurları net olarak anlaşılmasa da kavisli kısmın üstünde kalan bölümde çerçevesi dikey iki panel içinde kafes örgü motifi görülebilmektedir. Bu panellerin her iki ucuna yerleştirilmiş simetrik panolarda ise insan figürleri görülmektedir. Daha sonra yine dikey uzanan üçlü panellerle son bulmaktadır. Ortadaki panelde

⁵⁴ <http://www.carnavalet.paris.fr/en/collections/fibule-cruciforme-gallo-romaine> (20.03.2020)

balıksırtı deseni işlenmiştir. Enlemesine uzanan kollar altıgen kesitlidir. Uçlara yerleştirilmiş altıgen topuzlara geçişte iki yiv arasında bir disk görülür. Ortadaki uçta ise başka bir topuz bulunur. Fibulanın yayı dikdörtgen kesitli olup profilden bakıldığında yarım daire formundadır. Kilit dili ise yay gövdesinden dışarı uzanan ve gide rek daralan, geniş üçgen formu ayağın içine gömülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Fibulanın ilk olarak M.Ö. 13. yüzyıl, Tunç Çağı Avrupası'nda ortaya çıktığı varsayılmaktadır.⁵⁵ Kuzey Avrupa'da veya İskandinavya'da Tunç Çağı IIB tabakalarında urfibel'ler, Kuzey İtalya'da Geç Terramare, ve Yunanistan'da Geç Hellas IIIB tabakalarında da ilk fibulalar görülmeye başlamıştır.⁵⁶ Avrupa'daki en erken tarihli örneklerin kökleri Yakın Doğu,⁵⁷ Anadolu ve Mısır'a uzanmaktadır. Fibulalar aynı zamanda kültürel etkileşimi de açıklamaktadır. Çünkü fibula kullanımını öğrenen yabancı toplumlar, onları kendi ihtiyaçları ve estetik anlayışları doğrultusunda şekillendirmiştir. Örneğin İtalya'da bulunan örnekler, Yunanistan'dakilerden oldukça farklıdır.⁵⁸ Bu durum, Ege Adaları aracılığı ile Kıbrıs ve Yakın Doğu'ya yayılan Myken fibulalarının tamamen farklılaşmasını sağlamıştır. Ege ve Kıbrıs'tan fibulaları öğrenen Frigler ise M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında bu kültür nesnesini Anadolu ile tanıştırmakla kalmamış farklı türlerini de ortaya koymuştur.⁵⁹

Biçim bakımından fibulalar oldukça zengindir. Dönem özelliklerinin yanında ait oldukları coğrafyanın gerektirdiği dini ve

kültürel anlayış bu zengin çeşitliliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶⁰ Demir Çağı üretiminden sonra Orta ve Geç İmparatorluk boyunca yeniden ortaya çıktığı Roma Dönemi'ne kadar Küçük Asya'daki fibula kullanımına bir süre ara verilmiştir. Küçük Asya'da yabancı kökenli fibulalar daha çok batıdan ithal edilmiş objeler olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle Roma Dönemi'nde fibulaların ilk kullanımı ordu ve askerlikle ilintili olmalıdır. M.S. 1. yüzyılda, Anadolu'daki Romalılaşma sürecinin hızlanması ile birlikte sayıca artan fibulaların tasarımları da gelişim göstermiştir. Artan atölye sayısı ve gelişen tekniklere bağlı olarak daha karmaşık tasarımlar meydana çıkmaya başlamıştır.⁶¹

Genel olarak bakıldığında Kocaeli Müzesi'nde bulunan fibulaların köken bakımından çoğunlukla Orta Anadolu etkisi taşıdıkları anlaşılmaktadır. Kocaeli Müzesi'nde yedi adet fibula bulunmaktadır. Bunların beşi Frig kökenlidir. Bir tanesi Levant, bir diğeri ise Roma Dönemi'ne aittir. Yaptığımız incelemeler, Kocaeli Müzesi koleksiyonunda, beş örnek ile temsil edilen Frig fibulalarının en kalabalık grubu oluşturduğunu göstermiştir. Buna göre, Kocaeli Müzesi envanterine kayıtlı Frig ve Levant kökenli fibulalar M.Ö. 8. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar başka herhangi bir örneğe rastlanmamış olması, fibulaların genel kronolojisi ile uyum sağlamaktadır.

M.S. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine ait haç başlı, altın kaplamalı fibula ise gövde kısmı kırık olmasına rağmen üzerindeki figürlü

⁵⁵ Muscarella, 1964: 34; Muscarella, 2007: 173; Tekocak, 2012: 28.

⁵⁶ Muscarella, 1964: 34.

⁵⁷ İlk olarak M.Ö. 13. yüzyılda deniz aşırı ticaret ile Doğu Akdeniz'e ulaşan Myken formları, Roma Dönemi'nde yöreye özgü tiplere dönüşmüştür. M.Ö. 7. yüzyıla ait Yakın Doğu'da bulunmuş örnekler, Asur Krallığı ile son derece geniş bir yayılım göstermiştir. Kafkaslarda bulunmuş birkaç örnek ise Yakın Doğu'ya özgü çeşitli fibulaların, Urartular vasıtasıyla bu bölgeye taşındıklarını göstermektedir. Fibulaların Yakın Doğu'daki yayılım alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Stronach, 1959).

⁵⁸ Fibulalar, Tunç Çağı'ndan itibaren, Erken Hristiyanlık Dönemi'ne kadar İtalya'da kullanılagelmiş olmalarına karşın aynı durum Yunanistan için geçerli değildir (Elderkin, 1928: 333). Yunanistan'da bulunmuş en erken tarihli fibulalar, Myken Dönemi'ne aittir (Daremborg ve Saglio, 1896: 2004, res. 2977). Bunlar, yayı tek burgulu telli basit birer çengelli iğne niteliği taşımaktadır (Elderkin, 1928: 333). Antik yazında ise Homeros, Penelope'nin peplosunda bulunan Antinous'un kendisine hediye ettiği 12 adet burgulu altın fibuladan söz eder (Hom. *Il*: 18.293).

⁵⁹ Muscarella, 1964: 39, 40.

⁶⁰ Muscarella, 2007: 173.

⁶¹ Tekocak, 2012: 37.

deseni ile üniktir. Genellikle mezar hediyesi olarak bırakılan fibulaların ölen kişinin statüsünü gösterdiği özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait K. Tip 4 kodlu fibula ile daha iyi anlaşılmaktadır.

Nikomedia kentinin Diokletianus tarafından MS 286 yılında İmparatorluğun doğudaki başkenti ilan edilmesi ve Tetrarşi yönetiminde (MS 293-324) de bu unvanını koruduğu bilinmektedir. Ayrıca Diokletianus ve Galerius Dönemleri'nde Nikomedia, Hristiyanlara karşı uygulanan zulmün merkezidir. Öyle ki Diokletianus MS 23 Şubat 303'te Pagan bayramı olan Terminalia'da kentte yeni inşa edilen bir kilisenin yıkılmasını, kutsal yazılarının yakılmasını ve değerli taşlarına el konulmasını emretmiştir. Sonraki gün ise İmparatorluk genelindeki kiliselerde benzer önlemlerin alınmasını bildiren "Hristiyanlık Karşısı İlk Fermanı"nı yayınlamıştır.

Bir başka zulüm dalgası ise MS 324 yılında Licinius Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Aynı yıl Khryso polis (Üsküdar) savaşında Licinius'a karşı üstünlük elde eden Konstantinus, Tetrarşi yönetimine son vermiş ve tek başına imparator olmuştur. MS 330 yılında ise başkent Byzantium'a taşınmıştır.

MS 337 yılında ise Nikomedia piskoposu Eusebius, ölüm döşegindeki İmparator Büyük Konstantinus'u vaftiz etmiştir.

Dinsel bir devrimin yaşandığı bu dönemde Hristiyanların artık rahatladığı ancak acılarının henüz taze olduğunu varsaymak mümkündür. Devrimin muhafızı olarak Anadolu'da yaşamış, yüksek rütbeli, Hristiyan bir imparatorluk görevlisine ait olduğunu düşündüğümüz bu fibula, Kocaeli Müzesi'nde bulunan fibulalar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Abramova, M. P., (1995), "Rimskie Provintzialnye Fibouly IV-Vvv. na Severnom Kavkaze / Les Fibules Romaines Provinciales des IVE-Ve s. au Caucase du Nord, Istorsko", *Arheologitscheskii Almanach*, 1, 140-147.

Bilir, Ahmet, (2019), "Bronze Fibulae of the Bolu Museum", *Cedrus*, VII, 77-105.

Blinkenberg, Christian, (1926), *Lindiaka v Fibules Grecques et Orientales*, Paris: København Publisher.

Boehmer, Rainer Michael, (1972), *Boğazköy-Hattuša Die Kleinfunde von Boğazköy VIII*, Berlin: Gebrüder Mann.

Caner, Ertuğrul, (1983), *Fibeln in Anatolien I (Prähistorische Bronzefunde XIV, 8)*, München: Beck.

Deppert-Lippitz, Barbara, (2000), "A Late Antique Crossbow Fibula in the Metropolitan Museum of Art", *Metropolitan Museum Journal*, 35, 39-70.

Elderkin, Kate McK, (1928), "Buttons and Their Use on Greek Garments", *AJA*, 32 (3), 333-45.

Erdan, Emre, (2018), *Aydın Arkeoloji Müzesi Fibulaları*, Ankara.

Erdan, Emre, (2019), "Frig Tipi Fibulalarda Tanrıça Sembolizmi Üzerine Bazı Düşünceler", *Art-Sanat*, 11, 163-185.

Gjerstad, Einar, (1948), *Swedish Cyprus Expedition IV Pt. 2 The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, Stockholm: Swedish Cyprus Expedition.

Gürler, Binnur, (2004), *Bronze Objects at Tire Museum*, İstanbul: Ege Yayınları.

Hom. Il. Homeros, (1993), *İlyada*, (Çev. A. Erhat-A. Kadir), İstanbul.

Keller, Erwin, (1971), *Die Spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München: Beck.

Körte, Gustav ve Körte, Alfred, (1904), *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900*, Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer

Laflı, Ergün ve Buora, Maurizio, (2006), "Fibule Antiche dalla Cilicia Costiera", *Rivista Di Archeologia*, XXX: 37-46.

_____, (2012), "Fibulae in the Museum of Ödemiş (Western Turkey)", *Oriental Archive*, 80 (3), 417-34.

Muscarella, Oscar White, (1964), "Ancient Safety Pins", *Expedition Magazine* 6 (2), 34-40.

_____, (1967), *Phrygian Fibulae from Gordion*, London: Quaritch.

_____, (1988), *Bronze and Iron Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art*, New York: Metropolitan Museum of Art.

_____, (2007), Frig Fibulaları (Phrygian Fibulae). H. S. ve T. T. Sivas (yay.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı (The Mysterious Civilization of the Phrygians): 173-179* (text), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nutu, George ve Chiriac, Costel, (2012), "Late Roman Brooches from Dobroudja", *ISTROS*, XVIII, 199-212.

Peck, Harry Thurston, (1898), "Fibula", *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*, Livy, XXVII, 19, New York: Trustees of Tufts University.

Pröttel, P. M., (1988), "Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln", *JRGZM* 35 (1), 347-72.

Sapouna-Sakellarakis, Ephe, (1978), *Die Fibeln der griechischen Inseln. Prähistorische Bronzefunde XIV*, Munich: Beck.

Soupault, Vannesa, (2003), "Les Éléments Métalliques du Costume Masculin dans les Provinces Romaines de la Mer Noire (IIIe-Ve s. ap. J.-C.)", *BAR IntSer*, 1167, Oxford.

Stronach, David, (1959), "The Development of the Fibula in the Near East", *Iraq* 21 (2), 180-206.

Tekocak, Mehmet, (2012), "Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 27-41.

<http://www.carnavalet.paris.fr/en/collections/fibule-cruciforme-gallo-romaine> (28.03.2020).



Selçuk, Keziban - Yurttaş, Hüseyin, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Dokunan Geleneksel Kumaşlar Üzerine Bir Deneme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.35-47.
DOI: 10.31765/karen.722322

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ’NDE DOKUNAN GELENEKSEL KUMAŞLAR ÜZERİNE BİR DENEME*

Keziban SELÇUK** - Hüseyin YURTTAŞ***

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Arş. Gör.,

Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksek Okulu, Erzurum/TÜRKİYE

✉ kselcuk@atauni.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3460-4457

*** Prof. Dr.,

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE

✉ hyurttas@atauni.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3968-5321

Anahtar Kelimeler: Rize Bezi, Feretiko, Trabzon Keteni ya da Tevek, Keşan, Peştamal, Tamzara Dokuması, Tirebolu Bezi, Ehram

Keywords: Rize Cloth, Feretico, Trabzon Flaxor, Tevek, Keşan, Loincloth, Tamzara Weaving, Tirebolu Cloth, Ehram

Geliş Tarihi / Received Date: 20.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2020

Öz: Dokumacılık, insanlık tarihiyle başlayıp ihtiyaçlar gereği ortaya çıkan ve zamanla gelişip geçmişin izlerini de bünyesinde barındırarak günümüze kadar gelen bir sanattır. Anadolu’da her bölgenin dokuması geleneksel ve bölgesel özellikler taşımakta, yaşam kültürü, inançları, iklimi, kullanılan malzemenin bölgede bulunurluğu, ipliklerde kullanılan ve doğal boyalardan elde edilen renkler, üzerlerinde yer alan motifler, kullanım amacı vb. birtakım unsurlar belirleyici olmaktadır. Çalışma sahası olan Doğu Karadeniz Bölgesi, bu özelliklere sahip dokumaların bulunduğu ve geleneksel yöntemlerle, el tezgâhlarında yapılan bu dokumaların örneklerini bize sunmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yapılan saha çalışmalarında; Artvin ve Bayburt’ta ehram, Giresun’da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi, Rize’de Rize bezi (feretiko), Trabzon’da ise keşan dokuma ve futa peştamal, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bölgede bulunan bu dokumalar benzerlik ve farklılıklarıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.

A TRIAL ON TRADITIONAL FABRICS WOVEN IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Abstract: Weaving is an art that started with the history of humanity and emerged as a matter of necessity, and has evolved over time and incorporated the traces of the past. The weaving of each region in Anatolia has traditional and regional characteristics, its life culture, beliefs, climate, availability of the material used in the region, colors used in yarns and natural dyes, motifs on them, purpose of use, etc. a number of factors are decisive. The Eastern Black Sea Region, which is the study area, provides us with examples of these weavings with these characteristics and made with traditional methods on hand

looms.

In the field studies carried out in the Eastern Black Sea

Region; It has been determined that ehram in Artvin and Bayburt, Tamzara weaving and Tirebolu cloth in Giresun, Rize cloth (feretiko) in Rize, and discovery weaving and futa loincloths, Trabzon ketan (cloth) or tevek. These weavings in the region have been evaluated with their similarities and differences.

Giriş

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Anadolu'da da her bölgenin kendine özgü geleneksel dokumaları bulunmaktadır. Bu dokumalarda kullanılan renk ve desenler, toplumların kültürel izlerini barındıran ve geçmişi hakkında tarihi vesika niteliğindeki bilgileri içeren önemli unsurlardır. Dokumalar, yörenin özelliğine göre farklı malzemeler kullanılarak yapılmaktadır. Bölgesel özellikleri meydana getiren etkenlerin başında dokumanın yapıldığı bölgenin iklimi, etnik yapısı, geleneksel yaşam biçimi, hammadde bulunurluğu, çeşitleri ve üretim teknikleri gelmektedir. İklimden dolayı dokumalarda bir bölgede yün, diğerinde pamuk kullanılırken, bazı yerlerde ise yün, pamuk ve keten kullanılmaktadır.¹

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Trabzon, Rize, Giresun ve Artvin illerinin sahil kesimlerinde dokumalarda pamuk ve kendir kullanılırken, bu illerin iç kesimleriyle Bayburt ve Gümüşhane'de ise yün ve keçi kılından dokumalar yapılmaktadır. Bölgede yapılan saha çalışmalarında; Artvin ve Bayburt'ta ehram; Giresun'da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi; Rize'de Rize bezi (feretiko); Trabzon'da ise keşan dokuma ve futa peştamal, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiş ve bu dokumalarda geleneksel yöntemlerin uygulandığı görülmüştür.

1. Rize Bezi, Trabzon Ketanı ya da Tevek Dokuma

Dokumalarda kullanılan en temel malzeme, Karadeniz Bölgesinde kendir olarak bilinen kenevir, pamuk, yün ve keçi kılından oluşan ipliklidir. Eski çağlardan beri Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen kendir ve bu bitkinin gövde liflerinden elde edilen ipliklerle yapılan kumaş üretimi de geleneksel dokumacılık bakımından önemli bir yere sahiptir. Kendir (Kenevir) bitkisinin, anayurdu Orta Asya ve Horasan olup, Orta Asya'da Türkler tarafından dokuma ve giyecek için kullanılmıştır. İlk defa M.Ö. 3000'lerde Çinliler tarafından kullanılan kenevir bitkisi, İskitler tarafından batıya göçlerle birlikte Avrupa'ya kadar taşınmıştır.² Türklerin, 1071'de Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte dokumacılık kültürü de varlığını bu topraklarda gelişerek sürdürmüştür. Doğu Karadeniz bölgesinde ise dokumacılıkla ilgili yazılı belgelere 1462-63 tarihinde, Sultan II. Mehmet'in Trabzon'u fethiyle birlikte rastlanmış olup, Osmanlılar dönemini kapsamaktadır. 1777 tarihli bir belgede, Kanuni Sultan Süleyman'ın iç çamaşırları, gömleği ve ipekli kumaşların Trabzon dokuması kullanılarak yapıldığı kaydedilmiştir. Abdülaziz'in 1876'da ölümünde üzerinden çıkarılan gömleğin Trabzon bezinden olduğu bilinmektedir.³ Trabzon'da yalnız keten kumaş değil, pamuklu kumaşın da dokunduğu, padişah için Trabzon'dan her yıl iç çamaşırlık için ince pamuklu kumaş gönderildiği bilinmektedir.⁴ Trabzon'da dokunan ketan bezi, XVII. yüzyılda Trabzon'un önemli üretim, istihdam ve ticari kaynaklarından biri olmuştur. Köylerde yetiştirilen keten, hem yetiştirildiği yerlerde hem de şehirde ketan bezi adı verilen ve bezayağı tekniğiyle dokunarak tüccarlar tarafından çeşitli yerlere sevk edilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında da bu dokumanın önemli bir geçim kaynağı olarak değerini sürdürdüğü görülmektedir.⁵ Osmanlı sarayında önemli bir yeri olan bu dokuma kendini dünyaya da kanıtlamış ve

¹ Öztürk, 2016: 57; Atlıhan, 2016: 92.

² Hut, 2011: 24.

³ Yağan, 1978: 74.

⁴ Aydın, 2019: 580.

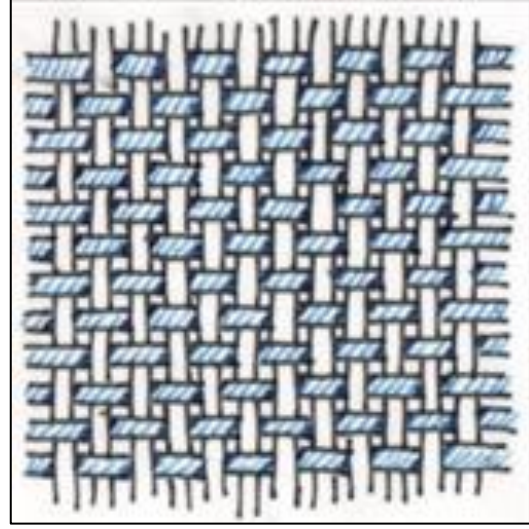
⁵ Aydın, 2019: 619.

1856 yılında Paris'te yapılan bir yarışmada ödül almıştır.⁶

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Akkoyunlu ülkesine gönderilen Trabzon bezleri için kanun çıkarmıştır. Osmanlı sarayında, saray erkânı ve köleler için Trabzon'dan bez getirildiği ve yeniçeriler lağvedilinceye kadar bu bezden iç çamaşırı giydikleri bilinmektedir.⁷

Doğu Karadeniz bölgesi, Osmanlı döneminde Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi kapalı bir ekonomi olarak varlığını sürdürmüş, bölgede yaşayan insanlar kumaş ve giysilerini kendileri üretmişlerdir. Bu dokumalardan biri de Rize ve Trabzon'da üretilen ve Rize'de "Rize bezi (feretiko)", Trabzon'da "Trabzon ketanı", Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde "tevek" olarak adlandırılan ve kendir ipliğiyle dokunan bezdir.

Trabzon ve çevresinde kendir yetiştirme, hasat etme, lifleri soyma, tokmaktama, eğirme, iplik haline getirme ve el tezgâhlarında dokuma gibi işlerin, Meryem Ana Manastırı'ndaki rahibeler dâhil olmak üzere, yöredeki hemen her evde sürdürülen bir uğraş olduğu belirtilmektedir. El tezgâhlarında üretilen ketan, günlük yaşamın genellikle her alanında yaygın olarak kullanılmakta olup gömlekten çarşafa, ayakkabıdan sofraya peşkirine, şaldan ipek kenarlı zıbınlara zengin bir ürün çeşitliliği göstermektedir.⁸



Resim 1. Rize Bezi (Feretiko), Trabzon Bezi ya da Tevek Dokuması (Trabzon/Şalpazarı İlçesi-Yücel Kaya Koleksiyonu) ve Dokumalarda Kullanılan Bezayağı Tekniği

Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde tespit edilen XX. yüzyıla ait bez dokuma kendir ipliği ile yapılmıştır. Bu dokumaya Şalpazarı'nda "tevek dokuma" kullanılan tezgâha da "tevek tezgâhı" adı verilmektedir. Üretilen bu kumaşlar ter tutmaması sebebiyle daha çok iç çamaşırı ve atlet gibi iç giyim malzemelerinin yapımında kullanılmıştır. Teri çekme özelliğinden dolayı sağlık açısından faydalı bir kumaştır. Şalpazarı ve köylerinde başka bez türleri bulunmadığından dolayı geleneksel pantolonlar da tevekten yapılmaktaydı. Kenevir liflerini tarama sırasında ayrılan daha düşük kalitedeki lifler atılmayarak kabaca eğrilip kilim benzeri yer örtülerinin yapımında kullanılmıştır. Bu dokuma 1/1 bezayağı tekniğiyle yapılmaktadır. Bez dokumanın eni genellikle tezgâhta kullanılan tarak eninde, boyu iç çamaşırı, gömlek, pantolon, yatak yüzü ve benzeri kullanılacağı ürüne göre kesilerek değerlendirilmektedir.

Kendirin (kenevir) kalın ve daha kaba lifleri ise çul, yelken bezi, yoğurt ve peynir torbası olarak kullanılmakta, sicim ve ip olarak değerlendirilmektedir.⁹

⁶ Yılmaz; Kaya Durmaz, 2013: 185.

⁷ Öztürk, 2005: 380.

⁸ Aydın, 2019: 581.

⁹ Aydın, 2019: 589.

Yurt dışında “Trabzon keteni”, yurt içinde ise “Rize bezi” olarak adlandırılan dokuma kendirden (kenevir) üretilmektedir. Lifleri dokumacılık ve gemi sanayinde, tohumları ise ilaç, boya ve yağ sanayinde kullanılan bu bitkilerin her ikisi de dokumacılık ve türleri bakımından yaklaşık olarak aynı özelliklere sahip olan lifli bitkilerdir. Kendir bitkisinin Karadeniz bölgesinde özellikle Trabzon ve Rize çevresinde yetiştirilmesinin eskiye dayanması nedeniyle bu lifle yapılan dokumacılığın tarihi bir süreci vardır.¹⁰ Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde de yer alan Rize bezi (feretiko), 1950-1960 yıllarına kadar geçmişte kazandığı değerini korumuş, ancak sanayileşmenin başlamasıyla birlikte bu dokumalar da önemini kaybetmeye başlamıştır.¹¹

Rize’de dokumacılık her zaman önemli bir yere sahip olmuş, I. Dünya Savaşı’ndan önce Hindistan’da dahi bilinen Rize bezi dokumasını, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yalnız birkaç aile, geçimini sağlamak için devam ettirmiş, 1941 yılından sonra dokumacılık tekrar canlanmaya başlamıştır.¹² Rize’de geçmişte 200.000 top Rize bezi dokuması yapılırken, 1952’de bu üretim 20.000 topa kadar düşmüş, 1970’lerden sonra çay yetiştiriciliğiyle birlikte kendir ekimi yapılan yerlere çay ekimi başlamış, iplik üretiminin azalmasıyla birlikte dokumacılıkta sekteye uğramıştır.¹³

XX. yüzyılın başlarında Rize’de, “Rize bezi” olarak bilinen keten bezi ve peştamal dokumacılığı gelişmiştir. Bölgede dokumacılık alanında önemli bir yere sahip olan Rize bezi, daha çok Arabistan ve Bağdat’a gönderilmiştir. Ancak Avrupalılar, Arapların bu ihtiyaçlarını taklit mallarla sağlayarak Rize bezinin piyasa değerini düşürmüştü, bunun yanında peştamalcılık yükseliş göstermiştir. 1932 yılında, Rize’de 1000 adet peştamal tezgâhının bulunduğu bilinmektedir.¹⁴

Rize’nin yağışlı iklimi nedeniyle burada yetişen kendir (kenevir) bitkisinin lifleri

daha ince ve uzun olup, dokumaya uygun en ince ve parlak ipliğin elde edilmesini sağlamaktadır. Ancak kendir ekim yasağının gelmesiyle birlikte ipliğin elde edilememesi nedeniyle giyim ve günlük kullanım eşyalarında (peşkir vb.) değerlendirilen Rize bezi (feretiko) dokumacılığı da giderek azalmıştır. Günümüzde yurt dışından temin edilen kenevir ipliğiyle dokumacılık devam ettirilmekte, salon takımları, şal, fular, gömlek, elbise vb. ürünlerde kullanılmaktadır.



Resim 2. Rize Bezi (Feretiko) Yağlık-peşkir-havlu, (Rize/İkizdere İlçesi Gündoğdu Mah.-Yücel Bayraktar Koleksiyonu)

Saha çalışmasında tespit edilen ve peşkir (yağlık-havlu) olarak kullanılan XX. yüzyıla ait feretiko dokuma, 60x120 cm ebatlarında dokunmuştur. Kendir ipliği ile dokunan peşkirin kısa kenarlarında bordür şeklinde dar şeritler bulunmaktadır. Bu

¹⁰ Hut, 2011: 24.

¹¹ RES, 2014: 13.

¹² Yormaz, 2018: 128.

¹³ Atalayer, 1990: 89.

¹⁴ Yormaz, 2018: 128.

bordür içerisinde sonradan işlendiği anlaşılan sarı ve beyaz renkli çiçek motifi görülmektedir. Dokumanın zemininde ise “lokum deseni” ve “pul” adı verilen motifler, dokuma tezgâh üzerindeyken belli aralıklarla diyagonal biçimde yerleştirilmiştir. Motifler ajur tekniğiyle dokunmuş ve ipek iplik kullanılmış, peşkirin kısa kenarlarında ise çözümlü ipliği saçak şeklinde biçimlendirilmiştir (Resim 2).

2. Keşan (Ceşan) Dokuma ve Futa Peştamal

Karadeniz bölgesi pamuklu dokumaları arasında yer alan “keşan” (Ceşan) bezi yüzyıllardır Karadeniz kadınlarının başörtüsü ve iş önlüğü gibi günlük giyimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak en çok kullanılan üründür. Pamuk ipliğiyle üretilen keşan ve peştamal dokumalarının ne zaman başladığına dair bilgi bulunmamaktadır. 1900’lü yıllarda Giresun’da yapıldığı bilinen bu dokumanın, günümüzde Trabzon’un Çarşıbaşı (İskefiye) ilçesinde bulunan Kavaklı Mahallesi’nde devam ettiği saha araştırmalarında tespit edilmiştir. Kavaklı Mahallesi’nde geleneksel yöntemlerle yapılan Keşan bezi, Trabzon ve Rize’de pamuk ipliği kullanılarak dokunmaktadır. Keşan bezi, çözümlü ipliklerinin boyanmasında kullanılan “ikat” yöntemi ve dokuma alanına gelen çözümlülerin iki aşamalı olmasını sağlayan çözümlü düzenlemesi nedeniyle “mihrap” deseninin dokunması sağlanmakta ve bu yönüyle Anadolu’nun birçok yerinde geleneksel olarak üretilen bez dokumalardan ayrılmaktadır.¹⁵ İkat, keşan dokumacılığında çözümlü ipliğinin belli yerlerinden sıkıştırılarak açıkta kalan bölümlerinin boyanması tekniğine denilmektedir. Bu teknikle boyanan iplikler keşan dokumaya dalgalı bir görünüm kazandırmaktadır.¹⁶ 1886 yılında Kavaklı Köyü’nde doğan Hafız Şükrü Bayraktar’ın, İskefiye Küçük Sanatlar-Dokuma Kooperatifi’ni kurmuş olması ve dokumacı aileleri bir araya getirmesi, keşan dokumaya hem

bir el sanatı hem de kazanç kapısı olmasında büyük katkıları olmuştur. Bir el sanatı olan keşana, 2008 yılında Coğrafi İşaret Tescil Belgesi verilmiştir. Bu dokumada önceleri ipek iplik ve ipliklerin boyanmasında da kök boyalarla elde edilen kırmızı, beyaz, sarı, siyah ve çeşitli tonları kullanılırken, günümüzde %100 pamuk ve kimyasal boyalarla boyanmış ipliklerle dokuma yapılmaktadır.¹⁷ Keşan, 1/1 bezayağı tekniğinin kullanıldığı bir bez dokumadır.

Rize ve Trabzon’da dokunan kumaşlardan biri de “futa” adı verilen ipek ve pamukla dokunmuş peştamal kumaşdır. Peştamal kelimesi Farsça olup, püşt-mal’den gelmektedir. Hamamda belden aşağısını örtmek için kullanılan veya çalışırken elbiselerin kirlenmesini önlemek üzere belden aşağıya sarılan bez olarak bilinen bu dokumaların ipekli olanlarına “futa” denilmektedir.¹⁸ Futa dokumaların zemini çizgili ve kareli olarak dokunmakta ve en çok kırmızı rengin bulunduğu görülmektedir. Bezayağı dokuma tekniği kullanılan futa dokumalar, hamamda peştamal veya kadınlar tarafından önlük olarak kullanılmaktadır. Önlük için yapılan kumaşlarda ipek ve pamuk karışımı görülmektedir. Elbise üzerine bağlanan futalar, genellikle koyu renkli ve enine çizgili dokunmaktadır. Hamam futaları ise genellikle beyaz renkli olup, bordürleri simlidir.¹⁹

Resim 3’de yer alan XX. yüzyıla ait 100x190 cm ebatlarındaki keşan peştamalin atkı ve çözümlü iplikleri ipek olup, bordo, siyah ve beyaz renkler kullanılmış, bezayağı dokuma tekniğiyle dokunmuştur. Peştamalda ikat tekniğiyle boyanmış ipliklerin mihrap motifine uygun bir biçimde düzenlenmesiyle dokuma meydana gelmiştir. Peştamalin iki uzun kenarında ikisi dar biri geniş olan bordür bulunmaktadır. Geniş bordürde mihrap motifi yan yana iki adet uygulanırken, dar bordürlerde ise tek mihrap motifi sıralanmıştır. Bordürler arasında

¹⁵ Akpınarlı; Üner, 2018: 139; Akıntürk, 2012: 204.

¹⁶ Sümerkan, 2008: 111.

¹⁷ Güzel Öztürk; Sofuoğlu, 2018: 89; Atalayer, 1990: 92.

¹⁸ Atalayer, 1990: 90.

¹⁹ Salman, 2004: 29.

şeritlerden oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Dokumanın zemininde de siyah, bordo ve beyaz renklerle oluşturulan mihrap motifinin tekrarı bulunmaktadır.



Resim 3. Keşan Peştamal (Futa Peştamal) ve Detayı (Erzurum/Palandöken ilçesi-Fahriye Selçuk'un Evi)

3. Tamzara Dokuması ve Tirebolu Bezi

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının, bu topraklarda da dokuma kültürünü, Anadolu'da var olan kültürle sentezleyerek devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde dokumacılık kültürünün devam ettirildiği merkezlerden Giresun'da bu dokumaların yapıldığı, iplik olarak kendir (kenevir), pamuk, yün ve keçi kılının kullanıldığı, bu ürünlerin günlük ihtiyaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Giresun ve ilçelerinde var olan el sanatları göçler, ekonomik gelişim ve sanayileşmenin getirdiği yeniliklerle birlikte yok olmaya yüz tutmuştur. Yörede dokumacılık kültürünün devam ettirilmesi için dokumacılık alanında çalışmalar yapılmakta ve bu kültürün günümüzde yaşatılmasına çalışılmaktadır. Şebinkarahisar ilçesinde "Tamzara Dokuma" adı verilen yöreye özgü bir kumaş, Tirebolu'da "Tirebolu bezi" dokumacılığı^{11/1}

bezayağı tekniğiyle devam ettirilmektedir.²⁰

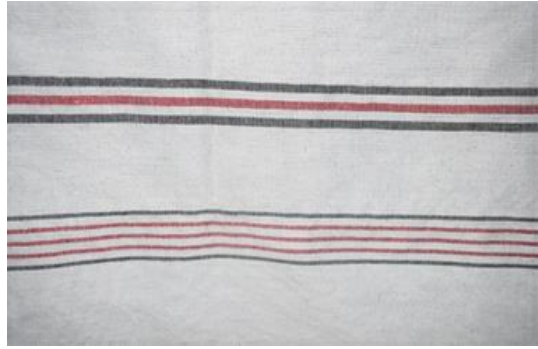
Giresun ili Şebinkarahisar ilçesinde bulunan ve adını dokunduğu Tamzara Mahallesi'nin adından alan "Tamzara dokumaları", dokuma tekniği, desenleri ve kullanım alanları bakımından ele alındığında, yöresel özellikler barındıran birçok tekstil ürününde kullanılabilir yapı ve kaliteye sahip olan nadir el dokumaları arasında yerini almış ve Tamzara'da 1950'den 60'lı yıllara kadar hemen her evde yapılan bir bez dokumadır. Başlangıç tarihini belirlemenin mümkün olmadığı bu dokumanın ilk defa, yörede yaşayan Ermeniler tarafından üretime geçildiği ve geliştiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda Ermenilerle iç içe yaşayan Türklerin bu sanatı öğrendikleri ve Ermenilerin bölgeyi terk etmesinden sonra devam ettirdikleri bir gerçektir. Tamzara dokumaları son yıllarda ticari anlamda istenilen gelişimi gösteremediği için yok olma düzeyine gelmiş, günümüzde çok az sayıdaki tezgâhta üretimi yapılmakta ve yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.²¹

Tamzara dokuması, pamuk ve kendir (kenevir) ipliği kullanılarak yapılan, Rize bezi (feretiko), Trabzon ketanı, Tirebolu bezine benzeyen ve kamçılı tezgâhlarda dokunan bir kumaştır. Ketenden daha ince ve dayanıklı olan bu dokuma, ipeksi görünümüne rağmen sert bir kumaş olup, tamamen doğal olarak ve hiçbir kimyasal işleme tabi tutulmadan üretilmektedir. Bu nedenle dokumanın yüzeyinde iplik renginden kaynaklanan farklı tonlarla karşılaşmakta, kendir (kenevir) ve pamuk ipliğinin nem çekme özelliğinden dolayı teri çekmekte ve serin tutmaktadır. Bu nedenle kendir ve pamuk ipliği, sıcak, nemli iklime sahip Doğu Karadeniz Bölgesi'nde en çok tercih edilen elyaf olmuştur. Tamzara dokumasının çözgüsünde %100 pamuk ipliği, atkısında ise kendir bitkisinin gövde liflerinden işlenerek yapılan iplik kullanılmakta ve genellikle bölgede tespit edilen diğer kumaşlarda olduğu gibi bu kumaş da 100

²⁰ Akgün, 2016: 44.

²¹ Koç; Kaya Durmaz, 2016: 755.

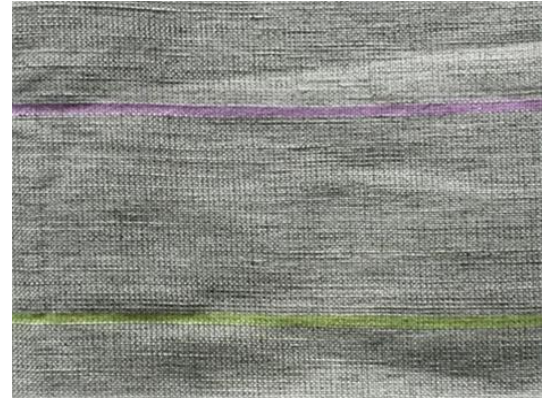
cm eninde dokunmaktadır.²² Tamzara bezi, mendil, bez, peçete, yatak çarşafı, döşemelik, kadınların sokağa çıkarken başlarına aldıkları örtü ve bellerine bağladıkları önlüklerde kullanılmış, günümüzde ise masa örtüsü, sehpa örtüsü, perde, şal, kravat, fular, gömlek gibi birçok tekstil ürününde kullanıldığı görülmektedir.



Resim 4. Tamzara Dokuması ve Detayı (Giresun/Şebinkarahisar-Tamzara Mah.-Şükran Küçükçü)

XX. yüzyıla ait 100x 220 cm ebatlarındaki Tamzara bezi bezayağı dokuma tekniğinden türetilen rips örgü tekniğiyle dokunmuştur. Bezayağı dokumada atkı ve çözgü iplikleri bir üstten bir alttan geçirilerek dokumanın yüzeyinde eşit miktarda görülmekte, rips dokuma tekniğinde ise atkı iplikleri açılan ağızlıktan iki sıra geçirilerek yapılmakta, bir sonraki dönüşte de diğer ağızlık arasından atkı iplikleri aynı biçimde dokunmaktadır. Dokuma şal olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Şalın iki kenarında beş adet gruptan oluşan siyah ve

kırmızı renklerle düzenlenmiş yatay bantlar bulunmaktadır. Desen düzenlemesinde simetri göze çarpmaktadır. Kenar deseninin haricinde kalan bölümde ise siyah renkli ikili çizgilerin oluşturduğu yatay kalın bantlardan oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Dokumada pamuk iplik kullanılmıştır. Şalın iki ucunda bulunan saçaklar düğümlenerek dokumanın sökülmesi önlenmiştir (Resim 4).



Resim 5. Tirebolu Bezi ve Detayı (Giresun/Tirebolu İlçesi Halk Eğitim Merkezi Müdürü Ömer Hamzaoğlu Koleksiyonu)

XXI. yüzyılda dokunan ve Tirebolu bezi olarak isimlendirilen bez dokuma 100 cm eninde olup, kendir (kenevir) ipliğiyle dokunmuştur. Gömlek kumaşı olarak düşünülen bu dokuma, 1/1 bezayağı tekniğiyle yapılmış ve dokumada belli aralıklarla yeşil ve turuncu renklerden meydana gelen dikey kalın bantlar yer almıştır (Resim 5).

²² Koç; Kaya Durmaz, 2016: 756.

4. Ehram

Ehram, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu kadınının dış giysi olarak kullandığı yünlü bir kumaştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilen saha çalışmasında bu dokumanın Artvin ve Bayburt'ta yapıldığı tespit edilmiştir. Artvin'de koyun yetiştiriciliği nedeniyle var olan yün, dokumacılıkta değerlendirilmekte, eğrilip iplik haline getirildikten sonra şal, peştamal, atkı, eldiven, patik ve çorap örücülüğünde kullanılmaktadır. Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Yaylalar Köyü'nde çok eskiden koyun yününden eğrilerek elde edilen ipliklerin el tezgâhlarında dokunarak kumaşlar elde edildiği ve bu dokumalardan pantolon ve ceket yapıldığı, ancak günümüzde artık bu dokumaların kullanılmadığı yöre insanı tarafından ifade edilmektedir. Çoruh Nehri kıyılarında pamuk yetiştirildiği ve ipek böcekçiliğinin yapıldığı ve elde edilen ipek ve ince eğrilmiş pamuk ipliğiyle Peterek Köyü'nde "kuy" adı verilen tezgâhlarda "keçili leçek" denilen bir bez dokumanın yapıldığı söylenmektedir.²³

Artvin'in Yusufeli ilçesinde yapılan, ancak günümüzde kaybolmuş dokumalardan olan "ehram" dokumada kuzu yünü kullanıldığı ve çok ince eğrilmiş yün ipliğinin "kuy" denilen tezgâhta dokunarak düğünlerde şal ya da baş örtüsü olarak örtüldüğü, ancak günümüzde bu dokumaların bazı evlerde kadınların sandıklarında hatıra olarak saklandığı bilinmektedir. Ehram dokumalara yörede "hanımeliçar" ya da dokumanın kenarına yapılan motiflerde kırmızı rengin kullanılması nedeniyle "kenarı kırmızı" olarak isimlendirilmiştir. Özel günlerde kullanılan bu örtü, kullanan kişiye bir statü ve saygınlık katmakta ve bu nedenle çözgü ve atkısında ince eğrilmiş yün ipliğiyle çok muntazam dokunmasına özen gösterilmektedir.²⁴ Artvin'de baş veya omuza almak biçiminde kullanılan bu ehramların eni, Bayburt ehramlarından daha dar yapılmaktadır.



Resim 6. Ehram Dokuması (Artvin/Yusufeli İlçesi-Halk Eğitim Müdürü Selim Silacı Koleksiyonu)

Yusufeli ilçesinde tespit edilen XX. yüzyıla ait 160x200 cm ebatlarındaki ehram, bezayağı dokuma tekniğinde yapılmış olup iki kanattan oluşturulmuştur. Çözgü ve atkı iplikleri yündür. Ehramın kısa ve uzun kenarı boyunca beyaz felemenk (ehramın kenarında bulunan ve genellikle renkli iplikle dokunan bölüm) ile lacivert renkli bir çizgi dokumayı çevrelemektedir. Dokumada desen kullanılmamıştır.

Desenin kullanıldığı örneklerde, genellikle sentetik malzemeden olan desen iplikleri atlamalar yapmadan, dokuma esnasında desene uygun olarak yerleştirilmektedir. (Resim 6).

Dokumalarda yün lifinin kullanıldığı illerimizden biri de Bayburt'tur. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde bulunan Bayburt'ta yapılan yöresel dokumaların en önemlisi "ehram" (ihram) dokumasıdır. Arapça bir kelime olan ihram, mahremiyeti gizleyen örtü anlamına gelmektedir.²⁵ Ehram, ince eğrilmiş doğal renkli koyun yününden yapılan, genellikle 1/1 bezayağı

²³ Kurdoğlu vd., 2006: 43.

²⁴ URL 1.

²⁵ Öztürk, 2016: 60.

teknîğiyle dokunmuş, düz yüzeyle mekikli dokuma ve bu dokumanın iki kanadının birleştirilmesiyle elde edilen kadın dış giysisine verilen isimdir. Ancak bu dokumanın ne zaman Anadolu'ya geldiği bilinmemektedir. Batılı giyim tarihçilerine göre, M.Ö. 600'lerde insanlar, vücutlarını saracak şekilde dikdörtgen şeklinde yünden dokunmuş ve adına peplos (Antik Yunan kadın giysisi, uzun dikdörtgen bir kumaş parçası vücuda sarılarak sağ omuz üzerinden kopça ile tutturulmaktaydı) denilen bir örtü kullanmaktaydı. Anadolu'da Erzurum, Bayburt, Artvin başta olmak üzere bazı yerlerde kullanılan ehramın, M.Ö. 600 yıllarında Yunanlıların kullandığı Peplos ve Himation (kalın ve uzun pelerin biçiminde Antik Yunan giysisine verilen ad) ve M.S. I. yüzyılda Romalı kadınlar tarafından giyilen Stola ile aynı olduğu ifade edilmektedir.²⁶ Tarihi çok eskilere dayanan bu yünlü dokumanın Anadolu'daki geçmişi de çok eskiye dayanmakta ve 1850'li yıllardan sonra bugünkü biçimiyle dokunmaktadır.²⁷ Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ilk yarısında Bayburt'u ziyaret etmiş, şehirdeki boyahanelerde boyanan yünlerden kilim ve seccadelerin dokunup, Avrupa'ya kadar gönderildiğinden bahsetmiştir. Kadınların da örtünmek amacıyla kullandıkları yünden dokunmuş, üzeri çeşitli renk ve motiflerle süslü ve ehram diye adlandırılan el dokuması bir kumaştan bahsetmektedir.²⁸ Malzemesi, dokuma tekniği ve motifleriyle Bayburt'un yöresel özelliklerini yansıtan ehram, peştamaldan sonra en çok görülen, en eski ve dikişsiz giysilerden biri olarak Osmanlılar döneminde kadınlar tarafından, car, çarşaf ve feracenin yanı sıra dış giyimde kullanılmıştır.²⁹

Temettuat defterlerindeki³⁰ (Temettu', kar etme, kazanma; kâr, fayda anlamına gelmektedir. Temettuat ise kârlar, faydalar, kazançları ifade eder. Temettuat defteri, Osmanlı döneminde hane halkının kazançlarının ve gelirlerinin yazıldığı defterlere

denilmektedir) kayıtlardan da XIX. yüzyılın ortalarında kadınların ehramı kullandıkları anlaşılmaktadır. Ehram, kamçıly yüksek dokuma tezgâhlarında mekik atılarak dokunduğundan dolayı mekikli dokumalar grubuna girmekte ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³¹ Bugün ehram diye bilinen ve kadınların dış giysi olarak kullandıkları bu yünlü dokumanın ilk önce sadece erkek giyimi için dokunduğu bilinmemekte olup, bu dokumalara "çuha" denilmekte, dokumanın yapıldığı tezgâhlar "Çulhalık" veya "çulfalık", dokumayı yapan kişiler de "çulhacı" olarak adlandırılmaktadır. Çuha, çözü ve atkısı tek kat yün ipliğinden, genellikle dimi ya da bezayağı tekniğiyle, oldukça ince ve sık dokunmuş kalın kumaşa denilmektedir.

Ancak, Avrupa'da yaşanan sanayileşme ve sanayi kumaşlarının yayılmasının sonucu olarak tezgâhlarda üretilen dokumalara talep azalmış, 1850'li yıllardan sonra Bayburt'ta şal tezgâhlarında yapılan bu dokumalar da durumdan etkilenmiştir.³²

Ehramlar düz ve desenli olmak üzere iki şekilde üretilmektedir. Düz ehramlar el eğirmesi yün ipliğinden, 1/1 bezayağı tekniğiyle dokunmaktadır. Çözü ve atkı iplikleri tek katlı olmasına rağmen fazla bükümlü olduğundan kumaş bürümcük görünümüne sahip bir yüzeye sahiptir. Bu ehramların kenar kısımlarıyla alt ve üst boylarında pamuk ipliğinden 1-1,5 cm'lik bantlar bulunmaktadır. Desenli ehramlarda ise zemin yine bezayağı dokumadır. Bu ehram dokumalarında kullanılan motifler zemin atkıları arasına renkli yün ve pamuk iplikleriyle brokar adı verilen dokuma tekniği ile yüzeye dokuma sırasında işlenmektedir. Tek kanat halinde dokunan ehramların bir kenarında "haşiye" adı verilen su şeklinde motifler bulunmaktadır. Desenli ehramlar serpme, yollu (sulu) ve kaplama motifli olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kaplama ve düz ehramlar dışında haşiye bütün

²⁶ Sözen; Tanyeli, 2012: 135; Özger, 2007: 287.

²⁷ Yaşaroğlu, 2016: 167; ESTEDH, 2012: 3.

²⁸ Yaşaroğlu, 2016: 167.

²⁹ Başaran, 2014: 152; Akpınarlı, Tozun, 2007: 18.

³⁰ Develioğlu, 2012: 1251.

³¹ Özger, 2007: 287.

³² Emir, 2005: 36.

ehramlarda bulunmaktadır. Haşiyeye ve kaplama motiflerine aynalı kutu, saat kordonu, kepenek, uçan kuşlar, analı-kızılı, reyhan dalı, hanımeli gibi adlar verilmektedir. Kaplama motifli ehramlarda desen bütün yüzeyi kaplamaktadır. Yollularda desenler çubuklar halinde işlenmiştir. Serpme desenlerde ise motifler belli bir düzen içerisinde bütün yüzeye yerleştirilmiştir.³³ Bunlar genellikle geometrik, bitkisel, figürlü ve sembolik motiflerden meydana gelmektedir.

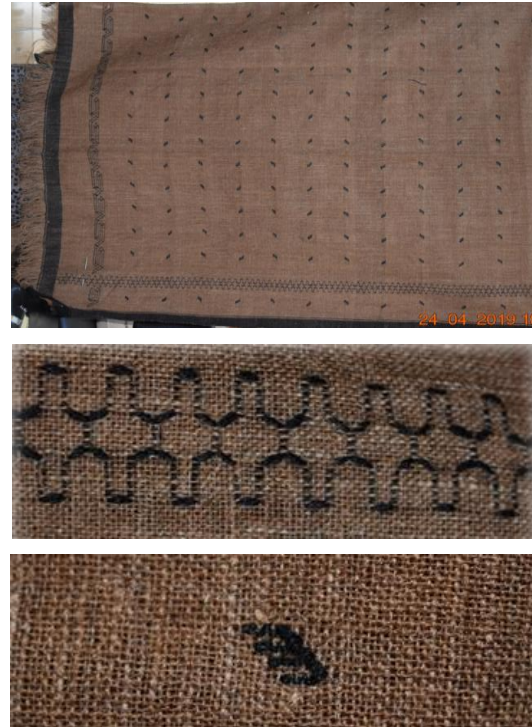
Bayburt ehramlarında dikey kenar motifi olarak “paşa merdiveni”, “tetikli zincir”, “tetiksiz zincir”, “tek zincir”, “çiftzincir”, “çift tetikli zincir”, “aynalı kutu” olarak bilinen desenler kullanılmıştır. “Reyhan dalı”, “elma şeleği”, “beli bağlı boyun bağı”, “beli bağırsız boyun bağı”, “antikalar”, “çift kartlar”, “üç merdivenler”, “çark yıldızı”, “ceviz kanadı”, “uçan kuşlar”, “kelleli uçan kuşlar”, “hanımgöbeği”, “elif”, “perçem tarağı”, “arı dala ters kondu”, “pirinç deni”, “hanımeli”, “elmas küpeler” motifleri ehramlarda kullanılan orta desenlerdir. Saçak üstü motifleri ise genellikle “gorda” olarak bilinmekte olup, bunlar “Bayburt gordası” ve “çiftlik gordası” diye adlandırılmıştır.³⁴

Ehramlarda kullanılan renkler genellikle beyaz, mor, siyah ve açık-koyu kahverengi yün elyafının doğal renkleri olup, bunlar en çok görülen renklerdir. Doğal rengin harmanlanmasıyla bazı ara renklerde elde edilmektedir.³⁵ Ehramın rengi, genellikle kullanacak kişiye göre belli olup, beyaz renk gelin ve genç kızlar, mor-boz orta yaştaki kadınlar, mor-siyah renk ise yaşlı kadınlar tarafından tercih edilmektedir.

Eni 80-90 cm, boyu ise yaklaşık 240 cm. olarak dokunan iki parça yan yana getirilerek ortadan “muşabak dikişi” adı verilen bir dikiş tekniğiyle dikilmekte ve 160-180 cm eninde ve 240 cm. ebadındaki bu kumaş dış giyimde kullanılmaktadır. Bayburt’ta günümüzde dokunan ehramların genellikle

200x225 cm olduğu dokumayı yapan kişiler tarafından ifade edilmiştir. Ehram dokumalarında kumaşın ince olması dokumanın kalitesini arttıran önemli bir özelliktir. Eskiden giysi olarak çeyizlerde yer alan ehram, günümüzde yatak örtüsü, masa örtüsü, yastık, minder yüzü gibi ev tekstili olarak veya etek, yelek, ceket, pantolon gibi giysi yapımında kullanılmaktadır.³⁶

Koyun yününün doğal renginin kullanıldığı ehram, eskiden gelin sandıklarında gelin ehramı olarak yer almaktadır. Özellikle köylerde kullanılan ehramların ipliklerinin doğal boylarla boyandığı ve bezemelerinde pembe, yeşil, açık mavi renklerin bulunduğu bilinmektedir. Geçmişte yapılan dokumalarda kenar nakış ipliklerinde doğal boylarla elde edilen mor renk kullanılırken, sonrakilerde kalın taraklarda ehram yününden daha kalın orlon ipliği, ince taraklarda ise nakış ipliği kullanılmıştır.³⁷



Resim 7. Bayburt Ehramı ve Detayı (Bayburt Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici Hamiyet Korkmaz Koleksiyonu)

³³ Salman, 2004: 28.

³⁴ T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu, Resmi ve Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni (56), Ankara 2019, 14-20.

³⁵ Salman, 2004: 28.

³⁶ Öztürk, 2016: 60.

³⁷ Akpınarlı, Tozun, 2007: 18.

Bayburt'ta tespit edilen ve pirinç deni motifinin bulunduğu XX. yüzyıla ait boz renkli (sütlü kahve) ehram, 200x225 cm ebatlarında ve yünden dokunmuştur. En yaygın olarak kullanılan 13,5 çile tarakla yapılan ehramın zeminindeki motif diyagonal biçimde yerleştirilmiş, her sırada 12 adet ve üst üste gelecek biçimde, her iki kanatta da aynı şekilde sıralanmıştır. Saçak üstünde Bayburt gordası motif, felemenklerin bulunduğu kenarda ise biraz farklılık göstermekle birlikte çift tetikli zincir kullanılmıştır. Saçak üstü ile Bayburt gordası motif arasında kalan bölüme motif yerleştirilmeyerek boş bırakılmıştır. Motiflerde ve felemenklerde siyah renk pamuk iplik kullanılmıştır (Resim 7).

Sonuç

Dokumacılık, dünyada insanın varoluşuyla birlikte giyinme, örtünme, soğuktan korunma gibi birtakım ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmış ve zamanla hem dokuma tekniğiyle hem de üzerine işlenen motiflerin içerdiği anlamlarıyla tarihin kayıtlı vesikaları olmuş, geçmişten bugüne toplumun inanç, yaşam kültürü, dil, örf, adet, geleneklerine bağlı olarak sürekli gelişim göstererek tarihi süreç içinde önem kazanmış ve sanatsal niteliğe kavuşmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan saha çalışmalarında kendir (kenevir), pamuk, ipek ve yün ipliğiyle ve geleneksel yöntemler uygulanarak üretilen dokumaların olduğu görülmektedir. Artvin ve Bayburt'ta ehram, Giresun'da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi, Rize ve Trabzon'da ise Rize bezi (feretiko), keşan dokuma, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen ve geleneksel yöntemlerle üretilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiştir. Ehram dokumada yün, diğer bez dokumalarda pamuk, kendir (kenevir) ve yer yer ipeğin kullanıldığı incelenen dokumalardan anlaşılmaktadır. Bu dokumaların hepsi kamçılı yüksek tezgâhlarda 1/1 bezayağı dokuma tekniğiyle dokunmuş, üzerindeki motifler kumaş tezgâh üzerindeyken yapılmıştır. Keşan bezi dokumada kullanılan ipliklerin ikat tekniğiyle boyanması, çözümlerin iki

aşamalı olmasını sağlayan çözümler sisteminin farklı düzenlenmesiyle oluşan mihrap motif, bu kumaşı diğer dokumalardan ayırmaktadır. Geçmişte bölgede kendir (kenevir) yetiştiriciliği yapıldığından dolayı kendir ipliğinin kullanıldığı, fakat bu bitkinin ekiminin yasaklanmasıyla birlikte dokumacılıkta pamuk ipliğinin görüldüğü bilinen bir gerçektir. Yapılan saha çalışması sonucunda elde edilen bilgiler ve kaynak kişilerin ifadesine dayanılarak, günümüzden yaklaşık 100-150 yıl öncesine kadar Rize bezi, Trabzon ketanı, Tamzara dokuması, Tirebolu bezi, keşan bezi ve ehram dokumalarının her evde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bugün ise belli kişi ve kuruluşlar tarafından bu dokumaların unutulmaması için çaba sarf edilmektedir. Bölgede bu dokumalara sahip çıkılıp gelecek kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, Alper, (2016), *Giresun İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi, Yerel Halk ve Sektör Temsilcilerinin Algısı Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.

Akıntürk, Nurettin, (2012), *Her Yönüyle Trabzon/Çarşıbaşı*, Ümit Ofset Matbaacılık.

Akpınarlı, Feriha ve Tozun, Hatice, (2007), "Bayburt Ehram (İhram) Dokumalarının Teknik ve Motif Özellikleri", *I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi*, 01-02 Kasım 2007 Konya, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı Yayınları, 18-21.

Akpınarlı, H. Feriha ve Üner, İbrahim, (2018), "Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 133-145.

Atalayer, Günay, (1990), "Trabzon Peştamalları ve Dokumacılık", *Trabzon Dergisi*, 4, 88-93.

- Atlıhan, Şerife, (2016), “Kuzeybatı Anadolu’da Bezlerin Kullanım Alanları ve Desenleri”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia (Bezce 2016)*, 92-100.
- Aydın, Nazmiye, (2019), “Trabzon’da Yok Olan Dokuma Sanatı: “Ketan”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13/26, 577-622.
- Başaran, Fatma Nur, (2014), “Bayburt Yöresinde Geleneksel “Ehram Dokumacılığı” Üretim Teknikleri, Motif ve Kompozisyon Özellikleri”, *Milli Folklor*, 26/104, 151-166.
- Develioğlu, Ferit, (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, (29. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emir, Dursun Ali, (2005), *Bayburt’ta Ehram*, İstanbul: Aksiseda Matbaacılık Reklamcılık Turizm San. Ltd. Şti.
- Hut, Davut, (2011), “Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Ketan Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, 24, 23-62.
- Koç, Fatma ve Kaya Durmaz, Leyla, (2016), “Tamzara Dokumacılığı ve Dokumanın Tanıtılmasına Yönelik Uygulamalar”, *7th International Istanbul Textile Conference, Anadolu’ya Doku’N’an Bezler*, Bezce 2016, 21-23 Mart 2016, 754-764.
- Kurdoğlu, Oğuz ve Cırık, Önder, Lise, Yıldırım, Çağlayan, Eray, Akkurt, Müjdat, Kandemir Sabit ve Welch, Geoff, *Ayder Ekoturizm Planı*, Doğa Derneği 2006; www.dogadernegi.org (01.09.2019).
- Özger, Yunus, (2007), *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Öztürk Güzel, Seda ve Sofuoğlu, Hicret Zeynep, (2018), “Trabzon Keşan Dokumaları ve Hazır Giyim Örnekleri”, *5. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu*, 25-26-27 Ekim 2018, 1. Baskı, Elâzığ: Asos Yayınları.
- Öztürk, İsmail, (2016), “Yöresel Bez Dokumalarının Değişime Uğraması, İşlev Değiştirme, Kaybolması”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia*, (Bezce 2016), 57-61.
- Öztürk, Özhan, (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük 1*, (1. Baskı), İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Salman, Fikri, (2004), “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 6, 13-42.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur, (2012), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, (12. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sümerkan, Mustafa Reşat, (2008), *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, (I. Baskı), Trabzon: Serander Yayınevi.
- Yağan Şahin Yüksel, (1978), *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaşaroğlu, Hatice, (2016), “Ehramın Dili”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia*, (Bezce 2016), 167-181.
- Yılmaz, Sezin ve Kaya Durmaz, Leyla, (2013), “Feretiko’nun Giysi Tasarımlarıyla Canlanması”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6/12, 185-197.
- Yormaz, Elif, (2018), “Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Ekonomik Durum (1931-1942)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, 121-139.
- URL 1: [https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/kulturatlasi/ehram-dokumaciligi\(02.03.2020\)](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/kulturatlasi/ehram-dokumaciligi(02.03.2020))
- El Sanatları Teknolojisi Ehram Dokumaya Hazırlık*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2012.
- Rize El Sanatları*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları (2. Baskı), Rize 2004.
- T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu, *Resmi ve Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni*, 56, Ankara 2019.

KAYNAK KİŞİLER

Yücel Kaya (46), Trabzon İli Şalpazarı İlçesi-Şalpazarı Araştırma Derneği Başkanı-Şalpazarı Dokumaları Örnekleri (01.08.2018)

Yücel Bayraktar (50), Rize İli Talip Kahraman El Sanatları Merkezi-Feretiko (Rize Bezi) Dokuma (19.07.2018)

Ömer Hamzaoğlu (48), Giresun İli Tirebolu İlçesi Halk Eğitim Merkezi Müdürü-Tirebolu Bezi (20.08.2019)

Şükran Kütükçü (57), Giresun İli Şebinkarahisar İlçesi Tamzara Mahallesi- Tamzara Dokuma Ustası-Tamzara Bezi (12.07.2019)

Fahriye Selçuk (74), Erzurum İli Palandöken İlçesi-Futa Peştamal (20.09.2019)

Selim Sılacı (?), Artvin İli Yusufeli İlçesi-Halk Eğitim Müdürü-Ehram Dokuma (18.09.2019)

Hamiyet Korkmaz (55), Bayburt Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici (24.04.2019).





Yılmaz, Özgür, “Yüzbaşı Mircher’ye Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon-Erzurum Yolu”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.49-80.
DOI: 10.31765/karen.647149

YÜZBAŞI MIRCER’YE GÖRE XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA TRABZON-ERZURUM YOLU*

Özgür YILMAZ**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

Bu çalışma 7-9 Kasım 2019’da Gümüşhane’de düzenlenen “II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi”nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr.,

Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE

✉ ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr

ORCID : 0000-0002-1970-2315

Anahtar Kelimeler: Fransa, Kırım Savaşı, Doğu Ordusu, Yüzbaşı Mircher, Trabzon-Erzurum Yolu

Keywords: France, Crimean War, Eastern Army, Captain Mircher, Trabzon-Erzurum Road

Öz: Tarih boyunca Doğu Anadolu ve İran’ın bir çıkış kapısı olan Trabzon-Erzurum yolu hem ticari hem de askerî açıdan oldukça önemliydi. 18. yüzyılda askerî önemi nedeniyle küçük çaplı tamiratlar gören bu yol 19. Yüzyılın ilk yarısında İran transit ticaretinin ana güzergâhı haline gelince yolun koşullarını iyileştirmeye yönelik çalışmalar da başlamış oldu. Bu amaçla 1850’de geniş bir proje ile başlayan çalışmalar 1858’e kadar akim kaldı. Kırım Savaşı döneminde askerî ehemmiyeti ortaya çıkan yolun koşulları oldukça kötüleşti. Yolun bu durumu askerî uzmanların da dikkatini çekmekteydi. Kırım Savaşı’nda Fransa’nın Doğu Ordusu’nda görev yapan Hippolyte Mircher, savaşın sona ermesinden sonra General Pélissier tarafından Doğu Anadolu’da topografik araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiş ve Yüzbaşı Saget ile Mayıs 1856’da Trabzon’a gelerek Trabzon-Erzurum yolunu incelemiş ve yolun haritasını yaparak ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor yolda tamiratların yeniden gündemde olduğu bir dönemde yolun durumuna dair ilginç bilgiler içermektedir. Bu çalışma, Mircher’in Kuzey Anadolu Misyonu ve raporu çerçevesinde Trabzon-Erzurum yolunun durumu hakkında değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır.

THE TRABZON-ERZURUM ROAD IN THE MIDDLE OF THE XIXth CENTURY ACCORDING TO CAPTAIN MIRCER

Abstract: Throughout history, the Trabzon-Erzurum road, which is an exit gate of Eastern Anatolia and Iran, was very important both commercially and militarily. The road, which underwent minor repairs due to its military importance in the 18th century, became the main route of Iranian transit trade and efforts to improve its conditions began in the first half of the 19th century. For this purpose, a large project started in 1850; however, these works did not continue until 1858. During the Crimean

Geliş Tarihi / Received Date: 18.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.06.2020

War, the conditions of the road, which had emerged as military importance, worsened considerably. This situation of the road attracted the attention of military experts. Hippolyte Mircher, who served in the Eastern Army of France during the Crimean War, was appointed by General Pélissier to conduct topographic surveys in Eastern Anatolia in 1856. He came to Trabzon in May 1856 with Captain Saget and prepared a detailed map and report on the road. Mircher's report contains interesting information on the road at a time when repairs were on the agenda again. This study aims to assess the situation of the Trabzon-Erzurum road within the framework of Mircher's North Anatolian Mission and report.

Giriş

İpek Yolu'nun Hazar Denizi'nin güneyinden gelerek Tebriz'e uzanan ve Erzurum üzerinden Trabzon'da sahile çıkan ara yollarından biri olan Trabzon-Erzurum yolu Antik devirlerden beri İran'ı Karadeniz'e bağlayan ve burası ile ticareti mümkün kılan bir yol olmuştur. İran'ın kuzey bölgelelerinin dağlar ve çöller yüzünden dünya pazarlarına kapalı olması nedeniyle bu ülkeyi Erzurum üzerinden Trabzon'a bağlayan bu yol İran için önemli bir çıkış kapısı olmuştur.¹ Bu haliyle Trabzon-Erzurum yolu eskiden beri artan ve azalan önemine göre bazen ana yol bazen de ikinci yol olarak tüccarlara, seyyahlara ve çeşitli askeri kuvvetle doğal bir geçiş yolu olarak hizmet etmiştir.² Ancak bu yol takip ettiği güzergâh itibarıyla pek çok zorluğu barındırıyordu. Sahilden başlayarak güneye doğru gidildikçe rakımı artan ve Zigana dağ silsilesinde 2.000 metreyi bulan bu güzergâh, özellikle kış aylarında kar, tipi ve yağmur nedeniyle oluşan sel ve su taşkınları, heyelanlar, yaz aylarında da yolların dikliği ve darlığı nedeniyle aşılması zor engeller sunmaktaydı. Bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle Zigana, Soğanlı, Kostan, Salmankas, Kemer, Vavuk, Kop gibi büyük dağların oluşturduğu doğal geçitler ve uygun vadiler yolu uzatsa da yol güzergâhının geçmek zorunda olduğu yerlerdi. Yol güzergâhının

Trabzon-Cevizlik-Zigana-Ardasa-Gümüşhane-Bayburt-Koşapınar-Erzurum hattını takip ederek ilerlemesinde konaklama, kervanların ihtiyaçlarının karşılanması, hayvanların su ve otlak ihtiyaçlarının karşılanması da önemliydi. Ayrıca, yolun mümkün mertebe stratejik önemi olan önemli merkezlere uğraması da tercih edilmekteydi.³

1830'lu yıllarda İran transit ticaretindeki canlanma Trabzon-Erzurum yoluna da yeni bir ehemmiyet kazandırdı. Önceleri mallarını Bağdat yoluyla İran Körfezi'ne, Akdeniz'e veya Erzurum'dan İstanbul, İzmir ve Halep'e geçerek götüren İranlı tüccarlar 1830'lu yıllardan itibaren ürünlerini yeniden canlılık kazanan Trabzon yoluyla göndermeye başladılar.⁴ Böylece Anadolu'yu kat eden kervanlar ile batıya ulaşan İran malları Trabzon limanından buharlı gemilere yüklenerek İstanbul'a, Karadeniz'in diğer limanlarına ya da Boğazlardan geçerek İzmir'e nakledilmeye başlandı.⁵ Bunun yanında, Avrupa'nın sanayi ürünleri, özellikle de İngiliz tekstil ürünleri Trabzon Limanı aracılığıyla ve Trabzon-Erzurum-Tebriz yolundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu eyaletleriyle İran'daki pazarlara ulaşabiliyordu. Ancak yol bu şekilde önemli bir ticari ehemmiyet kazanmış olmasına rağmen halen daha pek çok açıdan eksiklikler sunmaktaydı. Bunların en önemlisi ise yolun altyapısıydı. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yani ticaret hacminin en üst düzeye çıktığı dönemde altyapı eksikliği daha da hissedilecek olan yolun tesviyesi konusunda, 1839 yılında Erzurum Valisi Serasker Hafız Paşa bazı planlar yapmıştı. Ancak valinin kısa süren görevi nedeniyle bu projelerin gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.⁶

Trabzon tarafında ise çalışmalar 1843 yılında Vali Abdullah Paşa tarafından başlatıldı. Bu çalışmalar çerçevesinde Abdullah Paşa Trabzon'dan Zigana'ya kadar araba geçebilecek bir yol yaptırmak için 75,000

¹ Kuruca, 2003:139.

² Aygün, 2005: 116-117.

³ Tozlu, 1997: 239-241.

⁴ Issawi, 1971: 12.

⁵ Turgay, 1994: 48.

⁶ Yılmaz, 2014: 431.

kuruş vermiş ve bu yol bitirilmişti. Bu çalışmalar sonucunda zahire yüklü dokuz araba 1844 Kasım'ının sonlarında Trabzon'a ulaşmıştı.⁷ Ancak bu çalışmaların devamı gelmediğinden dolayı özellikle kış mevsiminde bu yoldaki uygunsuzluk hem mal hem de posta taşımacılığı için devam etmekteydi. Bununla birlikte, özellikle kış mevsiminde bu yoldaki uygunsuzluk hem mal hem de posta taşımacılığı için devam etmekteydi.⁸ Tam bu dönemde Trabzon-Erzurum yolunun İran ticareti için İngiltere sefaretinden verilen müzekkere üzerine incelemeler yapmak üzere Erzurum'a gönderilen Enveri Efendi, bu yol hakkında uzun bir layiha kaleme aldı. Enveri Efendi'nin layihası doğrultusunda bu yolda incelemeler yapmak üzere Hasan Efendi'nin bu tarafa gönderilmesi kararlaştırıldı. Fakat gerekli keşifler ve planlar hazırlanmakla birlikte yolda herhangi bir çalışma başlatılmadı.⁹

Yolun inşa edilmesi konusunda en kararlı adım Nafia Nazırı İsmail Paşa'nın Eylül 1850'de Trabzon'a gelmesi ile atıldı. İsmail Paşa resmi olarak 26 Eylül'de yolun inşasını başlatarak 30 Eylül'de Erzurum'a hareket etti. Bu ilk çalışmalar kapsamında yolun Trabzon'a yakın olan kısımlarında tamiratlar yapıldı. Zigana'da yolun bozuk olan yerleri ve onarılmaya muhtaç olan köprülerin çoğu tamir edildi. Ancak bu çalışmaların dışında bu dönemde yolun tamiri konusunda başka bir girişim olmadı. Zira İsmail Paşa'nın şehre varmasından önce çalışmalar başlamakla birlikte yoldaki en önemli düzenlemeler Eylül ayı gibi geç bir dönemde başlamıştı. Bundan dolayı kırk elli günlük bir çalışmadan sonra şiddetli soğukların başlaması nedeniyle çalışmalara ara verildi ve yol uzun zaman bu şekilde kaldı. Çalışmalara 1850'de iklim şartları nedeniyle ara verilmiş olsa da havaların düzelmesi ile çalışmaların tekrar başlamamış olması ve yolun bu durumunun en azından Kırım Savaşı'na kadar bu şekilde

kalması aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere büyük bir ihtimalle yolun tamirinin çok yüksek bir maliyet ortaya çıkarmasından ileri gelmişti.¹⁰ Kırım Savaşı'nın başlaması ile devlet savaş ekonomisine geçmiş ve tüm kaynaklar askeri harcamalara kaydırılmıştı. Bu bağlamda bayındırlık hamleleri de kesintiye uğradı. 1858'de Trabzon'da Vali Ragıp Paşa ve Erzurum'da da Arif Paşa'nın çabaları ile Trabzon-Erzurum arasında yolun tamirine yönelik ilk çalışmaların yapılmasına kadar geçen yedi yıllık zaman zarfında bu yolda herhangi bir çalışma yapılmadı.¹¹ 1858'de başlayan çalışmalar ise yolun tamamen bitirildiği 1872'ye kadar sürdü.

Savaş zamanlarında orduların ihtiyaç duyduğu her türlü mühimmat ve malzemenin nakli, yani lojistik hizmetlerinin etkin bir şekilde yapılması öncelikle nakliyatın yapılacak olduğu yolların koşullarına bağlıdır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında 1723-1746 yılları arasında kesintiler ile devam eden Osmanlı-İran savaşları döneminde sefer güzergâhının Doğu Karadeniz sahillerini takip etmesi, mühimmat ve asker naklinin limanlar kullanılarak gerçekleştirilmesi bölgede askeri bir hareketliliğin yaşanmasına neden olmuştu.¹² Bu dönemde sefer güzergâhının merkezinde yer alan Trabzon'u Erzurum'a bağlayan tarihi yolun tamiri de gündeme gelmiş, bu minvalde merkezden gönderilen emirler doğrultusunda özellikle Trabzon-Gümüşhane'ye kadar olan kısımda tamiratlar yapılmıştı. Bu tamiratlar kapsamında yolun genişletilmesi, çamur ve bataklık alanların, kaya ve uçurum yerlerin kazılarak kaldırım yapılması ve bazı yerlerde duvar inşası gibi çalışmalar ile asker ve mühimmat nakli kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.¹³ Bu çalışmaların bir devamı olarak Hekimoğlu Ali Paşa (1751-1754) valiliği döneminde yapılan bayındırlık faaliyetleri kapsamında Erzurum yolu da tamir edilmişti; ancak bu çalışmanın Trabzon şehir

⁷ Çetin, 2017: 250.

⁸ Yılmaz, 2014: 432.

⁹ Kaleli, 1998: 38-41.

¹⁰ Çetin, 2017: 251; Özkan, 2012: 278.

¹¹ Özkan, 2012: 80; Tozlu, 1997: 63-64.

¹² Emecen, 2001: 197.

¹³ Öztürk, 2011: 233-238.

içindeki kısımları ile ilgili olduğu anlaşıl-
maktadır.¹⁴ Görüldüğü gibi, bu çalışmalar
yolun en kötü kısmı, yani taşlık, uçurum,
sarp ve bataklık olan Trabzon-Gümüşhane
arasında ve sadece savaş zamanları gün-
deme gelen tamiratlardı. Bunun dışında
barış dönemlerinde yolun yapım ve onarı-
mı konusunda herhangi bir çalışma gün-
deme gelmemişti. Bu da yol vasıtası ile ya-
pılan ticaretin oldukça sınırlı olmasından
ileri gelmekteydi.¹⁵

1850 yılında ve daha önceki tamir teşeb-
büslerinin gündeme gelmesi tamamen İran
transit ticaretinin ihtiyaç duyduğu ulaşım
altyapısından kaynaklanmaktaydı. Zira
Ruslar, Tebriz-Erzurum-Trabzon yoluna
alternatif olarak Tiflis üzerinden kurduk-
ları yeni hat ile İran transit ticaretini kendi
 taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu ba-
kımından bazı kaynaklar Trabzon-Erzurum
yolunda 1857’de başlayan çalışmaları da
aynı bakış açısı ile sadece ticari gerekçeler
ile açıklama eğilimindedir.¹⁶ Ancak burada
yolun askeri önemi göz ardı edilmektedir.
Öyle ki yolun sahip olduğu stratejik önem
Kırım Savaşı ile oldukça belirgin bir şekilde
gün yüzüne çıkmıştı. Trabzon Limanı IV.
Ordu’nun, yani Anadolu Ordusu’nun mü-
himmat ve asker sevki açısından en önemli
yerdi. Bu nedenle savaş döneminde Kafkas
Cephesi için en önemli ikmal limanı olan
Trabzon Limanı baş döndürücü bir askeri
hareketliliğe şahit olmuştu.¹⁷ Dolayısıyla
bu hareketlilik tamiri yarım kalan Trab-
zon-Erzurum yolu için de geçerliydi. Ana-
dolu Ordusu için İstanbul’dan gönderilen
her türlü levazım ve asker Trabzon iskele-
sine indirildikten sonra karayolu ile Erzu-
rum ve Kars taraflarına sevk ediliyordu.
Bundan dolayı 1856 yılında Kalafat Altı’nda
bir iskelenin yapımı gündeme gelmişti.¹⁸
Savaş sırasında Trabzon’dan deniz ve kara
yolu ile yapılan asker, mühimmat ve erzak
naklinde pek çok zorluk ortaya çıkıyordu.

Karayolu ile Erzurum tarafına yapılan nak-
liyatta şiddetli kış, yolun tehlikeli yapısı ve
hayvanların aşırı kullanımından dolayı pek
çok yük hayvanı telef oluyordu.¹⁹ Bundan
dolayı, askeri mühimmatın sevkinde sorun
olduğu dönemlerde askerin hayati ihtiyaç-
ları, sevk edilmeden Trabzon’daki ambar-
larda beklemek zorunda kalıyordu.²⁰ Trab-
zon’daki Prusya konsolosu Otto Blau’ya
göre Kars’ın işesi ve sınırın güvenliğinin
önünde en önemli engel yolların kötü duru-
muydu. Savaş döneminde yöre halkına bü-
yük zorluklar çektiren kötü ulaşım altya-
pısı Kars’ın Ruslara teslim oluşunun nede-
niydi.²¹ Gerçekten de Blau’nun ifade ettiği
gibi, kuşatma sırasında Ruslar, Kars’a ka-
dar çok iyi bir ulaşım altyapısı tesis etmiş
iken şehir içinde sıkışan Osmanlı kuvvet-
leri Erzurum’dan gerekli işe yardımı ala-
madığı için açlıkla mücadele ediyordu.²²

Böylesine stratejik bir öneme sahip olan
Trabzon-Erzurum yolu, Mircher’nin rapo-
runda da ifade ettiği gibi, pek çok noktada
araba ulaşımına uygun bir yol değildi ve
sadece yük hayvanlarının kullanımına
mahsus bir yapıdaydı. Yolun bu durumu sa-
vaş sırasında en çok askeri mühimmatın
naklinde zorlukların yaşanmasına neden
oluyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi,
1850’de yapılan kısmi tamiratın devamı
aradan geçen üç yıla karşın gelmemişti. Sa-
vaşın başlaması nedeniyle de yolun bir ba-
kım görmemesi yoldaki koşulların daha da
ağırlaşmasına neden oldu. 1850 yılında
yoldaki çalışmaların tanıklarından olan İn-
giliz Subay Walpole da yolda “*demiryolu
yapılacak kadar*” harcamanın yapıldığını
belirtirken²³, Humphry Sandwith, yolun ta-
mir edilen iki millik kısmının “*altınla dö-
şendiğini*”; ancak bu kısımların 1854’ün
güzündeki durumunu “*Türkiye’nin kendi
menfaatlerine karşı gösterdiği kayıtsızlık*”
olarak görüyordu. Zira Sandwith savaşın

¹⁴ Şakir Şevket, 2001: 146; Goloğlu, 2013: 100.

¹⁵ Aygün, 2005: 124-125.

¹⁶ Tozlu, 2002: 481-492; Kaleli, 1998: 33-45; Saydam, 1998: 274-288.

¹⁷ Şimşek, 2013: 280.

¹⁸ Yılmaz, 2015: 221-222.

¹⁹ Blau’ya göre savaş döneminde, yoldaki kötü şartlar nedeniyle bölgedeki katircılar hayvanlarının büyük bir kısmını kaybetmişti. Blau, 1858: 199.

²⁰ Şimşek, 2013: 277-285.

²¹ Blau, 1858: 223-224.

²² Kayam ve Tokdemir, 2011: 124.

²³ Walpole, 1851: 222.

başlamasından sonra malzeme ve mühimmat naklinin bu geçit vermez yollardan yapılmaya çalışıldığını belirtmektedir.²⁴ Ekim 1853'te yolun koşullarını müşahade eden Erzurum Fransız konsolosu Challaye ise, Cevizlik'ten geçerken Erzurum ve Kars taraflarına sevk edilmek üzere Tersâne-i Âmire'den gönderilen ve oldukça iyi koşullarda olan toplar ile karşılaşmıştı. Challaye bu topları Karakapan ve Koşapınar'dan insan kuvveti ile nakletmek gerektiğini, Trabzon-Erzurum arasındaki dağ yolunun kötü koşulları nedeniyle bu topların sevk edilecekleri yere sağlam bir halde ulaşmalarından endişe ettiğini, özellikle de kar yağışından dolayı bu sevkiyatın daha da zorlaşacağını belirtiyordu. Top sevkiyatına Trabzon'a geldiğinde de tanık olan Challaye, Trabzon valisi İsmet Paşa'nın her gün durmaksızın 60-80 kalibrelik demir ve bronz top parçalarını karaya çıkarmakla meşgul olduğunu, karaya çıkarılan topların Meydan'a, buradan da Erzurum'a doğru sevk edildiklerini belirtmektedir. Challaye *"Erzurum'a ulaşan yolun koşullarını tecrübe ile anlamış olduğumdan, Türklerin hangi koşullarda böylesine büyük çaplı topları nakletmeyi ve bu şekilde çetin zorluklar ortaya koyan dağ geçitlerinden geçirmeyi göze aldıklarını açıklamakta zorlanıyorum"* diyerek yoların kötülüğünü ortaya koymaktadır.²⁵ Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek bir ordunun yoldaki imkânları hakkında bilgiler veren Trabzon İngiliz konsolosu Frank Stevens da 5 Eylül 1854 tarihli raporunda yolun özellikle ağır toplar için uygun olmadığını ve yoldaki geçişlerin büyük oranda iklim koşullarına bağlı olduğunu belirtmekteydi.²⁶ Tanıkların ortaya koyduğu koşullar savaşın sonlarına doğru daha da ağırlaşmıştı. Zira Kars'ın Rus ablukasından kurtarılmasına yönelik olarak Ömer Paşa'nın Kırım'dan nakledilecek Osmanlı askerleri ile yapacak olduğu bir çıkarma girişimi için uygun mahal arayışının söz konusu olduğu Eylül 1855'te Trabzon-Erzurum yolunun elverişsiz koşulları bir kez daha dile getirilmişti. Serasker Rüştü

Paşa ve Ömer Paşa bu yardım harekâtı için Trabzon-Erzurum yolunun uzun mesafesi, zorluğu, dağlık yapısı, ulaşımın sadece karıtlar ile yapılabilmesi, top naklinin çok zor ve uzun bir çaba gerektirmesi nedeniyle çıkarmanın Redutkale üzerinden yapılmasının daha uygun olacağını ifade etmişlerdi.²⁷

Kırım Savaşı sırasında da oldukça önemli bir yükü taşıyan Trabzon-Erzurum yolunun durumu savaşın sonrasında daha da kötü bir hale gelmişti. 1857'de bu yolu bizzat kat eden Prusya'nın Trabzon konsolosu Blau da yolun kötü koşullarına tank olmuş ve 1850'deki kısmi çalışmalardan sonra yolda düzenli bir bakımın olmadığını tespit etmişti²⁸ Bundan dolayı savaşın bitimi ile uzun süreden beri bakımsız kalan yolun tamiri de gündeme gelmeye başlamıştı. Bu çalışma Kırım Savaşı'nın henüz bittiği ve yolun tamirinin tekrar planlandığı bir dönemde, Kuzey Anadolu'da askeri bir teftiş ile görevlendirilen ve Mayıs 1856'da Trabzon'a gelerek görevine başlayan; bu misyon sırasında Trabzon-Erzurum yolunu da inceleyerek yolun haritasını çıkaran Fransız Yüzbaşı Hippolyte Mircher'nin misyonuna ve Trabzon-Erzurum yolunun güzergâhına dair hazırladığı raporu üzerinden yolun koşullarına odaklanacaktır.

1. Yüzbaşı Hippolyte Mircher ve Kuzey Anadolu Misyonu

Tam adı Hippolyte-Étienne Alphonse olan Mircher, 58 yıllık yaşamının 40 yılını orduda geçirmiş bir Fransız subaydı. Mircher, Napolyon ordularında ikinci derecede bir görevli olan bir subayın, Guillaume Mircher oğlu olarak 13 Ağustos 1820'de Strasbourg'ta doğmuş ve 18 yaşında gönüllü olarak orduya katılarak çavuş olmuştu. Oldukça başarılı bir askeri eğitim kariyeri gösteren Mircher, 1842'de asteğmen 1845'te de teğmen oldu. Paris ve Lunéville'de görev yaptı. 1847'de yüzbaşılığa terfi etti. Mircher 1849'dan 1852'ye ka-

²⁴ Sandwith, 1856, s.23-25; Benzer tespitler için bkz. Slade, 2012: 175; Blau, 1858: 220-221.

²⁵ De Challaye, 2018: 111.

²⁶ Lake, 1857: 337.

²⁷ Budak, 1993: 170; Badem, 2017: 244-245.

²⁸ Blau, 1858: 222.

dar Lunéville'deki süvari tugayında yardımcı olarak görev yaptı ve bu sırada Metz'in tahkimatı ile ilgilendi.²⁹ Mircher, Metz'in tahkimatıyla ilgili çalışmasını bitirdikten sonra Eylül 1852'de Cezayir Valiliği'nin hizmetinde olmak üzere Cezayir'e gönderildi. Burada özellikle Cezayir'in iç kısımları ile ilgili eksik bilgilerin olduğu yeni haritaların yapımı ile ilgilendi. 1852 ve 1853 yıllarında beraberindeki diğer iki subay, Saget ve Minot ile Mascara'daki müfreze komutanı Albay Durrieu'un idaresinde Sayda ve Bayadh'nın güneyinde Fransız idaresini sağlamlaştırmak amacıyla keşif gezilerinde bulundu.³⁰

Mircher Nisan 1854'e kadar Cezayir'e kalarak Fransız birliklerinin buradaki askeri faaliyetlerinde görev aldı. Kırım Savaşı nedeniyle, Doğu Ordusu Topografya Tugayı'nda görevlendirildi. Bu yeni misyonda Mircher'in görevi Gelibolu'da bulunan müttefik askerleri ile ilgiliydi. Fransa'nın Doğu Ordusu'nun "*Siyasi ve Topografya Servisi*"nde görev yapan Mircher'nin görevi orduların sevki için arazinin durumunu tespit etmek ve bölge hakkında önemli bilgileri toplamaktı. Aynı şekilde Mircher, Gelibolu Yarımadası'nın haritalandırılması, daha sonra da müttefik ordularının Karadeniz kıyısında Edirne, Varna ve Dobruca'ya olan nakil güzergâhlarına ilişkin incelemeler yapmakla görevliydi. Mircher'nin bu misyonu Kırım'da da devam etti. Zira Eylül 1854'te müttefikler Kırım'a çıkarmaya karar vermişti. Mircher'in içinde olduğu topografya ekibi burada birliklerin Gözleve'ye nakledilmesi için gerekli ön hazırlıkları yaptı. Mircher daha sonra Alma'daki çarpışmada da kendini gösterdi. Sivastopol kuşatması sırasında Rus ordularının harekâtlarını gözlemledi. Gösterdiği başarılarından dolayı, İnkerman

Muharebesi'nden sonra "*Chevalier de la Légion d'Honneur*" nişanını aldı.³¹

Kırım Savaşı'nın sona ermesinden sonra Yüzbaşı Mircher bir keşif müfrezesi ile Doğu'da kaldı. Yeni misyonu çerçevesinde aşağıda da görüleceği üzere, önce Kuzey Anadolu'ya, daha sonra da Transkafkasya'ya giderek incelemeler yaptı. Bu misyonda Mircher'nin başlıca görevi Türk-Rus sınırının savaştan sonra belirlenmesi idi. Zira Mart 1856'da Paris'te devam eden barış görüşmeleri sırasında çözülecek sorunlardan biri de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Anadolu hududunun teftiş ve ıslahı meselesiydi. Her ne kadar Rus tarafı sınırın teftişi için bir komisyon kurulmasına ve bu komisyona İngiliz ve Fransız delegelerin katılmasına karşı çıksa da Osmanlı tarafının ısrarı ile bunu kabul etmek zorunda kaldı.³² Bu konu Paris Antlaşması'nın (30 Mart 1856) 30. Maddesi ile karara bağlandı. Bu maddeye göre Asya'daki Osmanlı-Rus sınırı savaş öncesindeki gibi kalacaktı. Ancak bu konuda herhangi bir anlaşmazlığın yaşanmaması ve sınırı nihai olarak belirlemek için karma bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. İki Rus, iki Türk, bir İngiliz ve bir Fransız temsilciden oluşması kararlaştırılan komisyonun çalışmalarını, anlaşmanın onaylanmasını takip eden sekiz ay içinde tamamlaması kararlaştırılmıştı.³³ Bu komisyonun Fransız delegesinin General Pelissier olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Öyle ki General Pelissier de bu sınırda incelemeler yapmak üzere Mircher'yi görevlendirmiştir. Mircher, ileride de görüleceği üzere, bu misyonu sırasında pek çok rapor yazdı ve beraberindeki diğer subay, Saget ile önemli haritaların hazırlanmasına vesile oldu. Görevinin ilk aşamasında Trabzon-Erzurum arasındaki yola dair gözlemler yaptı. Osmanlı hükümeti, Mircher'nin İstanbul'daki

²⁹ Furia, 2008: 23-24.

³⁰ Furia, 2008: 24.

³¹ Furia, 2008: 29-30.

³² Keleş, 2009: 365.

³³ Simpson, 1917: 68.

³⁴ Peliiser'nin Türk-Rus sınırının belirlenmesi sırasındaki yazışmaları için bkz. AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 73. « Mission du colonel

Pelissier pour la délimitation de la frontière turcorusse en Asie » ; Pelissier bu hizmetinden dolayı daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından ikinci dereceden "Mecidiye Nişanı" ile ödüllendirilmiştir. BOA, HR. MKT. 231/1, 29 B 1274/15 Mart 1858; BOA, A. AMD. 54/18, 29 C 1274/15 Ocak 1858.

Fransız elçiliğinde görevine devam etmesini ve çalışmalarını tamamlamasını talep etse de Mircher'nin bu görevi kabul etmeyerek Paris'e döndüğü anlaşılmaktadır. Mircher icra ettiği bu görev itibarıyla Osmanlı hükümetinden "*Mecidiye Nişanı*" almıştır.³⁵

Mircher'nin biyografisini kaleme alan Furia, Ağustos 1856'da Paris'e dönen Mircher'nin burada Anadolu'nun askeri ve idari durumu, kaynakları ve ticari imkânları hakkında bir rapor hazırlamakla meşgul olduğunu belirtmektedir. Ancak Mircher Paris'e gidişini takip eden Eylül ayında tekrar Cezayir'e dönmüştür. Bundan dolayı Anadolu ile ilgili raporunun meslektaşı Saget tarafından hazırlandığı görülmektedir.³⁶ Mircher, Cezayir'de askeri operasyonlara katılmış ve Tuareg şefleri ile Gadame'de ticari müzakereler yapmıştır. 1863'te yarbay, 1866'da albaylığa terfi eden Mircher 1862-1867 yılları arasında Süveyş'teki Fransız Askeri kuvvetlerinin başkanlığı görevini icra etmiştir. Bunun yanında kariyerinin önemli bir kısmını geçirmiş olduğu Mısır'da İskenderiye'nin tahkimatı için kurulan komisyonun başkanlığından yeni bir teknik okul, sanat ve zanaat okulu, bir veteriner okulu ve kız okulları kurulmasına kadar pek alanda çalışmalara öncülük etmiştir. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılışı sonrasında bölgedeki Fransız etkisini azaltmak isteyen İngilizlerin baskısı nedeniyle tekrar Fransa'ya dönmüştür. Fransa-Prusya savaşının yaklaşması nedeniyle Mircher Fransa'dan ayrılamamıştır.³⁷ Mircher, 1870 Sedan Savaşı'nda Prusya tarafından esir edilmiş ve Dresden'de esir tutulmuştur. Daha sonra serbest bırakılan Mircher tekrar Cezayir'de görev yapmış,³⁸ 1875'te tuğgeneral rütbesini kazanarak

Verdun'deki müfrezenin komutanlığına atanmıştır. 1878'de Verdun'de ölmüştür.³⁹

Mircher'nin Kuzey Anadolu'da araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmesine dair Fransız ve Osmanlı arşiv belgelerinden bazı bilgilere ulaşılmaktadır. 14 Nisan'da General Péliissier'nin Sivastopol'deki Fransız karargâhından elçiliğe gönderdiği mektupta, Fransız ordusunun topografya servisinin Karadeniz hakkında askeri çalışmalar icra ettiği; ancak bu çalışmalarını Anadolu'nun kuzeyi ile ilgili bir çalışma ile tamamlamak gerektiğini ifade edilmiştir. Péliissier, bu misyonun Yüzbaşı Mircher ve Saget'ye yüklendiği, bu iki görevlinin önce Trabzon'a, daha sonra Erzurum'a gidecekleri belirterek bu iki görevli için gerekli girişimleri yapması hususunda elçilikten ricada bulunmuştur.⁴⁰ Bu yazıya karşılık olarak elçiliğin gönderdiği cevabi yazıda Yüzbaşı Mircher ve Saget'nin Anadolu'nun kuzeyinde icra edecekleri görev için Osmanlı hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığı belirtilmiştir.⁴¹ Bu bağlamda, Osmanlı arşiv belgelerinin de gösterdiği gibi, "*Anadolu hududunda bazı mevakiin tanzim-i haritası zımında Fransa devlet-i fehimesi tarafından beş nefer mühendis zabiti tayin kılınmış*" bu zabıtların yanı sıra "*hem zabitan-ı mumailiyanın keşfiyat ve ameliatından istifade etmek hem de kendülerine muavenet etmek üzere erkân-ı harbiyye zabitanından bir münasibin yanlarına terfik olunması*" Fransız elçiliği tarafından talep edilmişti.⁴² Osmanlı hükümetinin bu talebe olumlu yaklaşması ve gerekli izinleri vermesi üzerine Fransız elçiliğinin, Pelissier'ye yazdığı bir mektupta Babıali'nin bu iki Fransız yüzbaşının misyonuna ilgi ile yaklaştığını, bu görevlilerin Anadolu'daki valilere yönelik olarak

³⁵ Furia, 2008: 32.

³⁶ Söz konusu bu rapor "Notes sur l'Anatolie par le capitaine Saget, 1857" başlığı ile Memoirs et Documents kataloğunda yer alan 56 numaralı dosyada yer alan rapor olmalıdır. AMAE, CADC, *Memoirs et Documents*, Turquie, 57.

³⁷ *Revista Electrónica de la Academia Costarricense de Ciencias Genealógicas*, no 2, Nisan 2007, s. 76-79; <http://www.geocities.ws/picasso2k/academia/presidentes/yvesdelagoublaye/generacionIV.html>.

³⁸ Buradaki görevi sırasındaki faaliyetleri için bkz. *Mission de Ghadamès (septembre, octobre, novembre & décembre 1862)*, *Rapports officiels et documents à l'appui*, Cezayir 1863.

³⁹ Furia, 2008: 5.

⁴⁰ Pelissier'den Elçiliğe, Sivastopol, 14 Nisan 1856, AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁴¹ Elçilikten Pelissier'ye, Pera, 2 Mayıs 1856, AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁴² BOA, İ. HR. 130/6616, 14 Ş 1272/20 Nisan 1856.

gerekli izinleri aldığını ve seraskerlikten tayin edilen bir subay nezaretinde bir Osmanlı savaş gemisi ile Trabzon'a gittiklerini belirtilmiştir.⁴³

Fransız elçiliğinin de ifade ettiği gibi, Osmanlı hükümeti Mircher ve Saget'nin misyonundan memnuniyet duymuş ve gerekli izinlerin verilmesi konusunda ilgili yerlere yazılar yazılmıştı. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde yer alan Trabzon ve Erzurum valilikleri ile Sinop kaymakamlığına yazılan 22 Nisan tarihli tahriratta, "*Anadolu taraflarında bazı mevkiin haritasını yapmak ve yolları muayene etmek üzere bu kere Fransa devlet-i fehimesi tarafından Mösyö Mircher ve Mösyö Saget nam zabitler mahsusen memur tayin kılınmış olduklarından ve bunların esas-ı memuriyetleri fenn-i coğrafyanın ikmal ve izam-ı maksadına mebni olunmasına nazaren memurin-i mumaileyhanın vukubulacak tahkikat ve ameliyyatı Devlet-i Aliyyece dahi faideli ve lazım şeyler olacağından kendülerinin istedikleri mevki muayene ve mesahe etmek hususuna müsaade-i seniyye-i hazret-i şehinşahi dahi şerefsudur buyrulduğu*" belirtilerek Mircher ve Saget'nin misyonunun neticelerinin Osmanlı hükümetinin de işine yarayacağı nedeniyle gerekli izinlerin verildiği belirtilmiştir. Aynı tahriratta "*zabitan-ı mumaileyhaya icra-yı muavenet etmek ve anların ameliyatından kendüsü dahi istifade etmek üzere Erkan-ı Harbiye zabitanından biri dahi kendülerine refik kılınarak izam olunduğundan zabitan-ı mumaileyh ezher-i cihet muamele-i riayetkâr pek hüsn-i icrasıyla beraber esna-yı keşt ü güzârlarında muhtaç olacakları levazumatın sürat-i tedariki vesair maslahatlarının hüsn-i rü'yeti*" ifade edilerek Mircher ve Saget'nin maiyetindeki Osmanlı zabitanının bu misyondan tecrübe kazanması

ve incelemeleri sırasında Fransız görevlilere gerekli kolaylığı gösterilmesi ile sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

30 Haziran'da ise bu kez Pélissier, elçiliğin ve Babıali'nin bu konuda gösterdikleri ilgiden duyduğu memnuniyeti dile getirerek Mircher ve Saget'nin misyonu sonrasında hazırlayacak oldukları raporların birer suretini elçiliğe de göndereceklerini ifade etmektedir.⁴⁵ Bu doğrultuda, Pélissier, Fransız Elçisi Thouvenel'ye 4 Temmuz 1856 tarihinde gönderdiği bir mektupta Mircher'nin yapmış olduğu Trabzon-Erzurum yolu haritasını mektup ekine ilave ettiğini ve bunu Osmanlı makamları ile paylaşması ricasını da ifade etmişti. Bu haritanın Osmanlı makamları ile paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı Arşivi'ndeki harita kataloglarında BOA, HRT.h.._1602-_11 kodu ile yer alan tarihi ve kim tarafından yapıldığı belli olmayan;⁴⁶ ancak Mircher'nin Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi'nin Vincennes'deki merkezinde yer alan GR 1 M1622⁴⁷ numaralı kartonda yer alan haritası ile mukayese ettiğimizde bu haritanın bazı değişiklikler yapılmak suretiyle bizzat Mircher'nin haritasının kopyası olduğu tespit edilmektedir.⁴⁸ Bu haritanın dışında, çalışmada kullanılan belgelerin bir kısmı da elçilik arşivinde tespit ettiğimiz, Palissier'nin İstanbul'daki Fransız elçiliğine gönderdiği kopya belgelerdir.

Şüphesiz bu misyon sonunda ortaya çıkacak neticelerin en önemli muhatabı belgelerin de gösterdiği gibi Osmanlı hükümeti idi. Bu bağlamda, Fransa Dışişleri Bakanlığının Nantes Diplomatik Arşivi'ndeki AMAE, CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Série E, 731 numaralı kartondaki belgelerde, Trabzon-Erzurum Yolu'nun yapılmasının gündemde olduğu bir ortamda Mircher'nin tespitlerinin Osmanlı hüküme-

⁴³ Elçilikten Pelissier'ye, Pera, 2 Mayıs 1856, AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁴⁴ BOA, HR. MKT. 143/52, 16 Ş. 1272/22 Nisan 1856.

⁴⁵ Pelissier'den Elçiliğe, Sivastopol, 30 Haziran 1856, AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁴⁶ Haritayı bu şekilde kullanan bir kaynak için bkz. Özkan, 2012: 82-84.

⁴⁷ Service historique de la Défense (SHD), (à Vincennes), Guerre et Armée de Terre (GR), (GR M), Dépôt de la guerre, Service historique de l'Armée (1688-1945), Mémoires et Reconnaissances, GR 1 M1622.

⁴⁸ Bu kopya nüsha Özkan tarafından da kullanıldı. Bkz. Özkan, 2012: 82-84.

tinin de ilgisini çekeceği ifade edilmekteydi.⁴⁹ Osmanlı Arşiv belgeleri de, Fransız subayların bölgede yapmış oldukları gözlemler sonucunda hazırlamış oldukları bu raporların Osmanlı makamları ile paylaşıldığını göstermektedir.⁵⁰ Aynı şekilde, Péliissier'nin Fransız Elçiliği'ne gönderdiği bir mektupta, Osmanlı hükümetine verilmek üzere Mircher'nin "*Exposé général de la situation militaire de l'Anatolie septentrionale*" (*Kuzey Anadolu'nun Askeri Durumu Hakkında Genel Rapor*) adlı raporunun bir kopyasını gönderdiğini ifade etmekteydi. Péliissier, bölgenin savunması açısından önemli bilgilerin olduğu bu raporun aynı zamanda Osmanlı hükümeti ve Seraskerlik makamının da dikkatini çekeceğine işaret ederek, bu raporun Seraskerlik ile paylaşılması ricasında bulunuyordu.⁵¹ Bu mektuba karşılık olarak elçilikten Péliissier'ye gönderilen bir diğer mektupta, bu raporun Seraskerlik makamı ve Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderildiği, buna karşılık olarak, Mehmet Rüştü Paşa (Serasker) ve Fuad Paşa'nın bu belgeleri çok dikkatli bir şekilde ele aldıkları ve teşekkür ettikleri ifade edilmektedir. Aynı şekilde, Trabzon-Erzurum yolunda dair haritanın da Osmanlı hükümeti açısından faydalı olacağı ifade edilmiştir.⁵²

Fransız ve Osmanlı arşiv belgelerinin verdiği bu bilgilerin yanında, Trabzon-Erzurum yolunun koşullarını 1857 yazında bizzat müşahede eden Prusya'nın Trabzon konsolosu Blau'nun verdiği bilgilerden de Mircher ve Saget'nin bu geniş misyonda Fransa ve Osmanlı hükümetlerinin işbirliği neticesinde Trabzon-Erzurum yolunu incelemek üzere görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Zira Blau, yolun yeniden yapılmasını gündeme alan Osmanlı hükümeti-

nin yolun geçtiği hatta ön hazırlıkları yapılması işini kendi imkânları ile gerçekleştiremeyeceğinden dolayı iki Fransız mühendisi görevlendirdiğini; bu mühendislerin 1856'da Trabzon-Erzurum arasındaki tüm araziye incelediklerini ve sonunda bu yola dair bir rapor hazırladıklarını belirtmektedir. Blau'nun aktardığı bu bilgiler ve ilerde de görüleceği gibi Mircher ve Saget tarafından yapılan yola dair incelemeler ve haritalar Blau'nun adını zikretmediği bu iki mühendisin Mircher ve Saget olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³

Arşiv belgeleri Mircher'nin maiyeti hakkında da bilgiler vermektedir. Öncelikle adını zikretmemiz gereken görevli Yüzbaşı Henri Saget'dir. 1824'te Flèche'te doğan Saget, 1841'de Ecole de Saint Cyr'a daha sonra da *Ecole d'application de l'état major*'e girmişti. 1843'te asteğmen olmuştu. 1847'de yüzbaşı olan Saget yukarıda da ifade edildiği gibi Mircher'nin Cezayir'deki görevi sırasında yanında bulunmuştu. Saget'nin özellikle bazı haritaların ve raporların hazırlanmasında önemli bir görev icra ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Mircher'nin maiyeti Saget ile sınırlı değildi. Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra'nın 5 Mayıs 1856 tarihli raporuna göre "General Péliissier tarafından Trabzon, Erzurum ve Kars'ta bir keşif görevi ile görevlendirilen Kırım Ordusu'na mensup olan yüzbaşılar Mircher ve Saget" 30 Nisan'da Trabzon'a gelmişlerdi. Beraberlerinde onlar için görevlendirilen bir Türk zabıt⁵⁵, iki tercüman ve yedi asker bulunuyordu.⁵⁶ Türk subayın adını tespit edemesek de iki tercümanı bizzat Mircher'nin mektuplarından tespit edebilmekteyiz. Mircher'nin Anadolu misyonu dönüşü sonrası elçiliğe yazdığı yazılardan tercümanlardan birinin

⁴⁹ Tarihsiz Elçilik Yazısı, AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁵⁰ BOA, A. MKT. NZD. 193/84, 10 M 1273/10 Eylül 1856.

⁵¹ Pelissier'den Elçiliğe, Sivastopol, 13 Haziran 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁵² Elçilikten Pelissier'ye, Tarabya, 25 Haziran 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁵³ Blau, 1858: 223.

⁵⁴ [\(17.11.2019\)](http://www.military-photos.com/saget.htm)

⁵⁵ BOA, HR. MKT. 143/52, 16 Ş. 1272/22 Nisan 1856.

⁵⁶ Poncharra'dan Thouvenel'ye, Trabzon, 5 Mayıs 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, 7.

1834 yılından Kırım Savaşı'na kadar Osmanlı hizmetinde; savaş döneminde ise İngiliz ve Fransız ordularında görev yapan, Mircher'ye Gözleve'de yardımcı olan 2. Sınıf tercüman Seyd Ali olduğu anlaşılmaktadır. Mircher, elçiliğe yazdığı bir mektupta Seyd Ali hakkında övgü ile bahsetmekte; pek çok dil bilen ve bölgeye aşina olan Seyd Ali'nin Anadolu misyonu sırasına kendileri için oldukça önemli bir görev icra ettiğini ifade ederek tekrar Osmanlı ordusunda istihdam edilmesi için Fransız elçiliğinin aracı olmasını istemektedir.⁵⁷ Bir diğer yardımcı olarak Yüzbaşı Mircher 20 yaşında İstanbul Yeniköylü bir Ermeni'nin, Constant'ın adını vermektedir. Aynı şekilde Fransız ordusunda 2. Sınıf tercüman olarak görev yapan Constant, Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmaktaydı. Savaş sırasında görevine devam eden Constant, Asya misyonu sırasında Mircher'nin ekibinde yer almıştı. Bu nedenle Mircher, elçilik kanalı ile Constant'ın yeniden Osmanlı ordusunda istihdamı konusunda aracı olunması ricasında bulunmaktaydı.⁵⁸

Bu şekilde kalabalık bir maiyet ile Trabzon'a gelen Mircher burada dört gün geçirdi. Trabzon'da geçirdikleri dört gün zarfında Mircher ve maiyetinin Trabzon'un haritalarının hazırlanması ve şehir ile ilgili raporlar hazırlamakla meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Zira Mircher, tespit edemediğimiz; ancak raporunda bizzat ifade ettiği "*Mémoire spécial sur Trébizonde (Trabzon Hakkında Özel Rapor)*" adlı, Trabzon hakkında bir rapor hazırladığını; hatta bu

rapora ayrıntılı bir Trabzon planı ilave ettiğini belirtmektedir.⁵⁹ Mircher ve maiyeti 4 Mayıs'ta Trabzon'dan Erzurum'a doğru hareket etti.⁶⁰ Belgelere göre Mircher ve maiyeti 15 Mayıs'ta Erzurum'a ulaştı. Bu şekilde yaklaşık olarak dört günde gidilebilecek Trabzon-Erzurum arasındaki yolu Mircher ayrıntılı olarak incelemek ve haritalarını yapmak üzere 11 gün gibi bir sürede kat etmiştir. Mircher, yol boyunca elde ettiği izlenimleri Erzurum'da 2 Haziran'da ayrıntılı bir rapor haline getirmiştir. Mircher'nin misyonu sırasında Trabzon'dan başlayan incelemeleri Gümrü ve Tiflis taraflarına kadar devam etmiş ve üç buçuk ay kadar sürmüştür.⁶¹ Ancak bu çalışmanın kapsamı Mircher'nin misyonunun geri kalan kısmını incelemek olmadığı için bu konulara burada değinilmeyecektir. Mircher, Temmuz ayının ortalarında Kars'tan hareket ederek Rus sınırına kadar gitmiş ve burada Rus askeri yetkililer ile görüşmüştür. Burada da uzun incelemeler yapan Mircher ve maiyeti 5 Ağustos'ta Trabzon'a dönmüştür.⁶²

Mircher ve maiyeti sadece Trabzon-Erzurum yolunun "Kış Yolu" olarak bilinen yolu kat etmemiş, aynı zamanda "Yaz Yolu" olarak da bilinen yolu da incelemişlerdir. Trabzon-Bayburt arasındaki Yaz Yolu'na dair hazırladıkları haritada Mircher ve Saget'nin bu yolu 4-10 Ağustos tarihinde kat ettikleri belirtilmektedir. Dolayısıyla Mircher ve maiyetinin Yaz Yolu'nu dönüş yolunda kat ederek haritasını yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Poncharra'nın, Mircher ve ekibinin 5 Ağustos'ta Trabzon'a geldiğini belirtmesine bakılırsa bu tarih karışıklığı

⁵⁷ Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 16 Ağustos 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁵⁸ Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 16 Ağustos 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁵⁹ Ancak bu rapor ve ilgili plan belgeler içinde bulunmamıştır. "Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum, 1-b.", Erzeroum, 2 Juin 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁶⁰ Buna karşın Mircher tarafından yazılan Trabzon-Erzurum Yolu'na dair raporda yolun 11-15 Mayıs 1856 tarihinde kat edildiği yazılmaktadır ki bu uyumsuzluğun elimizde olan ve Fransız Elçiliği'ne giden kopya

nüshadaki yazım hatasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Zira Mircher'in haritaları bu tarihi 4-15 Mayıs 1856 olarak göstermektedir. Mircher'nin raporunda dile getirdiği bazı tarihler de bu yanlışlığı ortaya koymaktadır. Bkz. "Itinéraires de Trébizonde à Erzeroum, route d'hiver", SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

⁶¹ Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 21 Ağustos 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁶² Poncharra'dan Thouvenel'ye, Trabzon, 11 Ağustos 1856, AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, 7.

ya yukarıda tespit ettiğimiz gibi haritalardaki tarihlendirmeden veya Mircher'nin Trabzon'a geldikten sonra Yaz Yolu'nu incelemek için bir seyahate çıkmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.⁶³ Yolun güzergâhlarına dair incelemelerden sonra Mircher ve maiyeti Trabzon'dan ayrılarak 14 Ağustos'ta İstanbul'a ulaştı.⁶⁴ Bu şekilde Mircher, dört ay kadar Doğu'da kalarak Anadolu ve Transkafkasya'da seyahatler gerçekleştirdi. Bu seyahatleri sonucunda örneklerini verdiğimiz gibi, daha önce üzerinde çalışılmamış olan güzergâhlara ilişkin raporlar hazırladı. Bu raporlar ve haritalar Fransız Savaş Bakanlığı'na teslim edildi.⁶⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu raporların ve haritaların bazıları Fransız Elçiliği vasıtası ile Osmanlı makamlarına da teslim edilmişti. Sonuçları itibarı Osmanlı hükümeti için de önemli neticeler ortaya çıkaran Mircher'nin misyonunun önemi hazırladıkları raporlar, harita ve planlara bakarak görmek mümkündür.

1.1. Mircher ve Saget Tarafından Hazırlanan Raporlar ve Başlıkları

Burada değerlendirmeye alınan Trabzon-Erzurum yoluna dair Yüzbaşı Mircher ve maiyetinde yer alan Henri Saget tarafından kaleme alınan rapor ve haritalardan oluşan ekleri Fransa'daki üç farklı arşiv ve fonda yer almaktadır. Bu misyona ilişkin haritalar Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi'nde⁶⁶; Mircher ve Saget'nin teftişlerine ilişkin raporlarının bir kısmı Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın La Courneuve'deki merkez arşivindeki *Mémoires et Documents, Turquie* kataloğundaki 57 numaralı dosyada⁶⁷ ve Trabzon-Erzurum Kış Yolu, Kuzey Anadolu'nun Askeri Durumu ve bölge halkını ayrıntılı bir şekilde inceledikleri raporu ise Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Nantes'daki Konsolosluk arşivindeki İstanbul Elçiliği

dosyalarında yer almaktadır.⁶⁸ Bu dosyalara biraz daha yakından bakmak gerekirse:

A- *SHD, (à Vincennes), Guerre et Armée de Terre (GR), (GR M), Dépôt de la guerre, Service historique de l'Armée (1688-1945), Mémoires et Reconnaissances: GR 1 M:*

1. "GR1M838: Notice historique sur la défense de Kars en 1855 par le capitaine d'état-major Mircher; Erzeroum, le 30 mai 1856; avec un plan en couleur" (Yüzbaşı Mircher'nin 1855 Kars Savunması Hakkında Raporu)
2. "GR 1M1497: Etude sur le Caucase et sur Schamyl, par le capitaine Mircher, mémoire daté du grand quartier général de l'Armée d'Orient, le 23 janvier 1856" (Kafkasya ve Şamil Hakkında Yüzbaşı Mircher'nin İncelemesi)

B-*AMAE, CADC, Mémoires et documents, Turquie, Tome: 56-57.*⁶⁹

1. "Rapport du capitaine Mircher sur la situation militaire de l'Anatolie septentrionale" (Yüzbaşı Mircher'nin Kuzey Anadolu'nun Askeri Durumu Hakkında Raporu)
2. "Rapport sur la défense de Kars en 1855" (1855 Kars Savunması Hakkında Rapor),
3. "Rapport sur la ville d'Erzeroum, 1856" (Erzurum Hakkında Rapor)
4. "Notes sur l'Anatolie par le capitaine Saget, 1857" (Yüzbaşı Saget'nin Anadolu Hakkında Notları)
5. "Rapport sur la frontière du Gouriel" (Güriel Sınırı Hakkında Rapor).

⁶³ SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

⁶⁴ La Presse, 26 Ağustos 1856: 2.

⁶⁵ <http://www.geocities.ws/picasso2k/academia/presidentes/yvesdelagoublye/generacionIV.html>.

⁶⁶ SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

⁶⁷ AMAE, CADC, MD, Turquie, 57.

⁶⁸ AMAE, CADN, APD, Constantinople, Ambassade, Série E, 731.

⁶⁹ "Mémoire sur la frontière turco-russe en Asie, considérée sous le point de vue militaire, par Pellissier, rapport daté de Constantinople, le 28 novembre 1857". adlı rapor muhtemelen Mircher'nin misyonu sonrasında hazırlanmıştır. Bkz. AMAE, CADC, MD, Turquie, 88; SHD, L'État-major de l'armée de Terre.1M1479"; Bu katalogdaki belgeler için bkz. Tuetey, 1915.

C- AMAE, CADN, APD, Constantinople, (Ambassade) Série E, Guerre de Crimée, 731 (1855-1856):

1. “Exposé général de la situation militaire de l’Anatolie septentrionale” Erzeroum, 25 Mai 1856 (Kuzey Anadolu’nun Askeri Durumu Hakkında Genel Rapor).
2. “Itinéraire descriptif de la route d’hiver de Trébizonde à Erzeroum” Erzeroum, 2 Juin 1856 (Trabzon-Erzurum Kış Yolu’nun Tasviri Güzergâhı).
3. “Mission d’Anatolie” Constantinople, 21 Aout 1856 (Anadolu Misyonu)

1.2. Mircher ve Saget Tarafından Hazırlanan Harita ve Planlar⁷⁰

Mircher’nin bölgede yaptığı incelemeleri değerli kılan en önemli hususların başında yapmış olduğu incelemeleri harita ve planlar ile desteklemesidir. Mircher, Trabzon-Erzurum Kış yolu, Bayburt-Trabzon Yaz Yolu, Erzurum-Kars Yolu, Kars-Erzurum yolu gibi önemli güzergâhların oldukça ayrıntılı haritaları yapmakla kalmamış, ayrıntılı raporlar yazdığı Trabzon ve Erzurum’un şehir planlarını da bu raporlara ilave etmiştir. Ayrıca Erzurum civarını gösteren ayrıntılı bir haritanın yanında Kars’ın Savunması hakkında yazdığı rapora da Kars’ta Osmanlı ve Rus ordularının konumunu gösteren renkli bir kroki de ilave etmiştir. Mircher ve Saget tarafından yapılan harita ve planlar şu şekildedir:

1. “Itinéraires de la route d’Hiver de Trébizonde à Erzeroum” (Trabzon-Erzurum Kış Yolu Güzergâhı)
2. “Route d’Eté de Baibout à Trebizonde” (Bayburt-Trabzon Yaz Yolu) ⁷¹
3. “Plan des Environ d’Erzeroum” (Erzurum Civarı Planı)
4. “Itinéraires d’Erzeroum à Kars, par Bardez” (Bardez Yoluyla Erzurum- Kars Güzergâhı)

5. “Itinéraires de Kars à Erzeroum par Olti” (Oltu Üzerinden Kars-Erzurum Güzergâhı)

2. Hippolyte Mircher’ye Göre Trabzon-Erzurum Kış Yolu

Doğu Ordusu Genelkurmayı Siyasi ve Topografya Servisi “Armée d’Orient, Etat-major général, Service Politique et Topographique, Mission d’Anatolie” anteti ve “Itinéraires de Trébizonde à Erzeroum, route d’hiver, suivi du 11 au 15 Mai 1856 par les Capitaines d’Etat Major Mircher et Saget” başlığını taşıyan bu rapor her biri ayrı bilgileri ihtiva eden dört sütundan oluşan sayfalardan oluşmaktadır. Sütunların ilki zaman cinsinden mesafeyi, ikincisi metre cinsinden yatay iz düşüme indirgenmiş mesafeyi, üçüncüsü barometre ile deniz seviyesinden yüksekliği ve dördüncüsü ise yolun geçtiği yerlerdeki yolun yapısı, yol üzerinde bulunan şehir, kasaba ve yerleşim yerleri, köprüleri ve yolun özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu dört sütunun karşısında yer alan diğer sayfada ise yolun geçtiği yerlerin kısaca tarif edildiği başka bir kısım yer almaktadır. Sayfa numarası olmayan 53 sayfalık bu uzun rapor referans vermede kolaylık oluşturma için birbirini tamamlayan sayfalar tek bir sayfa kabul edilmiş ve atıflarda iki farklı sayfa a ve b varacağı olarak gösterilmiştir. Bunun yanında Mircher’nin yolu tarif ederken zaman zaman sağ ve sol taraflara ilişkin verdiği hatalı bilgiler harita göz önüne alınmak sureti ile düzeltilmiştir.

Trabzon-Erzurum kış yolu Trabzon’dan Erzurum’a veya buradan İran’a giden; aynı şekilde bu yerlerden gelerek Trabzon’a ulaşan seyyahların veya yolcuların anlatılarında önemli bir yer tutmaktadır.⁷² Bu anlatılarda yolun güzergâhı, yolculuk sırasında çekilen zorluklar ve yolda karşılaşılan tehlikeler, yol boyunca görülen yerleşim yerleri ve bunlara dair genellikle tekrar niteliğindeki bilgiler ile karşılaşmak

⁷⁰ SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

⁷¹ Bu haritanın adı yer aldığı dosyada “d’Itinéraires de Trébizonde à Erzeroum, par le col de Tchairlar” olarak geçmektedir.

⁷² Trabzon-Erzurum yoluna ilişkin seyahat anlatılarına dair bkz. Saylan, 2016: 66-71; Özkan, 2014: 221; Alkan, 2010: 82-97; Yılmaz, 2015: 181-206; Yalçınkaya, 2016: 149-173.

mümkündür. Anı tarzında görülen bu anlatılar ile mukayese ettiğimizde, Mircher'nin raporu benzer özellikler gösterse de yolu özellikle askeri açıdan ele alması, yolun geçtiği noktalara, yol boyunca elde edilebilecek kaynaklara odaklanması, yolun güzergâhında bulunan köprü ve geçitler gibi altyapıya ilişkin hususlara değinmesi, yolun tamirat gerektiren yerlerini işaret etmesi ve hepsinden daha önemlisi tüm bu anlatılarını hazırlamış olduğu harita ile ilgili yerlerde göstermesi açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Mircher kat ettiği yolu sadece tarif etmekle kalmamış yolun geçtiği arazinin yüksekliğini, yapısını ve işaret ettiği noktalar arasındaki mesafeyi de işaret ederek yolun sunmuş olduğu ulaşım altyapısını bir asker gözü ile ortaya koymuştur. Yukarıda Blau'nun vermiş olduğu bilgiler de dikkate alındığında Mircher ve maiyetinin 1856'da yola ilişkin gözlemleri ve haritaları Kırım Savaşı'nı takip eden dönemde yolda başlayan çalışmaların ilk merhalesini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

2.1. Trabzon-Gümüşhane Arası

4 Mayıs'ta Trabzon'dan hareket eden Mircher'nin ilk gözlemleri yolun şehir içinden başlangıç noktası olan Meydan'dan itibaren başlamaktadır. Mircher bu kısmı şu şekilde tarif etmektedir:⁷³

“Sekiz yıl önce⁷⁴ İsmail Paşa tarafından yapılan inşa edilen yol Meydan'dan başlamaktadır. Buradan oldukça eğimli bir yol ile Boztepe dağına ulaşmak için kazılarak yapılmıştır. Bu yolun 1. Hana kadar olan yaklaşık 800 metrelik kısmı şose olarak yapılmıştır. Yol daha sonra oldukça genişler. Kışları oldukça çamurlu olan bu ikinci kısım ne şose yapılmıştır ne de taş döşenmiştir. Yine de şose yolun bir taraftan 300 diğer taraftan da 400 metrelik mesafede iki taş köprü yapılmıştır. ...Yol daha sonra Değirmendere Vadisi'ne iner. Yolun sağ tarafında kalan arazi, yolun güzergâhını izleyen paralel tepeleri takip eder ve şehrin doğusundan denize ulaşan derin vadileri

birbirinden ayırır. Tüm tepeler birbirinden ayrı bir yerleşim kümesini barındırır ve buralarda arazinin işlendiği görülür. Yollar bayırları izler ve köyleri bir arada ve birbirine bağımlı gibi gösterir”.

Trabzon ve çevresinin sunduğu güzel manzarayı da aktaran Mircher “*Sol tarafta ise vadiler ve tepeler yola dikey bir yapıdadır ve böylece Değirmendere vadisine inmektedir. Değirmendere'nin denize döküldüğü yer oldukça açıktır. Bu tarafta da yerleşim ve tarım alanları vardır. Özetle Trabzon çevresi oldukça pitoresk bir manzara sunmakta ve pek çok zenginliği barındırmaktadır*” demektedir ve bu yolu sadece askeri açıdan inceleyecekleri için bu tür detaylara girmeyeceğini belirtmektedir.⁷⁵ Yol üzerinde karşılaştıkları iki handan ilkinin yolun 27. dakikasında; ikincisinin de bunun üç dakika ilerisinde dağın zirvesinde olduğunu yazan Mircher, yolun daha sonra dar bir güzergâh izleyerek ve Harmancık Boğazı'na kadar düz şekilde devam ettiğini, burada büyük taşlar ile yaklaşık bir metre genişliğinde döşenmiş olduğunu; ancak bu kısımların kötü durumda olduklarını yazmıştır. Bu kısımda, taşların birbirine eşit olmamasından dolayı üzerlerinden özellikle kışın geçmek oldukça zordu. Yolun taş döşenmeyen kısmında ise şosenin sağında ve solunda, yolun bittiği yerden itibaren araba tekerlekleri tarafından taraftan oyulmuştu. Harmancık Boğazı'ndan sonra oldukça eğimli bir yoldan aşağıya inilir ve eğim daha sonra azalır. Gölçayır'a doğru olan ve Değirmendere'ye dökülen küçük bir akarsu bir köprü ile geçiliyordu.⁷⁶

Yol daha sonra Değirmendere Vadisine inerek Değirmendere'yi takip ediyordu. Sağ tarafta yer alan köyleri takip eden yol Hoşoğlan Köyü'ne doğru alçalmaya başlayarak buradan itibaren oldukça sarp eğimler ve pek çok kötü geçitlerden geçiyordu. Özellikle de en alçak noktalarda Değirmendere yolu tahrip ediyordu. Kirişli bir köprü üzerinden bir çay geçildikten sonra, yol nehrin vadisine inerek, buradan nehrin sağ tarafında kalan Zigana Vadisi'ne kadar

⁷³ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 1-a:2-b.

⁷⁴ Bu tarihin doğrusu altı yıl önce, yani Eylül 1850'dir.

⁷⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 1-b.

⁷⁶ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 1-a.

uzanıyordu. Mircher, yol üzerindeki köylerden de bahsetmiştir. Yol üzerinde bahsettiği köyler sırasıyla Mühürücü ve Ambela köyleriydi. Mühürücü Köyü'nde yolcular ve sürücüler yolcu başına 40 hayvan başına ise 60 santimlik bir geçiş ücreti ödüyorlardı. Burada derenin üzerinde inşa edilen taş bir köprü'nün durumu oldukça iyiydi. Burası aynı zamanda yaz yollarından birinin hareket noktasıydı. Mircher, buraya yakın bir diğer köy olan Ambela Köyü'nün önemli bir yer olmadığını, Yaz Yolu'nun ise Galyan Köprüsü üzerinden devam ettiğini belirtmektedir.⁷⁷

Esiroğlu Deresi üzerinde taş bir köprü, ileri de de Esiroğlu Hanı vardı. Esiroğlu Hanı yirmi kadar yapıdan oluşan kervanlar için bir durak yeri idi. Katırcılar burada herhangi bir vergi ödemez; ancak hayvanlarının ihtiyaçlarını hancılardan satın alırlardı. Hancıların hem kendilerinin hem de hayvanlarının ihtiyacını karşılamak için dağlarda evleri ve bahçeleri sahipti. Bu şekilde hancılar ürünlerini kârlı bir şekilde satabilmekteydi. Mircher, Erzurum'a kadar pek çok köyde bu şekilde hanlar bulunduğunu yazmaktadır.⁷⁸

Nehrin sol yakasında kalan Zano (Ziganoy) Köyü'nde yirmi kadar ev vardı. Vadinin bu kısmında sağ yakanın tepeleri genellikle kayalıktı, sol yakadaki tepeler ise biraz daha düzdü. Burada, haritada da işaret edildiği gibi birbirinden ayrı köyler yer almaktaydı. Nehir, hanın 850 metre kadar yukarısında olan kireçtaşından güzel bir taş köprü geçiliyordu. Esiroğlu Hanı'ndan sonra yol Değirmendere'nin sol yakasından Mataracı'ya kadar yükselmeye başlıyor, Mataracı'ya ise sağ tarafta kalan taş bir köprü ile geçiliyordu. Daha sonra yolun sol tarafında kalan Eskila Deresi geçildikten sonra, yol boyunca hanlar ve çeşmeler ile karşılaşıyordu. Yolun kayalık yapısı çok tehlikeli ve zor geçitler ortaya çıkarmaktaydı.⁷⁹

Yolun bu kısmına dair değerlendirmelerinde Mircher, vadinin oldukça dik; ancak

ormanlık bir yapıda olduğunu belirterek, Değirmendere'nin sağ yakasında kalan tepelerin sol yakaya göre daha yüksek olduğunu, sağ yakada yer alan Hanifa ve sol yakada yer alan Ziganoy köylerinin yoğun yerleşimli yerler olduğunu; buna karşın Hoşoğlan'ın ise sadece birkaç evden oluşan bir yer olduğunu not etmektedir. Yolu, sunmuş olduğu askeri imkânlar açısından da değerlendiren Mircher'ye göre su ve orman bakımından zengin olan bu kısım kamp yapılabilecek uygun bir yere sahip değildir. Vadinin yüksekleri oldukça sarp ve ormanlarla kaplıydı. Nehrin bir yakasından diğerine geçmek için sadece taş köprüler kullanılmaktaydı. Bazen ormanların olmadığı yerlerde yerleşim yerleri ve ekili araziler görülmüyordu. Değirmendere vadisinde de aynı olan bu manzarada tepeler oldukça dikti ve tarlalar el ile işlenmekteydi.⁸⁰

Bir sonraki önemli durak olarak Mircher'nin bahsettiği yer Cevizlik'tir. Burası hakkında Mircher: "*Cevizlik minaresi olmayan bir camisi ile otuz kadar evi barındırmaktadır. Pek çok ev Cevizlik'e bağlı dağlarda yayılmış durumdadır. Cevizlik'te, Cevizlik Deresi üzerinde ahşap bir köprü vardır. İkinci bir Yaz Yolu bizim de güzergâhını verdiğimiz gibi Cevizlik'ten başlamaktadır*" demektedir. Mircher ve maiyeti Cevizlik'in solunda kalan yaz yolu ile değil de Değirmendere'yi takip eden kış yolu güzergâhına girmiştir. Cevizlik'ten sonraki bir diğer önemli durak ise Meksila'dır (Çatak). Meksila'da 19 hane ve hanlar için pek çok ahır vardı. Bu köyün girişinde ve civarında dere üzerinde iki köprü bulunuyordu. Aynı şekilde bir başka köprü de bu akarsuya bağlı bir derenin, Maulaya Deresi üzerindeydi. Bu köprülerin tümünde taş ayakları destekleyen ahşap göğüslükler bulunmaktaydı. Meksila'dan itibaren yol sürekli olarak yükselmeye başlıyor ve bazen çıkışlı bazen de inişli tepecikleri takip ediyordu.

⁷⁷ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 2-a;2-b.

⁷⁸ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 2-b.

⁷⁹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 2-a; 2-b.

⁸⁰ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 2-b.

Yol üzerinde çok sık kötü basamaklar vardı ve sırtlar oldukça eğimliydi.⁸¹

Mircher'nin bahsettiği bir sonraki önemli durak ise Kiremitlik Hanı'dır. Burada dördünün çatısı harap halde altı ahır vardı. Buradan ilerleyen yol sürekli olarak kayalık yükseltiler ve ormanlarla kaplı tepeler üzerinden devam ederek zaman zaman düzlükler, zaman zaman da çok sarp yamaçlar ve aşılması güç geçişler yaparak ilerlemekteydi. Yol üzerinde terk edilmiş eski bir kaleye benzeyen Kuz Han vardı ki bu han bir zamanlar geçidin güvenliği için kullanılıyordu. Yol üzerinde parça parça bahçelik yerler görülmekteydi. Gittikçe daralan vadiler geçişleri zorlaştırmakta ve yolda zaman zaman toprak kaymaları olmaktadır.⁸²

Sarp yamaçlar takip eden yol Boklu Han'a doğru alçalmaya başlıyor, küçük bir köy olan Boklu Han'da dere taş bir köprü vasıtasıyla geçiliyordu. Bu hanın ilerisinde yol, derenin sağ yakasına geçiyor ve Maçka Köyü de bu tarafta yer alıyordu. Kayalıkların zirvesinde ve yolun sol tarafında Aziz Constantin'e adanmış eski bir şapel; derenin diğer yakasında ise bir kayalık üzerinde yine vadinin eteklerine bakan benzer bir şapel daha vardı.⁸³ Boklu Han'ın ilerisinde solda Krensa, sağ tarafta ise Kambanoz köyleri yer almaktaydı. Bir sonraki durak ise Yerköprü'yü. Yol burada tekrar derenin sol yakasına geçiyor ve ormanlar ile kaplı yamaçlardan ilerliyordu. Mircher, Yerköprü'nün zenginliklerini şu şekilde anlatmaktadır:⁸⁴

“Yerköprü önemli bir köy değildir. Burada çok sayıda ahır vardır. Sağ tarafta kalan dağlar çok sayıda kereste sunmaktadır. Ancak bunlar sadece yöredeki köylüler tarafından işletilmektedir. Bunun yanında, bu ormanların muhafazası için hiçbir tedbir alınmış değildir. Sol tarafta Yerköprü'nün karşısında yer alan tepeler daha alçaktır ve ekili yerlerdir. Köyün uzağında bir demir madeni vardır. Vadinin tüm bu tarafı çok

büyük orman zenginliği ihtiva etmektedir. Bu ormanlar devlet tarafından yol olması nedeniyle işletilmemektedir. Sadece burada yaşayanlar evlerini inşa etmek ve ısınmak için bu ormanlardan istifade etmektedirler”.

Yerköprü'den sonra yol biraz daha yokuştı; fakat çok dik değildi. Bir tepeden diğerine doğru ilerleyen bu kısımda yol üzerinde pek çok bataklık vardı. Bununla birlikte taş döşemek suretiyle yol mümkün mertebe iyi tutulmaya çalışılmıştı.⁸⁵ Yol Tekibel mevkiinden tekrar derenin sağ tarafına geçiyordu. Yol bir kez daha ormanlarla kaplı yamaç boyunca yükselmeye başlıyordu. Bu yamaç akarsu yatağını ikiye ayırıyordu. Bu yamaçlar üzerinde yol bazen yükselip bazen alçalarak devam ediyor ama daha çok yokuş yukarı gidiyordu. Biraz ilerde dere, Barnabas Deresi ile birleşiyordu. Barnabas Deresi'nden geçişler zaman zaman çok zor oluyordu. derenin sağ tarafında Bekçi Köyü vardı. Yol iki derenin birleştiği noktadan Ros (Kos) Deresi tarafından vadinin aşağı kısımlarından devam ederek yükselmeye başlıyor, yeniden sol tarafa dönerek ve Zigana Dağına doğru birbirine denk olmayan; ancak oldukça dik tepelere yöneliyordu. Yolun bu kısmında, vadilerin derinliklerinde Mircher'nin seyahat tarihi olan 7 Mayıs'ta halen daha kar vardı. Zigana Dağı'na yönelen bu alanda anayolu takip eden ancak daha kısa olan bir başka yol daha bulunmaktaydı. Zigana Dağı Geçidi kışın kervanlar için çok tehlikeliydi. Buradan geçmek bazen imkânsız hale geldiği için kervanların günlerce hanlarda beklediği zamanlar oluyordu. Burada her yıl çok sayıda kaza da olmaktadır. Zigana Dağı'ndan iniş oldukça zordu. Gâh tepelerin dikliğinden, gâh yolun kötü durumundan yolda derin yarıklar oluşmakta ve yola taş düşmekteydi. Geçitten aşağıya doğru inerken yolun sağında ve solundan gelen akarsular vardı.⁸⁶

Yol, Zigana Dağı'nın eteklerinden inerken Maden Han'a uğruyordu. Burası adını bir

⁸¹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 3-a.

⁸² Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 3-a;3-b.

⁸³ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 4-b.

⁸⁴ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 4-b.

⁸⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 4-b.

⁸⁶ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 5-a; 5-b.

zamanlar burada demir madeni çıkarılmamasından almaktaydı. Mircher, burada daha önce Değirmendere Vadisi'nde görüp tarif ettiği ev yapım tekniklerine şu şekilde değinir:⁸⁷

“Maden Hanı'na kadar evler ve ahırlar daha önce tarif ettiğimiz yapım tekniğini sergilerler. Ancak bu noktadan sonra bu taraflarda kışın çok miktarda kar yağması nedeniyle Erzurum'a kadar tamamen farklı bir sistem gördük. Kara dayanmak ve soğuktan muhafaza sağlamak için oldukça güçlü ve kalın bir çatı yapılmaktadır. Bu çatı kütükleri birbirini üstüne düzme suretiyle yapılır ve bunların üzerine de 50-60 santim kalınlığında toprak örtülür. Bu şekilde bir yapım tekniğine dayanmak için oldukça sağlam duvarlar gerekmektedir. Taştan duvarların arasındaki kütükler ile dikey oldukça sağlam bir sistem yapılmıştır. Taş duvarlar için yapı harcı olarak toprak kullanılmaktadır. Büyük bir ev veya bir ahır yapılmak istediği zaman çatıyı tutacak çok sayıda sütun ve duvarlar için büyük taşlar gerekmektedir”.

Maden Hanı'dan itibaren yol bir kez daha sağ tarafta kalan kayalık yamaçların sırtlarından ilerliyor ve oldukça tehlikeli geçitler ortaya çıkarıyordu. Zira yola düşen kayalar zaman zaman yolun kapanmasına neden oluyordu. Yol daha sonra Zigana Hanı'nı geçerek, büyük derenin sağ yakasından ahşap bir köprü ile devam ediyordu. Zigana Hanı'na kadar vadi tamamen işlenmemiş haldeydi; ancak sol tarafa doğru alçalan vadide çok sayıda tarla vardı. Bu vadi üzerinde bulunan Zigana Köyü bazı kaynaklar sunmaktaydı. Zigana Hanı ise yol boyunca karşılaşılan en iyi handı. Bunun yanında, civardaki han ve köylerin arasında da kamp yapılabilirdi. Yolun sağ tarafında kalan kayalıklar şiddetli bir sarsıntıya uğramış gibi her taraftan çatlamış ve kırılmıştı. Vadinin bu kısmında orman örtüsü yoktu ve sağ tarafa doğru olan Kos Deresi'nde (Köstere) de durum aynıydı.⁸⁸ Sağ taraftan akan bu dere yolu kestiği için kütükten yapılmış bir köprü ile geçiliyordu.

Eski bir taş köprü vasıtasıyla bir kez daha derenin sol yakasına geçen yol ileride bir kez daha taş köprü kalıntıları üzerine inşa edilen ahşap bir köprü vasıtasıyla derenin sağ yakasına geçiyordu. Daha sonra Harmancık Hanı adlı küçük hanın yakınlarında bir kez daha sol yakaya geçen yol bu güzergâhını Gümüşhane Deresi ile birleştiği yere kadar devam ettiriyordu. Bu son güzergâhta oldukça iyi durumda olan yol Gümüşhane Suyu ile birleştiği noktada birdenbire Gümüşhane Suyu'na dönmek üzere Abdurrahman Hanı'ndan sola dönüyordu. Burada yol dere üzerinde güzel ve iyi bir durumda olan bir köprüyü, Maruf Köprüsü'nü geçerek hafif bir yamacın sırtından devam ediyordu. Yol bu bölümde iyi durumdaydı.⁸⁹

Güzergâhta olan bir diğer önemli nokta da Ardasa Hanı'ydı. Mircher'in Ardasa (Torul) hakkındaki izlenimleri şu şekildedir:⁹⁰

“Ardasa civarındaki tepeler çok iyi ekilmiştir. Bu arazi üzerinde kamp yapılabilir. Sağ yakanın yüksekleri pek çok noktada kayalıktır. Ancak buralarda birkaç ev ve bahçe görmek mümkündür. Hanın 900-1.000 metre aşağılarında nehrin her iki tarafında da eski taş bir köprünün kalıntılarına rastladık. Lakin yolun derenin sağ tarafına devam ettiğine dair bir iz rastlamadık. Ardasa'da bazı kaynaklar bulmak mümkündür. Ne yazık ki buranın dereye oldukça yakın tarafı yağmurlardan doğan taşkın veya kar erimeleri dönemlerinde nehrin suları tarafından işgal edilmektedir. Buradaki köprüyü acilen tamir etmek lazımdır. Eğer acilen tamir edilmez ise köprü daha da kötü duruma düşecektir. Söylendiğine göre, nehrin sağ tarafında şimdiki kasabaya göre bir zamanlar önemli bir kasaba vardı. Harabelerini görünmemektedir, sadece civardaki yükseklerde bugün erişilmez görünen kale kalıntıları görünmektedir. Nehrin sağ yakası sol yakasına göre daha yüksektir. Bu taraflar sıhhi açıdan sağlıklı değildir ve havaların sıcak olduğu dönemlerde sıtma görülür”

⁸⁷ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 6-b.

⁸⁸ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 7-a.

⁸⁹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 7-a.

⁹⁰ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 7-b.

Ardasa Hanı'nı geçen yol daha sonra büyük bir kayalık yamacı dolanarak yükseliyor, sonra ise oldukça dik bir yamaçtan alçalmaya başlıyordu. Gümüşhane Suyu'nun sağ yakasında kalan Ardasa'da yol harabe halinde taş bir köprü vasıtasıyla sol tarafa geçiyordu. Mircher ve ekibi bu kısımda, o zamanki deyimle Gümüşhane Suyu'nun pek çok yerde yolu tahrip ettiğine tanık olmuştur. Mircher'ye göre bu kesintiler her taşkın döneminde ulaşımı sekteye uğratmakta ve yol üç gün kadar kullanılamaz hale gelmekteydi. Bunun dışında bu tarafta yol taş döşeli ve duvarlar ile desteklenmiş bir durumdaydı. Önceleri oldukça geniş olan yolun geçtiği kısım daha sonra daralmaya, sonra da tekrar genişlemeye başlıyordu. Yol üzerinde bulunan Demirci Köyü nehrin sol yakasından akan bir derenin her iki yakasında kurulmuştu. Demirci Köyü'nün yakınlarında bir kamp yeri bulunuyordu; ancak burası yakacak açısından zengin değildi. Yol Demirci Köyü'nden sonra sırtlar üzerinden devam ederek ilerliyor, ilerde ise Gümüşhane Suyu, sağ taraftan akan Gavurdere'nin sularıyla birleşiyordu. Gavurdere, Tombulak adlı bir köye giden yolu kesiyor, iki derenin birleştiği yerde yol ahşap bir köprü vasıtasıyla geçiliyordu. Biraz daha ilerde yol taş bir köprü ile Gümüşhane Suyu'nun sağ, biraz ilerde de tekrar sol yakasına geçmekteydi.⁹¹

Yol ileride iyi bir durumda olan Karava Köprüsü'nde geçtikten sonra sağ tarafından Rum Dere denilen bir dere Gümüşhane Suyu ile birleşiyordu. Mirecher yolun bu son kısmının durumunun oldukça iyi olduğunu, sadece yolun nehir yatağına indiği alçak kısımlarda sulak ve çamurlu zeminler oluşturduğunu; fakat bunların yolun kullanılmasının önünde büyük engeller olmadığını belirtmektedir. Yolun ilerleyen kısımlarında da pek çok noktada bazen suların yükselmesinden bazen de yolun kötü durumundan dolayı geçişin zor olduğu yer-

ler ortaya çıkıyordu. Sonra vadi genişlemeye, sırtlar da alçalmaya başlıyordu. Bu tepelerin aşağı kısımları, tarla olarak kullanılıyordu. Burada Gümüşhane Suyu'nun sol yakasında Beşkilise Köyü (Mescitli) yer almaktaydı. Bunun biraz yükseklerinde ise Manderia (Mandır) Köyü vardı. Bu kısımda vadide su gölcükler oluşturuyordu. Vadinin sağ ve sol yakasında kayalıkların belirdiği bu kısımda vadi bir kez daha daralmaya başladığı kısımda⁹² yol üzerinde hanlar belirmeye başlıyordu. Mircher burada Fırtına Hanı'nın gerisinde ismini vermediği vadiye göre oldukça yüksek bir tepenin üzerinde bir han olduğunu kaydetmektedir. Buranın ilerisinde Fırtına Hanı, nehrin sağ yakasında yer alıyordu. Bu handan sonra yol bir kez daha vadinin diplerine doğru dolambaçlar yaparak alçalıyor, kayalıklardan dolayı geçişler zorlaşıyordu. Batalan Han geçildikten sonra, yol sağa dönüyordu. Bu kısımda taştan yapılmış bir köprü ile Koşhera Köyü'ne gidiliyordu.⁹³ Bu kısımda vadi genişlemeye ve sağ tarafta kalan yükseltiler de ortadan kalkmaya başlıyor, yol ve dere arasında her iki yakada içinde değişik meyve çeşitlerinin olduğu meyve bahçeleri görülüyordu. Şehre kadar devam eden bu meyve bahçelerine Gümüşhane Bahçeleri deniyor ve şehrin sakinleri yazları burada geçiriyordu.⁹⁴

Koşhera Köprüsü'nden sonra yol derenin sol tarafında kalan bir taş köprüyü geçiyordu. Kürd Alioğlu Han'ın yakınlarında bir başka dereyi, üçüncü olarak da Gümüşhane Altı denilen mevkide bir başka dereyi geçiyordu. Bu kısım Gümüşhane'nin varoşuydu. Gümüşhane'yi iki kısma ayıran vadeden akan bu dere ahşap bir köprü vasıtasıyla geçiliyordu.⁹⁵ Mircher'nin raporunda ziyaret edip etmediği anlaşılmayan Gümüşhane'ye dair izlenimleri şu şekildedir:⁹⁶

“Vadinin bu kısmı iki tarafta kalan kayalıklar nedeniyle oldukça dardır. Şehir daha az eğimli olan iki sırt üzerinde yerleşiktir.

⁹¹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 8-a; 8-b.

⁹² Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 9-b.

⁹³ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 9-a.

⁹⁴ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 9-b.

⁹⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 10-a.

⁹⁶ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 10-b.

2.000 haneye sahiptir ve bana söylendiğine göre az kaynağı vardır. Buralarda yakacak olmadığı için 2-3 saat mesafedeki uzaklıklardan odunu pahalıya almaktadırlar. Bana göre Gümüşhane ihtiyacı olan hububat açısından da kendine yeterli değildir, bundan dolayı hububatı civar köylerden satın almak zorundadır. Ancak burada oldukça önemli bir miktarda meyve yetişmektedir. Bu meyvenin bir kısmı Erzurum'a kadar sevk edilmektedir. Buralar bir zamanlar oldukça sakindi. 1829'da bu şehir Ruslar tarafından mermi atmadan ele geçirildi ki Ruslar buraya Rumların yardımı ile gelmişti.”

2.2. Gümüşhane-Bayburt Arası

Derenin sol yakasından vadi boyunca biraz ilerledikten sonra karşılarda bahçeler ve tek tük evler yer alıyordu. Bunlar Gümüşhane'nin varoşlarıydı. Daltaban Köprü'sü ile Gümüşhane Suyu'nun sol tarafına geçiyordu. Burada derenin sağ yakasından ilerleyen bir başka yol ile Gümüşhane yakınlarındaki köylere çıkılıyordu. Burada bir zamanlar işletilen ve 15 seneden beri terk edilmiş, aynı zamanda şehre de adını veren gümüş madenleri vardı. Daltaban'dan sonra yol üstündeki bir diğer han Emirler Hanı'ydı. Burada dere üzerinde bir köprü vardı. Emirler Hanı'ndan sonra yol ahşap bir köprüyü geçiyordu. Derenin sol yakasında başka bir dere, Halgent Deresi vardı. Biraz daha ilerde yol bu kez sağ taraftan akan başka bir dere ile karşılaşıyordu. Mircher'ye göre yolun bu kısmı bir birliğin kamp yapmasına uygun imkânlarla sahipti.⁹⁷

Bu kısımda yolun devam ettiği vadi, etrafta yer alan kayalıklar nedeniyle daralarak devam ediyordu. Bu kısımda yolda toprak kaymaları nedeniyle zor geçitler ortaya çıkıyordu. Yol, harabe halinde bir taş köprü, Muştâ Köprüsü'nün yukarılarından devam ederek alçak kısımlarda bazen suyun işgaline uğruyordu. Bundan dolayı sudan geçmenin zor olduğu yerlerde kayalıklardan ilerlemek zorunda kalınıyordu. Tekke'ye

yaklaştıkça yol daha iyi bir hal alıyordu. Kayalık bir dağın sırtlarında yer alan Tekke yol üzerinde önemli bir yerdi. Mircher bu tarafların oldukça açık, ekili arazilerin olduğu ve kamp kurulabilecek imkânlarla sahip olduğunu belirtmektedir. Mircher'nin Tekke'ye dair izlenimleri şu şekildedir: ⁹⁸

“Bu köy uzaktan eski bir kaleyi andırır. Dahası bu köy ulaşılması zor bir konumdadır. Bu köy yolun önemli bir kısmına hâkim bir konumda olduğu için burada yol için bir önemli askeri nokta haline getirilebilir. Tümü şenlik olan 50 hanesi vardır. Bunların tümü Müslüman ailelerdir. Vadinin bu kısmı volkanik kaya kalıntıları ortaya koymaktadır. Tekke'deki hanların yanında su ile çalışan ve bu taraflara özgü bir sistemi olan üç değirmen bulunur. Bu sistem buradan iç kısımlara kadar görülmektedir. Suyun akıntısını doğrudan çarka dikey olarak akıtmak yerine suyun birikmesi için bir havuz yapılmakta ve suyun az olduğu zaman buradan kullanılmaktadır. Buradan değirmenin içinde yer alan bir türbine aktarılır. Arklardan devam eden havuz değirmene doğru yönelir ve burada yatay olarak 45 derecelik ahşap bir silindirde sona erer. Bu silindir de türbinde sona erer. Türbin hareket ettirilmek istendiğinde suyun önündeki engel kaldırılır ve su arkadan havuza doğru akar ve burada ahşap silindirden de türbine ulaşır”.

Tekke'den ilerleyerek bir süre yine sırtlardan devam eden yol vadinin aşağı kısımlarına doğru iniyor, ancak buralarda yolda büyük gedikler ve toprak kaymaları görülmüyordu. Burada Sobran Köprüsü ile yol derenin sağ yakasına geçtikten sonra suyun kenarından devam eden yolda büyük gedikler ortaya çıkıyordu. Yolun karşısında Hacı Süleyman Hanı'na, ileride ise Han Murad'a ulaşıyordu. Bu hanın ilerisinde yol taş bir köprü vasıtası ile sol yakaya geçiyordu. Hemen ilerde Erzincan yolu, sağ tarafta kalan vadi üzerindeki bir köprü'nün karşısında yer almaktaydı. Daha ilerde yol, sol taraftan gelen bir dere tarafından kesiliyordu.

⁹⁷ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 10-a; 10-b.

⁹⁸ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 11-a; 11-b.

Yol oldukça sarp bir kayalık tepenin etrafından dolanıyordu. Bu kayalığın tepesinde eski bir kalenin kalıntıları vardı. Bu kaleye Kuş Kalesi (Keçi Kalesi) deniyordu. Bu şekilde çok farklılık göstermeden çok fazla bir kaynak sunmayan Geçit Han'a kadar devam eden yol bu şekilde Güvercinlik Vadisi'ne doğru dik yamaçlardan ilerleyerek devam ediyordu. Geçit Han'da bir nalbant, bir değirmen ve birkaç ağaç görünmekteydi. Karşı tarafta ise Hacı Hasan Köyü vardı.⁹⁹

Yol üzerindeki diğer bir önemli nokta Güvercinlik'ti. Sola doğru giden yol buradan güzergâhını değiştirerek sağa doğru dönüyordu. Yol bu iki vadi arasında iyi durumdaydı; ancak daha sonra mevsimin bu döneminde oldukça çamurlu bir hale gelmekteydi. Bundan dolayı pek çok noktada geçilmesi zor yerler vardı. Bu tarafta yoldan geçişleri zor yapan çamurlu araziydi.¹⁰⁰ Deve Han'da tek bir yapıydı. İleride iki dere yolu kesiyordu, bu derelerin ilkinin sağında yol, Yaz yolu ile birleşiyordu. Bu kısımda yol bataklık bir arazi üzerinden devam ettiği için geçilmesi zor yerler ortaya çıkarılıyordu. Daha sonra yükseklerinde Kaderuk Köyü'nün kurulduğu kayalık bir yükseltinin etrafından dolanan yol vadinin alt kısımlarından uzaklaştıkça daha iyi bir hale gelmeye başlıyordu. Sola doğru kıvrılan yol nehirden uzaklaşarak devam ediyor ve Balahor'a (Akşar) doğru ilerliyordu.¹⁰¹ Yarım saat uzaklıkta yer alır Çaltı Köyü bazı kaynaklar sunabiliyordu. Köy civarında ekili araziler vardı; ancak ovada ve kenarda kalan yerlerde ekili değildi. Bu taraflarda arazi otlak olarak kullanılıyordu. Ormanlık alanın olmadığı bu civarda Deve Hanı'nın ötesinde vadi daralmaya ve yol zemini kurumaya başlıyordu. Deve Hanı'nın ilerisinde yol Yaz Yolu ile birleşiyordu. Kaderuk Köyü bazı kaynaklar sunuyordu. Vadinin aşağılarında bir kaç tarla ve değirmenler vardı; ancak vadinin önemli bir kısmı otlak olarak ayrılmış durumdaydı. Burada ırmak

zemini daha kuruydu. Yolun sağ tarafı soluna göre oldukça kayalıktı. Buranın oldukça ilerisinde Balahor Ovası yer almaktadır. Balahor Ovası'na yükseklerden gelen başka bir yol ile de ulaşmak mümkündür. Bir vadinin dibinde yer alan Balahor, Müslüman ve Ermenilere ev sahipliği yapmaktaydı. Balahor pek çok kaynağın bulunabileceği bir yerdi. Burada araba da bulunmaktaydı.¹⁰² Mircher'nin Balahor'a dair izlenimleri şu şekildedir:¹⁰³

“Balahor'da evler oldukça geniş bir yerleşim sunmaktadır. Burada evler sağlam ve zarif bir çatı ile örtülen bir yapıdadır. Burada çatılar Maden Han'da tarif edilenlerden farklı bir tarzda yapılmıştır. Burada büyük kerestelerin yan yana getirilmesiyle oluşan çatı yerini daha küçük birbirini destekleyen ve piramit biçiminde yükselen, tepesinde de penceresi olan bir çatı örtüsü vardır. Bu örtü sisteminde de toprak kullanılır, bu evlerin ortasında bir kubbe bulunur. Bir ailenin evi bu şekilde birkaç yapının bir araya gelmesiyle oluşur. Bunların birine yerleşilir, diğeri ahır ve üçüncü de kışlık malzemelerin saklandığı yer olarak kullanılır. Çeprenot Suyu taş bir köprü, Seyid Köprü vasıtasıyla geçilir. Bu köprü 200 metresi şose olarak yapılmış bir bataklık araziye doğru uzanır. Çeprenot Suyu'ndan yazın arabalar geçebilir; Burada yapılan şose çok geniş değildir. Bu şose yol yakın zamanda yapılmış bir yol olsa da burada su taşmasından kaynaklanan gedikler görülmektedir. Bundan dolayı bu gedikleri bir an önce tamir etmek gerekmektedir”.

Balahordan çıkarak Çeprenot Suyu'nu geçen yol daha sonra oldukça dik bir sırta doğru yükseliyor ve buradan bir zirveye çıkıyordu. Sonra zemini çamurlu geniş bir ovaya inen yol pek çok defa alçalıp yükselerek ilerleyerek bir Ermeni köyü olan Ergi'ye ulaşıyordu. Yolun bu son kısmı oldukça vadilikti. Yol Ergi'nin kurulmuş olduğu tepeliğin etrafından dolanarak bir

⁹⁹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 12-a; 12-b.

¹⁰⁰ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 13-a.

¹⁰¹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 13-a.

¹⁰² Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 13-b.

¹⁰³ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 13-a; 13-b.

kez daha alçalır ve burada düz bir yolla birleşiyordu. Bu kısmında yol çamurluydu ve yolu düzeltmek için etrafta gerekli malzeme de yoktu. İleride Kardova Suyu yolu kesiyordu; bunun yanında etrafta yazın kuruyan küçük su akıntıları vardı. Yolu bu şekilde tarif eden Mircher, yolun bu kısmının ağaçsız yerler olduğunu, etrafta sadece köy civarında birkaç ekili bahçenin olduğunu; etrafın otlak alanlar ve civarda köylüler tarafından işletilen taş ocağı olduğunu belirtmektedir. Arazi az eğimli olmasına rağmen çıplaktı. Ayrıca vadinin tüm aşağı kısımları kışı takip eden kar erimeleri döneminde bataklık hali gelen yerlerdi.¹⁰⁴

Yol Zakzık (Yolaltı Köyü) Köyü'nde üzerinde taş bir köprüden geçerek kayalık Kayışkıran tepelerinin etrafından dolanıyordu. Kayışkıran'ın sağ tarafında aynı adla anılan bir dere vardı. Yol Kayışkıran Deresi'ni aşmak üzere hafif yükseltiye çıkıyordu. Bu tarafta yolun sol tarafında çok iyi akan bir çeşme vardı. Daha sonra hafif tepelik üzerinden vadilik bir geçiştikten sonra aşağıya doğru iniyordu. Bu tepenin eteklerinde yol Pentzele Çayı tarafından kesiliyordu. Burası su kaynakları açısından zengindi ve su yazın bile akmaya devam ediyordu. Yol daha sonra Bayburt yoluna ulaşmak için yönünü değiştirerek sol tarafa yöneliyordu. Pentzele Çayı'nı geçtikten sonra dik kayalık bir dağın yamaçlarından ilerleyerek biraz daha düzleşiyor ve bu kısmında zor parkurlar ortaya çıkarıyordu.¹⁰⁵ Bu izlenimleri aktararak Bayburt'a doğru ilerleyen Mircher, yoldaki çamurluk kesimlerin sadece birkaç gün önce kurduğunu, vadilerde boyları bir metre kadar ulaşan çayırılıkların olduğunu belirtmektedir. Buraya ilişkin olarak aktardığı bir diğer detay da Rusların 1829'da Bayburt'un işgal ettikten sonra Lazistan'dan gelen birlikler ile yolun sol tarafında kalan ovada çatışmış olduklarıydı. Buna göre Ruslar bu çatışmadan sonra şehre çekilmek zorunda kalmışlar; ancak Erzurum'dan sonra birkaç gün içinde Bayburt'a önemli bir askeri güç ile

varan Paskeviç ordunun ihtiyaçlarını gidermişti.¹⁰⁶

Yolun en önemli duraklarından biri ise Bayburt'tu. Eyaletin başlıca şehirlerinden biri olan Bayburt'ta yol şehrin girişinde Çoruh Nehri'ni ayaklı bir taş köprü ile geçiyordu. Köprü'nün platformu taş döşeli olmasına rağmen köprü ahşap ile desteklenmiş durumdaydı. Altı yıl kadar önce yapılmış olsa da köprüde yapılması gereken tamiratlar vardı. Şehrin çıkışında yol Çoruh'un sağ tarafına geçmekteydi. Mircher, Bayburt ve kalesi hakkında detaylı bilgiler vermiştir:¹⁰⁷

“Bayburt şehri Çoruh Nehri'nin orta çıkarıldığı vadilerde yer alan geçitlerde ve dağın sırtında kuruludur. 800 hanedir. Bunların 600'ü Müslüman, 200'ü Hristiyanlara aittir. Bayburt'ta her biri 100-500 at barındırabilecek otuza yakın han vardır. Bunların pek çoğu şu sıralar Bayburt'ta olan birlikler tarafından kullanılmaktadır. Hiçbir ticareti ve üretimi olmayan Bayburt'un çarşısından geçen kervanlar ile kurmuş olduğu az bir münasebeti vardır. Evlerinin büyük bir kısmı taştandır ve içlerinde oldukça güzel olanları da vardır. Teraslarının üzerine yükselen bacalarının dışında yapıları, yükseklikleri itibarı ile bizim nöbetçi kulübelerine çok benzerler ve oldukça tuhaf bir görünüm sunarlar. Burada sadece çok az manda eti, çok az sebze bulunur. Odun burada pahalı ve nadirdir. Odun için 2-3 fersah uzaklıktaki dağlara gitmek gerekir. Bir eşek yükü odun 1 frank 20 santime mal olmaktadır. Burada 5 cami 4 kilise vardır.”

Bayburt'a gelen her yabancı gibi Mircher de Bayburt Kalesi'nden özellikle bahsetme gereği duymuştur. Mircher'nin kaleye dair izlenimleri şu şekildedir:

“Bayburt bir zamanlar kuzey taraftan kayalık ve sarp bir tepe üzerine kurulmuş geniş bir kale ile korunuyordu. Bu kale aynı zamanda şehre hâkim bir konumdaydı ve 150 haneye ev sahipliği yapıyordu. 1829'da

¹⁰⁴ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 14-a; 14-b.

¹⁰⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 15-a.

¹⁰⁶ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 15-b.

¹⁰⁷ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 15-b;16-b.

Bayburt'u işgal eden Ruslar şehirden ayrılırken sadece kaleyi değil içindeki evleri de tamamen tahrip ettiler. O zamandan beri bugün de kale hiçbir ehemmiyet arz etmemektedir. Kalenin surları oldukça kısa perdeduvarlardan oluşmaktadır. Bu perdeduvar kenarlarda yer alan yuvarlak kuleler ile birbirinden ayrılır. Duvarların üst kısımları şüphesiz eski zamanlarda atış yapmak için kesilmiştir. Surlar değişik zamanlarda tamir edilmiştir. Duvarların pek çok kısmında ne çimento ne de sönmüş kireç görülmektedir. Kalenin girişinde üzerinde aslan ve kaplan olan bir kabartma görülür. Bu Persler tarafından pek çok yerde çokça kullanılan bir amblemdir. Burada aynı zamanda bir kitabe de vardır; ancak bu kitabe şimdilerde okunamaz durumdadır. Bu kalenin bir zamanlar yuvarlak bir dış yolu vardı. Bu yolun ilk atış yapma yeri idi. Yolun iç kısmında aşağıya doğru inerken 180 adım uzunluğunda kayalıklara oyulmuş iki merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenlere suluk denir. Kalenin iç kısmında da otuz kadar sarnıç vardır; ancak bunların kötü yapıldığı ve su ihtiva etmedikleri söylendi. Kalede 50 metre uzunluğunda 35 m genişliğinde bir kilise vardır. Bu alanda böylesine büyük bir kalenin yapımı için büyük miktarda malzeme ve büyük bir çaba gerekmiş olmalı.¹⁰⁸

2.3. Bayburt-Erzurum Arası

Mircher Bayburt şehri ve kalesi hakkında bu incelemelerden sonra Erzurum istikametinde yoluna ve incelemelerine devam etti. Buna göre; yol şehrin çıkışında Çoruh'un sol tarafına geçiyordu. Fakat nehrin sağ tarafında yazları ihtiva ettiği bol otlakları nedeniyle kervanlar tarafından kullanılan bir başka yol daha vardı. Ancak bu yol kışları bataklık haline geldiği için ulaşım elverişli değildi. Şehrin aşağılarında kalan Çoruh Nehri oldukça genişti. Bu dönemde vadinin tüm alt kısımlarını sular altındaydı. Çok yüksek olmayan vadinin yüksekleri ise çıplaktı. Şehrin çıkışında, nehrin kenarında kavak ağaçlarının olduğu birkaç

bahçe vardı. Bu tarafta çok az bir kısım işlenmekteydi; arazinin önemli bir kısmı otlaktı.¹⁰⁹ Yolun devamında, sol tarafta Aksu Deresi'ni geçiyordu. Bu dere Bayburt değirmenlerinin de su kaynağıydı. Bu kısımda yolun durumu iyiydi. Yolun sağ tarafında Kara Abdal Vadisi bulunuyordu. İlerde Maçuk Dere mevkiinde nehir büyük bir bataklık oluşturmaktaydı. Bu kısımda dere yolun önemli bir kısmını götürdüğü için geçmek için kayalık bir kısmı aşmak gerekiyordu. Bu şekilde bir saatlik zor bir yoldan sonra Kes Suyu ile karşılaşılıyor, sol tarafta ise Kes Köyü'ne giden bir yol bulunuyordu. Yüksekte yer alan Kesköprü ilde devam eden yolun ilerisinde Kes Han adlı bir han vardı. İlerde Kumdere, vadinin sağ tarafında ise on haneli Maden Köyü bulunmaktaydı. Bir zamanlar buralarda maden çıkarılmaktaydı. İlerde Maden Han'ın yanından geçen yol sağ tarafta Dilenci Deresi'nin ağız kısmını geçtikten sonra vadinin karşısına ahşaptan yapılmış Hacı Bali Köprüsü ile geçmekteydi.¹¹⁰

Nosum ve Laderan derelerini aşan yol burada heyelanlardan dolayı zor geçitler ile karşı karşıya kalıyordu. Burada bazı yerler tamir edilmişti. İleride yolun yüz metrelik bir kısmı ise tamamen sular altındaydı. Yolun bu kısmında, Çoruh'un sağ yakasında bir saat mesafede otuz kadar hanesi olan Mosum Köyü vardı. Buranın sakinleri Çoruh vadisinde ziraatla uğraşmaktaydılar. Daha ileride vadi bir kez daha daralmaya başlıyor, sonra genişliyordu. Nehrin pek çok dolambaç yaptığı bu kısımda yolun zemini de genişlemeye başlıyordu. Sol tarafta kalan dağlar Masat Dağı'nın merhalelerini ortaya çıkarmaktaydı. Bu yakada kalan dağlarda Helvaköy adlı bir köy vardı. 30 Türk hanesinden oluşan bu köy nehre bir saat uzaklıktaydı. Biraz daha ileride otuz kadar evi olan ve bir Türk köyü olan Masat Köyü bulunuyordu. Çoruh üzerinde inşa edilen ayakları taştan olan ahşap bir köprü, köy ile Masat Han arasındaki bağlantıyı

¹⁰⁸ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 16-b.

¹⁰⁹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 16-b;17-b.

¹¹⁰ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 17-a;17-b.

sağlıyordu. Masat Han, Çoruh'un sol tarafında kalan küçük bir vadi olan Yayla Dere'nin sağ tarafındaydı. Yol buradan Yanakköprü'ye kadar devam ediyordu. Mircher burada bu köprünün kötü durumundan dolayı yolun sol tarafına geçmiş ve bu şekilde ilerlemişti. Masat dağlarının eteklerinden dolanan yol, suyun ulaşmadığı kısımlarda iyi durumdaydı ve arabaların geçişine de uygundu. Daha sonra yol Çayırsu'yu, ilerde de Keçi Deresi'ni geçiyordu; sonra tamamen sular altında kalan bir güzergâh izleyerek ilerliyordu. Biraz daha ilerde yükselen yolun inişi çok sert değildi. Daha sonra, sırtın yakınlarında Masat Köyüne giden yol başlıyordu.¹¹¹

Yanak Köprü, vadinin daraldığı ve nehrin çamurlu olmadığı bir yerde kurulmuştu. Yol daha sonra Çoruh'a akan Ekşi Elma Suyu'nun (Tohman Çayı) sol tarafına çıkmak üzere sağa doğru yöneliyordu. Yol daha sonra vadinin aşağılarından ilerliyor; ancak bu kısımda yolun bir parçası suyun altında kalıyordu. Bundan dolayı yılın bu döneminde oldukça dik bir tepelik olan Taşlı Dağ'ı tırmanmak gerekmekteydi. Tırmanışın zirvesinde Taşlı Hane'ye varılıyor ve yol buradan sonra biraz daha alçak bir hat boyunca devam ediyordu. Bir sene önce yolun bu kısmı eşkiyalar tarafından işgal edilmişti. Bundan dolayı burası yalnız seyahat eden yolcular için oldukça tehlikeliydi. Taşlı Hane'nin yanında buradan geçerken öldürülen 25 kişinin mezarları vardı. Taşlı Hane'den ileride yolun bu kısmı iyi durumdaydı. İlerde Ekşi Elma Hanları'nı geçen yol suyun kenarından, çamurlu bir araziden ve yüksek bir kayalığın etrafından ilerliyordu. Bu kısımda yolun durumu oldukça kötüydü.¹¹²

Ekşi Elma Hanları'ndan sonra yol Bayatdere Köprüsü'nü geçiyor, derenin sağ yakasında, daha sonra küçük enlemesine vadiye girmek üzere sola doğru yönünü değiştiriyordu. Burada yol köylerin içinden geçse de yolun zemini çamurluydu. Yol daha sonra

küçük bir geçitten ilerliyordu. Yol üzerinde bulunan Akmezar'dan itibaren arazi değişmeye başlıyordu. Yol Boyadere Köprüsü'nden itibaren yükseldiği vadinin karşısında küçük bir vadiye doğru alçalmaya başlıyor, daha sonra üzerinde taş bir köprü olan bir dere ile kesiliyordu. Yönünü değiştirerek dar bir boğaza, Eşuk Dere'ye girdikten sonra ahşaptan yapılmış kötü bir köprü olan Eşuk Köprü üzerinden sol tarafa geçiyordu. Daha ilerde bir kez daha yönünü değiştirerek yakın zamanda yapılan Nakışlı Köprüsü'nden sağ yakaya geçiyordu. Daha sonra sağ yakadan devam ederek ilerleyen yolun geçtiği boğaz özellikle Nakışlı Köprü yakınlarında daralmaktaydı. Bazen yağın kardan bazen de gelen çığlardan dolayı kış zamanlarında bu köprü neredeyse görünmez oluyordu. Bundan dolayı yol ulaşımına tamamen kapanıyordu.¹¹³

Yol pek çok küçük dereciği kestikten sonra Günepe adında küçük bir vadinin yükseklerine ulaşıyordu. Buradan sağ yakaya doğru yöneldikten sonra Zazan Dere denilen bir dere ile karşılaşıyordu. Bu dere üzerinde yer alan köprü tahrip olmuştu. Zazan Han geçen yol ırmak geçidini aştıktan sonra Yapraklısu Vadisine giriyordu. Bu küçük vadi boyunca yol her yerde bataklık ve çamurluktuydu. Yol daha sonra sol yakada yer alan yükseltelerin eteklerinden yukarı doğru çıkıyordu. Bu tepeler Koşapınar Dağı'nın tepelerinden biriydi. Yol bir dizi tepenin üzerinde alçalıp yükselerek kıvrımlı bir güzergâh izliyor, daha sonra başlıca dağ silsilesine doğru tırmanmaya başlıyordu. Önce sert bir sırttan ilerleyerek daha sonra düzleşmeye başlıyordu. Buraya ulaştığında sola doğru yönünü değiştiriyor ve dağın eteğinde yer alan bir tepeyi aşarak zirveye ulaşıyor ve ileride bu tepenin üzerinden alçalmaya başlıyordu.¹¹⁴ Mircher'nin yolun en tehlikeli geçitlerinden biri olan Koşapınar'a dair izlenimleri şu şekildedir:¹¹⁵

¹¹¹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 18-a;18-b.

¹¹² Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 19-a;19-b.

¹¹³ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 19-a;19-b.

¹¹⁴ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 20-a.

¹¹⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 20-b.

“Koşapınar Geçidi yılın büyük bir kısmında tehlikeli bir yerdir. Kışın 15-20 gün boyunca şiddetli tipilerden dolayı geçilmesi imkânsız hale gelir. Tepelerden vadilerin aşağılarına doğru kar yığınları sürüklenmektedir. Yolcuların buradan geçişi oldukça tehlikeli bir hale gelir ve yolcular burada zayıf bir şekilde yok olurlar. Kervanlar da bu hazin sonu yaşarlar. Bu mevsimde büyük kar kütleleri yolun gidişatını kesintiye uğratır. Kar yağdığı zaman dağa doğru tırmanılmaz, karın erimesi ve havaların ısınması beklenir. Bu zamanlarda yolun her iki tarafında bekleyen kervanlar tersi yöne doğru tırmanırlar. Kervanlar mümkün olduğunca sırtlardan ilerlemeye ve görünmez uçurumlara düşmemeye çalışsalar da katırcıların dikkatine karşın burada pek çok kaza ortaya çıkar. Karşımıza çıkan iskeletler bu hazin sona dair örnekler sergilemektedir.¹¹⁶ Koşapınar’ı 13 Mayıs’ta eriyen kalın bir kar örtüsü varken geçtik. Bu karın bir ay daha burada kalacağı görülmektedir. Kar Eylül ayının başlarında tekrar yağmaya başlayacaktır. Etrafta olan bazı yerlerde de karlı bölgeler vardır”.

Sırtlar üzerinden geçerken Koşapınar’dan gelen bir dere, Koşapınar Çayı geçiliyordu. Yazın burada su bulunmuyor, kışın ise yolun zemini çamurlu oluyordu. Yol buradan tatlı bir sırt boyunca yükseliyor, karşın tarafta yer alan tepelikte Koşapınar Köyü yer alıyordu. Koşapınar büyük bir hanı olan önemli bir köydü. Burada ve civarda kamp yapılabilir; ancak buraya yakacak getirmek gerekliydi. Mircher Koşapınar’dan takip edilecek üç farklı yol olduğunu belirtmektedir. Mircher ve maiyeti Güleren Yolu’nu takip etmiştir. Derenin yükseldiği zaman gidilecek yol buydu. Bu yol Civan Köprü’den geçen yoldu. Diğer iki yola ise Serçeşme Suyu üzerinden ulaşılmaktaydı. Bunların ilki Akdağ Yolu’ydu. Bu yol Güleren yoluna göre yarım saat daha az kısıydı ve sırtlardan geçerek ilerliyordu. Kışın aşağı-

ğılarda kar olduğu zaman buralardan geçmek daha kolaydı. İkinci yol ise Kardarış Yolu’ydu. Bu yol Akdağ’ın eteklerini dolanarak ilerliyor ve bir önceki yola göre daha kolay bir parkur ortaya çıkarıyordu; ancak 1,5 saat daha uzundu.¹¹⁷

Yol daha sonra zemini çamurluk olan Mezere Suyu’nun olduğu vadiye iniyordu. Bu zeminde yol Mezere Dağı’nın yakınlarındaki tepelere çıkıyor, pek çok vadiyi geçtikten sonra Güleren Köyü’nü sağda bırakarak Zivantaş’tan gelen bir dereyi geçiyordu. Zivantaş’ın başında olduğu bir tepeliğe doğru yükselen yol alçalmaya başlıyor, yolun karşısına ileride solda küçük bir dere, daha sonra sarp bir kaya ve hafif bir sırt çıkıyordu.¹¹⁸ Yol üzerinde Köse adlı yerde üç güzel su kaynağı vardı. Daha sonra yolda, vadinin sağ tarafına doğru zorluklar ortaya çıkmaya başlıyordu. Yolun güzergâhı buradan sağa doğru dönüyor, Akdağ dağ sıralarını oluşturan tepelerin etrafından dolanıyordu. Yol burada iyi durumdaydı, sadece bazı yerlerde toprak kaymaları vardı. Yol daha sonra sırttan aşağıya Civan Köprü’ye doğru iniyor ve bu köprü Serçeşme Suyu’nun üzerinden geçiyordu.¹¹⁹ Civan Köyü, Serçeşme Deresi’nin sol tarafındaydı. Akdağ Yolu, güzergâhı Bey Mansur Köyü’ne götürmekteydi. Bu köy 30 haneli bir Türk köyüydü. Köprüye ve burada yer alan geçide 3 kilometre uzaklıkta olan köy Serçeşme Deresi’nin sağında kalıyordu. Bu geçit de güvenli değildi; zira burada her yıl kazalar oluyordu. Serçeşme Vadisi ise oldukça açıktı.¹²⁰

Civan Köprü’den devam eden yol sol tarafa geçerek ilerliyor, daha sonra oldukça dik bir tepeden geniş Erzurum platosuna ulaşıyordu. Yol üzerinde solda bir çeşme ve 20 atlık bir su yalağı vardı. Yüksek bir platoya ulaşan ve zemini topraktan olan yol, sola doğru yönünü değiştiriyor, ekili arazilerin içinden Tophan Ova’yı kat ediyordu. Belli belirsiz alçalıp yükselen tepelerin arasında yazları kuruyan ve kar erimeleri ile oluşan

¹¹⁶ Erzurum Valisi Arif Paşa da yolun bu kısmında “iki yüz araba ile kaldırılacak kadar hayvan ve insan kemiği görüldüğünü” belirtmekteydi. Bkz. Tozlu, 2002: 186.

¹¹⁷ Route d’hiver de Trébizonde à Erzeroum: 21-b.

¹¹⁸ Route d’hiver de Trébizonde à Erzeroum: 21-a.

¹¹⁹ Route d’hiver de Trébizonde à Erzeroum: 22-a.

¹²⁰ Route d’hiver de Trébizonde à Erzeroum: 22-b.

dereler akıyordu. Havaların iyi olduğu zamanlarda bu ova kolaylıkla geçilebiliyor; ancak kötü havalarda zorluklar ile karşılaşılıyordu. Bu kısımda toprak zeminli pek çok yol vardı. Bunların önemlilerinden biri de hemen sağda yer alan Poçik Yolu'ydu. Bu yol daha kısaydı; ancak kötü bir köprüden geçiyordu. Mircher yoldan geçtikleri zamanda bu yolun kullanılamaz bir durumda olduğunu kaydetmektedir.¹²¹

Yolun sağ tarafta üç kilometre mesafede Potnik Köyü; solda ise 3, 4, 5 kilometre mesafelerde ise Emircik, Arinker, Salatsou, Esevank ve Ebulhindi köylerini geçiyordu. Bu köyler Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından meskûndü. Ebulhindi Köyü 25 hane idi ve bunların 14'ü Müslüman 11'i Hristiyan hanesiydi. Bu köylerde çeşmeler, ahırlar ve birkaç ağaç bulunuyordu. Karaz Köyü 30 haneliydi. Burada çeşmeler, su yaklakları ve kuyu vardır. Yol daha sonra Fırat'ın kaynaklarından biri olan Karasu'ya ulaşıyordu. Bu su üzerinde taştan bir köprü vardı. Buraya uzun bir toprak yoldan ulaşıyordu. Bu tarafta nehre yakın bataklıklar vardı. Kaldırım döşeli bir başka yol ise köprüye doğru ilerliyordu. Nehrin yatağına yakın yerlerde bu yolun kenarları da çamurluydu. Buradan itibaren Erzurum'a kadar yolun durumu oldukça iyiydi. Yol üzerinde 200 haneli Kan Köyü geçildikten sonra eyaletin ve Anadolu Ordusu seraskerinin ikamet merkezi olan Erzurum'a giriliyordu.¹²² Yola ilişkin bu detaylardan sonra Mircher, burada Erzurum ile ilgili daha fazla detaya girmeyerek Erzurum civarı hakkında, yazmış olduğu özel rapora bakılması yönünde not düşmüştür.¹²³

3. Mircher'nin Yol Üzerine Genel Düşünceleri

Mircher, 63 saat 49 dakika ve 340,490 kilometre olarak hesapladığı Trabzon-Erzurum yolunun güzergâhına dair bu uzun ve detaylı bilgilerden sonra kısa da olsa yola dair bazı tespitler yapmıştır. İlk olarak

üzerinde durduğu husus yolun ticari önemidir. Senede 80 bin yük hayvanının kullanıldığı bu yolun Avrupa-İran ticareti açısından sahip olduğu öneme değinen Mircher bunun dışında, yolun ülkenin iç kısımlarını sahile bağlayan ana yol olması itibarıyla da stratejik olduğunu belirtmektedir. Ancak Fransız Yüzbaşını şaşırtan nokta ise bu ehemmiyete ve güzergâhından kaynaklanan zorluklara karşın yolda hiçbir şeyin yapılmamış olması ve yolun düzenli bir bakım görmemesiydi. Bu şartlar altında yol sadece katırların kullanımına uygundu. Yolu araba ulaşımına uygun hale getirmek için güzergâhındaki pek çok yeri düzenlemek ve mevcut uzunluğunun üçte ikisinden fazla bir kısmı onarmak, genişletmek ve nihayetinde pek çok yeni yapı ve tamirat yapmak gerekmektedir. Ancak Mircher yolun araba ulaşımına uygun hale getirilmesini o dönem için "çok acil" olarak görmez. Zira bu büyük beklentiler "Osmanlı hükümetinin gerçekleştiremeyeceği türden" şeylerdi. Bunun yanında, yoldaki mevcut ulaşım sisteminin değiştirilmesi gündeme gelmemişti. Bundan dolayı, "yola yeni bir güzergâh veya demiryolu gibi bir radikal çözüm için henüz erken olduğunu, zira böylesi radikal bir beklentinin Türk hükümetinin karakterini tanımamak anlamına geleceği" eleştirisini yapan Mircher bu amaca "kaide-i tedric" usulüne göre yavaş yavaş ulaşmak gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁴ Mircher yolda yapılacak tamiratlardan elde edilecek faydanın daha radikal yeniliklerin önünü açmanın aracı olacağını ifade ederek şimdilik mevcut yolun, çok fazla maliyet ve emek harcanmadan kervan yolu özelliğini muhafaza ederek düzeltilmesinin makul olduğunu belirtmektedir. Buna yönelik kaynak olarak da Mircher yoldan geçiş ücreti olarak alınacak bir verginin yol masraflarının bir kısmını karşılayabileceğini, aynı şekilde konaklama ücret ve sürelerinden, diğer masraflardan ve özellikle

¹²¹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 22-a;22-b.

¹²² Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 23-a;23-b.

¹²³ Mircher Erzurum civarı hakkında ayrı bir rapor yazmıştır. Bkz. AMAE, CADC, MD, Turquie, 57. "Rapport sur la ville d'Erzeroum"

¹²⁴ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 24.

de hayvanlar üzerinden yapılan tefecilikten elde edilecek tasarruf ile masrafların karşılanabileceğini belirtmektedir.¹²⁵

Oldukça detaylı olarak incelediği ve haritasını yaptığı yolun güzergâhı konusunda ise Mircher, yolun güzergâhının direkt bir güzergâh olmadığını, özellikle de köprü vb. mimari yapılardan kaçınmak için yolun vadilerden geçirilmesinin tercih edildiği tespitini yapmaktadır. Bu şekilde yol, bazen vadilerden, inişli çıkışlı tepelerden bazen de nehrin bir tarafından diğer tarafına geçerek devam etmekteydi. Yolun tek bir hat boyunca devam ettiği yerler çamurlu ovalar, Balahor'u Bayburt'tan ayıran kısımda bulunan ve Erzurum ovasındaki yerlerdi. Bu bakımdan Mircher, kötü havalarda yoldan geçişlerin çok tehlikeli ve zor olduğu yerleri Zigana ve Koşapınar olarak tespit etmekte ve bu yerlerin özel bir çalışmayı hak ettiklerini belirtmektedir. Buralarda çok fazla bir harcama yapmadan ve yolun rotasını değiştirmeden daha kolay bir geçiş elde edilebildiğini belirten Mircher yolun geçtiği vadilerde yolların bazen vadilerin aşağılarında bazen de sırtlardan ilerlediğini; vadilerin aşağı kısımlarında yolda sıklıkla gedikler olduğunu, bazı yerlerde yer kaymalarına ve bazı yerlerde de suyun, yolu aldığı kısımlar olduğunu görmüştür. Bu tür yerlerde sık sık tırmanmak ve inmek gerekmekteydi. Bazen yol kenarlardan kesilmekte, bundan dolayı buralarda geçişler tehlikeli bir hal almaktaydı. Mircher, Bayburt civarındaki bataklıklarda yoldaki zorluklar farklılaşmaya başladığını; havaların kötü olduğu zamanlarda buralardan ilerlemenin çok zorlaştığını belirtmektedir. Mircher genel olarak köprülerin, hatta yakın zamanda yapılanların bile kötü durumda olduklarını müşahade etmiştir. Aynı şekilde ırmak geçitleri de çok az yerde kullanılabilir bir durumdaydı.¹²⁶

Ulaşım altyapısına dair bu tespitleri yapan Mircher, yol boyunca bulunabilecek kaynakların oldukça sınırlı ve çok pahalı olduğunu da belirtmektedir. Özellikle Avrupalıların ihtiyaçları açısından değerlendirme yapan Mircher, yol boyunca hiçbir yerde şarap bulunmadığını, Erzurum'da ise sadece konsolosluklarda ve Kapuçin misyonerlerde bulunabileceğini ifade etmektedir. Mircher'ye göre orman kaynakları açısından da yolun bir kısmında bolluk, diğer kısmında kıtlık vardı. Yakacağın kıt olduğu kısımda yakacak pahalıydı ve bundan dolayı yöre insanı hayvan atıklarından yapılan tezekleri yakmaktaydı.¹²⁷ Yolun geçtiği başlıca kısımları Değirmendere Vadisi, Gümüşhane ve Bayburt civarı ve Erzurum Ovası olarak tarif eden Mircher yol boyunca müşahade ettiği bölge nüfusunun sadece ziraatla meşgul olduğunu, ziraatın yapılmadığı yerlerin ulaşılması zor, çorak ve terk edilmiş yerler olduğunu gözlemlemiştir. Toprağın işlendiği yerlerde arazi çok az bir çalışma ile bol ürün vermektedir; ancak ürünlerin bir çıkış yolunun ve piyasasının olmaması halkın ve kervanların ihtiyacı olan ürünlerin üretimini sınırlandırmaktadır.¹²⁸ Mircher, bölge halkına yönelik tespitleri de vardı. Köy ve kasabalarda Müslüman ve Hıristiyanların karışık yaşadığını belirten Mircher halkın yaşam düzeyine ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır:¹²⁹

“Müslümanların, Rumlar ve Ermenilere göre daha kötü koşullar altında yaşadığına işaret etmek gerekir. Bu, Rumlar ve Ermenilerin Müslümanlardan daha çalışkan olmalarından ileri gelmektedir. Bunun bir başka nedeni de Kırım Savaşı nedeniyle Müslüman erkek nüfusta görülen azalmadır. Türk köylerinde genç erkeklere rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bunlar askere alınmış oldukları için yaşlılar tarlalarda kadınlar ile çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Hıristiyan ailelerde ise tersine, çok sayıda çocuk ve genç bulunmaktadır. Onlar

¹²⁵ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 25.

¹²⁶ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 25.

¹²⁷ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 26.

¹²⁸ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 26.

¹²⁹ Route d'hiver de Trébizonde à Erzeroum: 26; Bu konuda Mircher 21 Ağustos tarihli raporunda “Etat

social du population de l'Anatolie Septentrionale” adlı bölümde daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731, Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 21 Ağustos 1856.

arasında iş gücü eksikliği çekilmemektedir”.

Mircher 2 Haziran'da Erzurum'da kaleme almış olduğu bu uzun raporunu bu kısa değerlendirmeler ile bitirmektedir. Ancak Fransız yüzbaşının bu tespitlerini diğer raporlarında biraz daha genişlettiği görülmektedir. 21 Ağustos'ta İstanbul'a döndükten sonra Kuzey Anadolu'nun askeri durumu, sosyal yapısı, coğrafyası, ulaşımı ve idaresi hakkında yazdığı bir başka uzun raporda hem bölgede yaşayan Müslim-gayrimüslim nüfus hakkında tespitler yapmış hem de konumuz açısından ulaşım meselesine bir kez daha değinmiştir. Görevi sırasında inceleyerek haritasını yaptıkları Yaz Yolu'nun yılın sadece üç dört ayında kullanılabilir olmasından dolayı kış yolu olarak tarif edilen yolun incelenerek tamir edilmesi, yakın zamanda yapılması planlanan; ancak uygunsuzluğu görülen çalışmaların terk edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Mircher'ye göre Osmanlı hükümeti, transit ticaretin Rusya tarafına kaymasını istemiyorsa bu yolu bir an evvel bitirmeliydi. Demiryolu konusunda ise daha önce erken olduğu tespitini yapan Mircher'ye göre buralarda yapılacak demiryolu “*mühendislerin Avrupa'da karşılaşmadığı zorluklar*” ortaya çıkaracak ve İran transit ticaretinin getirdiği kârdan çok daha fazla bir harcamaya neden olacaktı.¹³⁰

Mircher yolun güvenliği konusunda da Osmanlı hükümetinin tedbir alması gerektiğini, kervanlar ile seyahat etmenin güvenli olduğu bu yolda tali yolların hiç de güvenli olmadığını belirtmektedir. Mircher, son olarak Anadolu Ordusu'nun takviye kuvvetlerini ve ihtiyaç duyduğu malzemeleri bu yol vasıtası ile aldığını belirterek yolun stratejik önemine de değinmekte ve Trabzon-Erzurum arasındaki bu askeri/ticari yolun bir an evvel, en azından düzeltilmesi gerekliliğini dile getirmektedir.¹³¹

Sonuç

Giriş kısmında da belirtildiği üzere, Mircher'nin bu çalışmaya konu olan raporu kapsamlı bir misyonun başlangıç devresinde yapılan bir inceleme sonucu ortaya çıkmıştı. Fransız arşiv belgelerine göre Osmanlı-Rus sınırında incelemeler yapmak ve Kuzey Anadolu'nun askeri durumunu incelemek; Osmanlı belgelerinde ise bazı yerlerin haritasını yapmak ve yolların durumunu müşahede etmek şeklinde ifade edilen Mircher'nin misyonu aslında Osmanlı Devleti ve Fransa'nın müşterek görevlendirmesi ile ortaya çıkmıştı. Bu çalışmanın konusu açısından bakıldığında; Mircher'nin Trabzon-Erzurum yoluna dair görevi, Trabzon-Erzurum yolunda yapılan çalışmalara odaklanan mevcut literatür açısından şimdiye kadar üzerinde durulmayan neticeler ortaya koymaktadır. Zira bu konuyu inceleyen çalışmaların da gösterdiği gibi, Kırım Savaşı sonrasında bu yolda çalışmaların başlangıcı olarak 1857 yılına işaret edilmektedir. Oysaki bu çalışmalardan evvel yolda ayrıntılı bir inceleme sürecinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu süreçte Mircher, Fransız hükümeti tarafından 1856'nın Mayıs ayında Trabzon-Erzurum yolunun haritasını yapmak ve bu yolu incelemekle görevlendirilmişti. Bu bağlamda Mircher'nin yola ilişkin raporunun ve ayrıntılı haritasının Trabzon-Erzurum yolunun 1850'den başlayarak 1872'ye kadar devam eden tamir sürecinde önemli bir merhale teşkil ettiği söylenebilir.

Bir asker gözüyle Mircher'nin öncelikle yapması gereken bu bölgeyi savunmakla görevli bir ordunun iâşe ve asker ihtiyacını karşılayacak olan yolların durumunu tespit etmek ve aynı zamanda yolun ulaşım altyapısı konusunda incelemeler yapmaktı. Mircher bu teftiş seyahatinde Trabzon'dan Cevizlik-Zigana-Torul ve Gümüşhane üzerinden giden kış yolundan; Bayburt'tan sonra ise Maden-Masat Deresi-Koşapınar istikametinden devam eden yaz yolu/posta

¹³⁰ AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731, Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 21 Ağustos 1856.

¹³¹ AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série E, 731, Mircher'den Fransız Elçiliğine, İstanbul, 21 Ağustos 1856.

yolunu kullanmıştır. Mircher sadece Trabzon-Erzurum yolunun Kış Yolu olarak bilinen güzergâhını incelemek ve haritasını çıkarmakla yetinmemiş, yolun başlangıç noktası olan Trabzon ve bitiş noktası olan Erzurum hakkında ayrıntılı çalışmalar da hazırlamış; ayrıca Cevizlik-Karakaban-Taşköprü-Bayburt Yolunu, yani Bayburt-Trabzon Yaz Yolu'nu da kat ederek haritasını çıkarmıştır. Aynı şekilde misyonunun Erzurum sonrasındaki güzergâhına dair haritalar da yapmıştır.

Mircher'nin Trabzon-Erzurum Yolu'na dair bu ayrıntılı çalışması elbette denk geldiği dönem açısından oldukça önemlidir. Kırım Savaşı'nın hemen sonrasında yolun tamirinin tekrar gündeme geldiği bir ortamda Mircher'nin yola ilişkin tespitleri yolun koşullarını bir kez daha ve oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştu. Mircher'nin bu yolda icra ettiği "*tahkikat ve amelîyyatı Devleti Âliyyece dahi faideli ve lazım şeyler*" olduğu için bu gözlemlerin yolda başlatılması planlanan tamir süreci öncesinde önemli bir kaynak teşkil ettiği söylenebilir. Çünkü Mircher'nin raporu, yol boyunca karşılaşılan geçitler, köprüler, hanlar, köyleri kaydetmiş olması; yolun geçtiği arazide görülen değişimleri tarif etmesi, özellikle de geçişlerin zor ve tehlikeli olduğu noktaları, kısaca yolun tamirat gerektiren yerleri işaret etmesi bakımından önemli tespitler ortaya koymaktadır. Ancak Mircher, yolun tamirine ilişkin tespitlerinde Osmanlı Devleti'nin mali durumunu da dikkate alarak "*yolun şimdilik kervan yolu karakterini koruyacak şekilde*" tamir edilmesinin oldukça elzem olduğunu belirtmektedir. Mircher'nin bu tespiti bile en azından uzun süredir bakım görmeyen yolun koşullarının ne derece kötüleştiğini ortaya koymaktadır. Elbette Mircher'nin bu teftişi yolun askerî açıdan incelenmesi demektir. Bu şekilde Mircher yolda kamp yapılabilecek alanları ve buralardan elde edilebilecek imkânları tespit etmeye çalışmıştır.

Burada neden savaşın sona erdiği bir ortamda Fransız Genelkurmayının Kuzey Anadolu'nun topografyasını veya askerî yapısını inceleme gereği duyduğu sorusu

akla gelebilir. Bu soruya yanıt vermek için Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nun savaşın başından itibaren Ruslar karşısındaki durumunu göz önüne almak ve Kars'ın Rus ablukası altında olduğu bir dönemde tüm cephenin içinde bulunduğu tehlikeyi hatırlamak gerekir. Öyle ki savaşın başından beri bölgedeki Fransız konsoloslar Osmanlı ordusunun Ruslar karşısında fazla tutunamayacağı ve Kafkas Cephesi'nin müttefikler tarafından takviye edilmesi gerektiği çağrısında bulunmuşlardı. Her ne kadar savaş döneminde Kafkas Cephesi'nde Anadolu Ordusu, Avrupalı askeri uzmanların dışında bu şekilde bir takviye almış olmasa da bölgeye yönelik Rus tehlikesinin boyutları görülmüş oldu. Bu bakımdan, henüz Kırım'da olan General Pélişsier'nin, Osmanlı-Rus sınırını inceleme göreviyle Anadolu'ya gönderdiği Mircher ve maiyeti vasıtasıyla bölgeye dair kapsamlı incelemeler yaptırması ve detaylı haritalar hazırlatması yeni çatışmaların çıkmasının muhtemel olduğu bölgenin koşullarını tespit etme amacını taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

I. *Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) | Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa*

a) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Mémoires et documents, Turquie, Tome: 56, 57, 88.

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Archives des Postes Diplomatiques, (APD), Constantinople (Ambassade), Série E: Guerre de Crimée, 731 (1855-1856)

II. *Service historique de la Défense (SHD) | Savunma Bakanlığı Arşivi (Fransa)*

(à Vincennes), Guerre et Armée de Terre (GR), (GR M), Dépôt de la guerre, Service historique de l'Armée (1688-1945),

- Mémoires et Reconnaissances - GR 1 M: GR1M1479; GR1M622; GR1M838.
- III. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA):
- Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR. MKT.):* 231/1, 29 B 1274/15 Mart 1858;
- Haritalar. HRT.h.:* 1602-_11
- İrade-Hariciye (İ. HR):* 130/6616, 14 Ş 1272/20 Nisan 1856.
- Sadâret Amedî Kalemi (A. AMD):* 54/18, 29 C 1274/15 Ocak
- Sadâret Evrakı Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD):* 193/84, 10 M 1273/10 Eylül 1856.
- B. Diğer Kaynaklar**
- Alkan, Necmettin, (2010), "Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi", *History Studies*, II/1, 82-97.
- Aygün, Necmettin, (2005), *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul: Se-rander Yayınları.
- Badem, Candan, (2017), *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blau, Otto, (1858), *Commercielle Zustände Persiens: aus den Erfahrungen einer Reise im Sommer 1857*, Berlin.
- Budak, Mustafa, (1993), *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, Emrah, (2017), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- De Challaye, Charles-Alexandre, (2018), *Kırım Savaşı Öncesinde Osmanlı Ordusu*, (Tercüme ve Notlar: Özgür Yılmaz), İstanbul: Kronik Kitap.
- Emecen, Feridun, (2001), "Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmet Emin Ağa", *Bellekten*, LXV/242, 193-215.
- Furia, Daniel, (2008), *Le Général Mircher (1820-1878)*, Paris: L'Harmattan.
- Goloğlu, Mahmut, (2013), *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, Trabzon: Se-rander Yayınları.
- <http://www.geocities.ws/picasso2k/academia/presidentes/yvesdelagoublaye/generacionIV.html>.(14.11.2019)
- Issawi, Charles (1971), *The Economic History of Iran 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Kayam, S. Suna ve Ertuğrul Tokdemir, (2011), "Savaşın Zayıf Halkası: Osmanlı Kara Ulaşımı 1853-1918", *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ed. E. Tokdemir, Ö. Günçavdı, S.S. Kayam, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 113-138.
- Kaleli, Hüseyin, (1998), *XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, Erdoğan, (2009), *Osmanlı, İngiltere ve Fransa ilişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuruca, Nazım, (2003), *19. Yüzyılda Trabzon Gümrüğü ve Çevre Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- La Presse, 26 Ağustos 1856.
- Lake, Colonel Atwell, (1857), *Narrative of the Defence of Kars*, London.
- Mission de Ghadamès (septembre, octobre, novembre & décembre 1862), Rapports officiels et documents à l'appui*, Cezayir 1863.
- Özkan, Fulya, (2012), *A Road in Rebellion, A History on the Move: The Social History of the Trabzon-Bayezid Road and the Formation of the Modern State in the Late Ottoman World*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York: State University of New York at Binghamton.

- _____, (2014), "Gravediggers Of The Modern State: Highway Robbers On The Trabzon-Bayezid Road, 1850s-1910s", *Journal of Persianate Studies*, 7, 217-248.
- Öztürk, Temel, (2011), *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- Revista Electrónica de la Academia Costarricense de Ciencias Genealógicas*, no 2, Nisan 2007.
- Sandwith, Humphry, (1856), *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army*, London.
- Saydam, Abdullah, (1998), "XIX. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Önemi ve Ulaşım Sektörü", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*, içinde (274-288), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Saylan, Kemal, (2016), *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane, (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Simpson, Sebastian S., (1917), *The Congress and Treaty of Paris, 1856*, Illinois: University of Illinois.
- Slade, Sir Adolphus, (2012), *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, (Çev. ve Haz. Candan Badem), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şakir Şevket, (2001), *Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şimşek, Eyyub, (2013), "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaletine Toplumsal Etkileri", *History Studies*, 5/5, 273-291.
- Tozlu, Selahattin, (1997), *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2002), "Trabzon-Erzurum-Tebriiz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler*, Cilt:14, içinde (481-492), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____, "Trabzon Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)", *İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, içinde (179-199), İstanbul 2002, s. 179-199.
- Tuetey, Louis, (1915), *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France: Archives de la guerre*, Tome II, Paris: Librairie Plon.
- Turgay, A. Üner, (1994), "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven, ed. Ç. Keyder ve diğ. içinde (45-73), İstanbul: Tarih Vakfı.
- Walpole, Frederick, (1851), *The Ansayrii and the Assassins: with Travels in the Further East in 1850 to 1851, Including a Visit to Nineveh*, Vol. II, London: R. Bentley.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, (2016), "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir ve Y. Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara 2016, s. 149-173.
- Yılmaz, Özgür, (2014), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- _____, (2015), "Dussaud Biraderler'in Trabzon Limanı İnşa Projesi (1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18, 213-244.
- _____, (2015), "19. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Bayburt İzlenimleri", *Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıl'dan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Haz. S. Koçarlan-M.Y. Taşkesenlioğlu-K. Kara, içinde (181-206), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

EKLER:**Ek 1: Mecidiye Nişanı İle General Hippolyte Mircher**

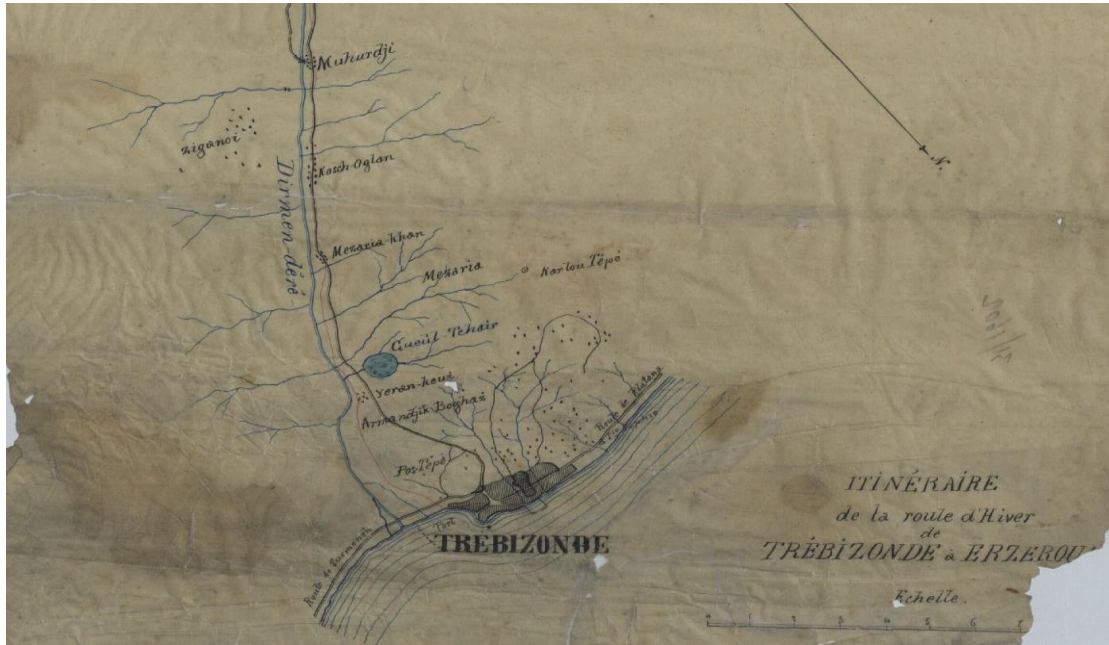
Kaynak: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53066423t/f1.item>

Ek 2: Mircher'nin Trabzon-Erzurum Kış Yolu Haritasının Trabzon Kısımı

Kaynak: SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

Ek 3: Mircher'nin Trabzon-Erzurum Kış Yolu Haritasının Erzurum Kısmı

Kaynak: SHD, (à Vincennes), GR, M, GR1M622.

Ek 4: Mircher'nin Haritasının Osmanlı Arşivi'ndeki Sureti (Trabzon Kısmı)

Kaynak: OA, HRT.h.._1602-_11

Ek 5: Mircher'nin Haritasının Osmanlı Arşivi'ndeki Sureti (Erzurum Kısmı)**Kaynak:** OA, HRT.h.._1602-_1



Şencan Gürtunca, Evrim, “Fransızca Basında 1908 Yılı İstanbul Yangınları: Le Moniteur Oriental Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.81-102.
DOI: 10.31765/karen.705024

FRANSIZCA BASINDA 1908 YILI İSTANBUL YANGINLARI: LE MONITEUR ORIENTAL ÖRNEĞİ*

Evrim ŞENCAN GÜRTUNCA**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi,
Ankara/TÜRKİYE

✉ elifevrim@baskent.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9807-1338

Anahtar Kelimeler: Le Moniteur Oriental, Fransızca Basın, İstanbul, Yangın

Keywords: Le Moniteur Oriental, French Press, İstanbul, Fire

Öz: Bu çalışmada, 1908 yılında İstanbul’da çıkan yangınların sayısı ve bilançoları, 1884-1915 yılları arasında Fransızca yayınlanan *Le Moniteur Oriental* Gazetesine göre incelenmiştir. Amaç, 1908 yılının tarihi önemi ile İstanbul’un coğrafi önemini bir araya getirmek ve dönemin atmosferine ışık tutan kitle iletişim aracıyla olaylara tanıklık etmektir. 1908 yılı Meşrutiyet’in ilan edildiği yıl olması; İstanbul ise kozmopolit bir başkent olması bakımından önem arz etmektedir. Çalışma için gazetenin 1908 yılında çıkan bütün sayıları (299 sayı) taranmış; yangınların çıktığı mahalleler, biliniyorsa çıkma sebepleri ve bilançoları tespit edilmiştir. Sonuçta, 1908 yılında, otuz dokuzu küçük ve orta ölçekli,  büyük ölçekli olmak üzere, kırk iki yangının çıktığı ve bu yangınların sadece semtleri tahrip etmekle kalmayıp Meşrutiyet İstanbul’unun çoğu mahallesinde iktisadi ve demografik değişimlere sebep olduğu tespit edilmiştir. Büyük lekli yangınların özellikle nüfusu kalabalık ve kozmopolit semtlerde çıktığı görülmüştür. Meşrutiyetin ilan edildiği temmuz ayı ve sonrasında kundaklama girişimlerinin arttığı gözden kaçmamış, değişen rejime karşı duranların bu tip eylemlere girişmiş olma ihtimali basına yansımıştır.

1908 İSTANBUL FIRES IN FRENCH PRESS: LE MONITEUR ORIENTAL

Abstract: In this paper, the number and cost of fires which erupted in İstanbul at 1908 has been analysed according to the information given in the newspaper *Le Moniteur Oriental* which was published in French between 1884 and 1915. Aim of this paper is witnessing the events in the light of that periods; most important mass medium, while combining the geographical significance of İstanbul and historical significance of year 1908. 1908 is a significant year because constitutional monarchy was declared and İstanbul is a significant city for that period

Geliş Tarihi / Received Date: 17.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.06.2020

because of being a cosmopolite capital. To gather information, all year 1908 issues of the newspaper (299 issues in total) has been scanned to locate point of origins, detect causes and identify the costs of fires. To conclude, in 1908, 42 fire eruptions (39 micro and medium scale, 3 large scale) not only ruined the districts but also caused economic and demographic changes in many neighbourhoods of the Constitutional İstanbul. It's been noticed that, large scale fires erupted especially in crowded and more cosmopolite districts. It's also been noticed that, after the proclamation of constitution in July, there was an increase in arson attempts and press mentioned the possibility of involvement by people who oppose the current regime.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılda Fransız İhtilali'nin (1789) etkisiyle çözülme sürecine girmişti. Bu süreci derinden hissettiği dönem ise 19. yüzyıl oldu. Başkent oluşu, jeopolitik konumu, ekonomik, ticari ve kültürel bakımdan buluşma noktası¹ olması sebebiyle İstanbul, haliyle bu sürecin dışında kalamadı. İhtilalin doğurduğu eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikirleri; Tanzimat, Genç Osmanlılar ve Jön Türklerle Osmanlı'ya nüfuz etti ve Osmanlı, birçok alanda reform sürecine girdi. Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında gerçekleştirilen reformlar ve aynı zamanda yaşanan çöküş, imparatorluğun çözülme dönemi oldu. Anayasal düzene geçişle beraber (1876) dönemin aydınları iyice öne çıkmaya başladı; fakat dönemin padişahı II. Abdülhamit, 93 Harbini (1877-1878) bahane ederek, meclis ilga edildi. Böylece istibdat dönemi başlamış oldu. 30 yıl sonra İttihat ve Terakki'nin Abdülhamit'e anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı kabul ettirdiği yıl olan 1908,² tarihte II. Meşrutiyet veya Hürriyetin İlanı olarak anıldı. Böylece istibdat dönemi sona erdi ve halk baskıdan kurtuldu. Hal böyleyken 1908 yılı, imparatorluk coğrafyasında siyasî parti hayatını başlatırken; vatan, özgürlük, ilerleme, birlik, kadınların dolaşım alanının genişlemesi ve

yeni müesseslerin açılması gibi kavramlarını da beraberinde getirdi.³ Çalışmamız kapsamında bu durum şu şekillerde önem arz etmektedir. Hürriyet ve kardeşlik çağı olarak adlandırılan 1908⁴ sonrası halk, İttihatçılar ve padişah taraftarları olarak bölündü. Bu durumda padişah taraftarı olup İttihatçıları istemeyen bir kesim olabileceği gibi bunun tersi de söz konusu oldu. Bu iki kutup birbirlerine ters düştüler. Bu durum, şehri ve aynı zamanda imparatorluğu sarsacak olaylara sebebiyet verdi. Ev ve konaklarda çıkan yangınlar veya kundaklama bu olaylardan sadece biriydi. Diğer yandan, Tanzimat'la başlayan batılılaşma, imparatorluk coğrafyasına sigortacılık kavramını da getirdi. Hal böyleyken, varlıklı aileler mal ve mülklerini sigortalamaya başladılar. Haliyle bunu kötüye kullanmak isteyenler oldu.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında depreme dayanıklılığı, maliyetinin az olması ve ustasının yaygın olması sebebiyle tercih edilen ahşap binalar yangına dayanıklı değildi. Bunun yanı sıra, İstanbul'daki yolların dar; evlerin ise bitişik olması yangın riskini artırmaktaydı.⁵ Yangınlar, şehrin demografik yapısının değişmesine yol açtığı gibi, zirai alanlara zarar verdiği için kıtlıkları da beraberinde getiriyordu. Çarşılar ve bedestenlerde çıkan yangınlar ticari alanın zarar görmesine sebebiyet verirken, Darüşşifalarda çıkan yangınlar sağlık hizmetlerinin gecikmesine yol açıyordu. Yangınların oluşturduğu olumsuz atmosfer sonrasında zaman kaybetmeden ıslah yoluna gidilse de yine öncekine benzeyen evlerin inşası ve sokakların aynı şekilde dar kalması bir sonraki yangına davetiye çıkarıyordu. Diğer bir ifadeyle, evlerin dar sokaklarda, bitişik ve ahşap oluşu en ufak yangının bile hızla büyümesine sebep olabiliyordu. Fırtına, rüzgâr ve sokaklardaki cumbalar sebebiyle doğan ulaşım zorluğu da sebepler arasında sayılabilirdi.⁶ İstanbul'da binlerce kişiyi evsiz, aç ve açıkta bı-

¹ Ürekli, 2010: 101.

² Kili, 2014: 165.

³ Berkes, 2007: 405.

⁴ Lewis, 2007: 210.

⁵ Lewis, 2007: 210.

⁶ Ürekli, 2010: 113.

rakan, maddî ve manevî olarak büyük tahribata yol açan yangınların yayılmasının başka sebepleri de su kıtlığı veya tulumbacılarla askerî itfaiye (Amirallik) arasındaki çekişmeydi. Tulumbacılar, bahşiş alabilmek için yangına önce kendileri müdahale ederler ve 1828 yılında kurulan askerî itfaiyeye haber verilmesini engellemeye çalışırlardı. Geç ihbar nedeniyle tulumbacılığa göre daha modern olan askerî itfaiyenin yangın yerine zamanında ulaşamaması, yangınların büyümesine ve hasarın artmasına neden oluyordu.⁷ Bu durumun önlenmesi için hükümet bazı önlemler alsa da yine de yangınların önüne geçilemiyordu.

Padişahlar yangın söndürme çalışmalarını bizzat yönetirlerdi.⁸ Diğer yandan, mabeyinde yer alan ve seryaverin maiyetinde bulunan yaverler, şehirde ve taşrada meydana gelen yangınları soruşturma ve bu hadiseleri padişaha rapor etmekle görevliydi.⁹ Bu raporlara istinaden önlemler alınmakta ve yangın söndürme işlemleri yapılmaktaydı. Bekçiler ise yangın çıktığında hangi semtte yangın olduğunu bildirerek haber verirlerdi.¹⁰ Tulumbacı veya daha sonraki yıllarda itfaiye teşkilatının çalışmalarının yanı sıra gönüllüler de yangınları kontrol altına alma işlemine dahil olurlardı. 1876 yılında çıkarılan “şefkat nişanı” ise tabii afetlerde (yangın, deprem, sel) özveri ile çalışmış, gayret ve üstün başarı göstermiş kadınlara verilmek üzere hazırlanmıştı.¹¹ Bütün bunlara rağmen yangın, şehir sakinlerinin hayatlarından hiç eksilmeyen bir ölüm nedeni olarak görülüyordu.¹² Yangın, ihmal sebebiyle çıkacağı gibi, doğal yollarla da çıkabilirdi. Çıktığı yerin özelliklerine göre tahribat derecesi de değişmekteydi. Araştırmalar, ahşap yapılaşmanın yaygın olduğu yerleşim merkezlerinde meydana gelen yangınların tahribat derecesinin diğerlerine oranla daha fazla olduğunu göstermektedir.¹³ İmpara-

torluk coğrafyasında çıkan yangınlara hükümet, yardım elini uzatırdı. Yangın sonrasında zaman zaman yeni evler inşa edilirken, zaman zaman vatandaşların başka yerlere nakli sağlanırdı. Hatta, afetzedeler devletin bazı yasal uygulamalarından muaf tutulmuşlardı.¹⁴ Doğal afet ve beraberinde gelen ekonomik sıkıntıdan etkilenenlere yardım, lonca veya toplumsal kuruluşlardan da gelirdi.¹⁵ Osmanlı Devleti’nin, yangınlara dayanıklı yapılaşma ve itfaiye gibi teşkilatların oluşturulmasında yetersiz kaldığı zamanlar olduğu; aynı zamanda 1870 sonrasında bilinçli yapılaşma örneklerinin görüldüğü bilinmektedir.¹⁶ 1908 yılında İstanbul’da çıkan yangınların incelendiği bu makalede vurgulanan bu hususlar tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sigortacılık kavramı, rüzgârın azizliği, ahşap evlerin yoğunluğu, tulumbacılar ve itfaiye arasındaki çekişmeler ve yardımlaşmalar, hükümetin yardımı ve yaverlerin görevlendirilmesi, doğal yollarla veya ihmal sebebiyle çıkan yangınların tamamı aşağıda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Buna rağmen, yangınların sayısının epey fazla olduğu ve bazılarının tahribatının, çıkan mahalleyi neredeyse haritadan çıkaracak kadar büyük olduğu görülmüştür.

Bilindiği gibi tarihi çalışmalarda ilk başvurulması gereken belge birinci el kaynaklarıdır. Tosh, *matbu birincil kaynaklar içinde en önemlisi basındır ve gazeteler, resmî yayınlar ve parlamento konuşmaları, çoğunlukla dönemin düşüncesini etkileme amacıyla yöneliktir*, demektedir.¹⁷ Bu tanım ışığında, bu çalışmada, 1908 yılında İstanbul’da çıkan yangınlar gazetede çıkan haberlere göre listelenmiştir. Tosh’un tanımında “dönemin düşüncesini etkileme” amacından bahsedilmektedir. Yangınları, yabancı basından takip etmeyi tercih etmemizin bir sebebi budur. İstanbul’da çıkanların yangınların yabancıların gözünden ne

⁷ Temel, 2002: 297.

⁸ Boyar ve Fleet, 2017: 89.

⁹ Karaca, 2002: 1107.

¹⁰ Özer, 2002: 284.

¹¹ Eralp, 2002: 1234.

¹² Boyar ve Fleet, 2017: 84.

¹³ Erler, 2002: 1389.

¹⁴ Erler 2002, 1390.

¹⁵ Shahr, 2002: 15.

¹⁶ Erler, 2002: 1390.

¹⁷ Tosh, 1997: 38, 39.

şekilde tanımlandığı analiz edilmeye çalışılmıştır. Zira yangınlarla ilgili yapılan araştırmalar çoğunlukla Türk basını merkezli yapılmıştır. Bu çalışmanın farkı, yabancı basından İstanbul yangınlarının gözlemlenmesidir. 19. yüzyılda Türkiye’de yayın yapan basın organlarının büyük kısmı Fransızların hazırladığı gazetelerden oluşmaktadır.¹⁸ Çalışmanın ana kaynağı olan *Le Moniteur Oriental* Gazetesi de bu sınıfa dahildir. Gazetenin nüshalarına, SALT Araştırmanın “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransızca Basın Projesi” sayesinde ulaşılmıştır. Gazetelerin üzerinde basılı olan miladi tarihler dikkate alınarak taramalar yapıldıktan sonra yangınlar, bilançolarına göre tarafımızdan tasniflenmiş ve 1908 yılında İstanbul’da üç büyük, otuz dokuz küçük ve orta ölçekli olmak üzere toplam kırk iki yangının çıktığı tespit edilmiştir. Aşağıda önce küçük ve orta ölçekli yangınlar tarih sırasına göre listelenecektir ve yangınların çıktığı mahalleler ve çıkma sebepleri ile ilgili çözümlenmeler yapılacaktır. Ardından, çıktıkları mahalleleri neredeyse haritadan silecek boyuttaki büyük ölçekli yangınlardan söz edilecektir. Böylece 1908 yılında İstanbul’da çıkan bütün yangınların ayrıntıları tek bir çalışmada toplanmış olacaktır. Ölçütler, yangınların bilançosuna göre belirlenmiştir.

1. Küçük ve Orta Ölçekli Yangınlar

1908 yılında İstanbul’un çeşitli semtlerinde otuz dokuz küçük ve orta ölçekli yangın çıktığı ve yılın ikinci yarısından itibaren gözle görülür sayıda artan kundaklama girişimleri olduğu tespit edilmiştir.

Le Moniteur Oriental Gazetesine göre ocak ayında, biri Büyükkada’da, biri Beşiktaş’ta, biri ise Kartal’da olmak üzere üç yangın çıkmıştır. 16 Ocak tarihli Büyükkada yangını M. Ohannes Agopian’ın evinin bahçesindeki ahırda çıkan ve Agopian’ın bahçıvanının kendisini ve ailesini kurtaracak vakti zor bulduğu bir yangın olarak gazeteye yansdı.¹⁹ 18 Ocak tarihli Beşiktaş yangını ise yılın ilk ses getiren yangını oldu. Sabah

03.30’da padişahın ikinci kâtibi ve mabeyinci İzzet Paşa’nın konağının üst katında Beşiktaş Yenimahalle’de çıkan yangın büyüdü ve alevler tüm konağı sardı. Neyse ki yangında can kaybı olmadı. Yangın alarmıyla Pera ve Amirallik itfaiyecileri (askerî itfaiye) ve aynı zamanda gayri resmî itfaiyeciler olay yerine geldiler. Konağın karşısında bulunan Ömer Bey’in yaşadığı ev de aynı konak gibi yandı. İtfaiyeciler yangının başka yere sıçramaması için çok çaba gösterse de alevler, Harbiye Nazırı Mareşal Rıza Paşa’nın konağının çatısına da sıçradı. Yangın musluklarından çevreye sıçrayan sular sayesinde Serasker Konağı kurtarılabildi; konağın sadece çatısı zarar gördü. Padişah, yaverlerini yardım için gönderdi fakat yangın ancak sabah saat 06.00 civarında söndürüldü. İzzet Paşa Konağı, Ömer Bey’in evi, sarraflar Agop Eyidjan ve Estian Efendi’nin evleri kül oldu. Mabeyinci Bekir Bey, Musahhib Cevher ve Nuri Ağalar, Secadeci İzzet Bey, yangından zarar gören Harbiye Nazırı Rıza ve İzzet Paşa’ları Saraya götürerek korumaya aldılar. İlerleyen zamanlarda İzzet Paşa, Nişantaşı’nda bir konak kiraladı ve ailesiyle oraya yerleşti. Mareşal Rıza Paşa ise yangından kurtarılan eşyaları ve koyunlarıyla padişahın korumasına alındı. İtfaiye Şefi (Birinci Ferik) Seşenyi Paşa ve ikinci Amiral Mehmet Paşa, toplanan yardımları ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Felaket yerinde bulunan Vali Reşit Paşa, Pera Mutasarrıfı Hamdi Bey, polis müdürlüğünden Ragıp Bey, dolaylı katkı temin eden Konsey Başkanı Süreyya Bey, 4. Belediye Dairesi Başkanı Mustafa Bey ve Müsteşar Semih Bey, yardımlarını esirgemedi. Genel giderler ise padişahın yaveri Çerkez Mahmut Paşa, Vasıf Paşa ve Fuat Paşalar, 4. Belediye Dairesinden Tevfik Amir Bey, Sait Paşa, Kaptan Saadettin Bey, Kolağası Hikmet, yaverler Hikmet ve Rıfat Beyler tarafından karşılandı.²⁰ 23 Ocak’ta Kartal’da çıkan yangın ise saat 23.00’te, Ortodoks Kilisesi yakınındaki ahşap bir evde çıkmıştı. Yangının, duvardaki gaz lambasından çıktığı tahmin edilmek-

¹⁸ Oruç, 2017: 103.

¹⁹ *Le Moniteur Oriental*, 18 Ocak 1908.

²⁰ *Le Moniteur Oriental*, 20 Ocak 1908.

teydi. Rüzgârın yangını tetiklemesi, çevredeki ahşap evlerin etkilenmesine sebep oldu. Bölgede sadece dört pompanın olması tehlikeyi artırsa da bu yangının belki de tek olumlu tarafı mahalledeki dayanışma ruhunun gözle görülür şekilde arttığıydı. Rüzgârın şiddetine rağmen, mahalle sakinlerinin çabasıyla sadece üç evin yanmış; diğer evler kurtarılmıştır. Hayatta kalanlara, askerî ve güvenlik birimlerinden kaymakam, binbaşı ve polis tarafından yardım edilerek düzen sağlanmış olması dikkat çekmektedir.²¹ Henüz çalışmanın başındayken, yılın ilk ayındaki yangınlara bakıldığında, yukarıda işaret edilen dört unsur göze çarpmaktadır. Rüzgâr faktörü, ahşap evler, mahalledeki dayanışma ruhu ve hükümetin yardımı. Büyükada ve Kartal yangınlarının ortak özelliği gayrimüslimlerin yaşam alanlarında çıkmış olması ve Beşiktaş yangını kadar geniş bölgeye yayılmamış olmasıdır. Üç saat süren Beşiktaş yangınında ise önemli hususlar göze çarpmaktadır. Devlet adamlarının evi yanmış; serasker konağı ise son anda kurtarılmıştır. Yangın karşı eve sızramış ve sıradan vatandaşları da etkilemiştir. Hükümetin yardıma koştuğu ve bütün itfaiyecilerin seferber olduğu bu yangının çıkış sebebinin bulunamaması ise akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

Şubat ayında, dört yangın çıktığı tespit edilmiştir. 4 Şubat'ta sabah 06.00'ya doğru, Sadaret Müsteşarı Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul Sultanahmet'te bulunan Halil Rifat Paşa metrukatındaki taş evinin üst katında, soba borusunun aşırı ısınmasından dolayı bir yangın çıktı. İstanbul ve Pera itfaiyecileri birleşerek yangını kontrol altına aldılar. Konak ve Mehmet Ali Paşa'nın kitaplığının çoğu yandı. 120 kitabın yangından kurtarıldığı tespit edildi. Mobilyaların çoğu kurtarıldı, kurtarılan mobilyalar komşu ve sivil toplum örgütü üyesi Hüseyin Hamit Bey'in evine gönderildi. Padişah, yardım için yaverlerini gön-

derdi. Yangında can kaybı olmadı; evsiz kalan Mehmet Ali Paşa ve ailesi ise Topçular'da bir eve yerleştirildi.²² 14 gün sonra, 18 Şubat'ta saat 18.00'de Sultan Hamam Marpuççular'da, Yahudi Avram Aouaf'a ait çinko deposunda yangın çıktı. Mağazayı kapatırken açık unutulmuş bir lambanın yangına sebep olduğu tahmin edilmektedir. Depodaki malların Central adlı sigorta şirketi tarafından 1000 TL'ye sigortalı olduğu söylenmektedir.²³ Diğer yandan aynı gün, öğlen saat 12.30 civarında Zalfaris sokakta Galata Sinagogu (Neve Şalom) yanındaki dükkânda çıkan yangında birkaç mobilya ve dükkânın tavanı yandı. Can kaybı olmadı.²⁴ Sadece bir gün sonra, 19 Şubat'ta sabah saat 01.30 civarında, 8. Belediye Dairesi Başkanı İbrahim Ethem Bey'in, Binbirdirek Fazlı Paşa Şecaaddin Mahallesindeki taş konakta yangın çıktı. Padişah, yangını durdurmaları için olay yerine yaverlerini gönderdi; itfaiyeciler sayesinde yangın geniş alana yayılmadı, fakat konaktaki hiçbir şey kurtarılamadı. Konak ve mobilyaların Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından 2000 Liraya sigortalı olduğu bilinmektedir.²⁵ Şubat ayındaki iki yangının gayrimüslimlerin ikametinde, diğer iki yangının ise sadrazamın müsteşarı ve 8. Belediye Daire Başkanı gibi önemli şahsiyetlerin evinde çıkmış olması; ahşap değil taş evlerde soba ve lamba ısısı yüzünden çıkmış olması (çıkış sebebi bellidir) ve yardımlaşma ve dayanışmanın öne çıkmış olması dikkati çekmektedir.

Mart ayında dört yangın çıkmıştır. İlki 7 Mart'ta sabah saat 05.00'te Sultan Selim'de Şerefiye Sokak'ta çıkmış olup dört ahşap yapının yanmasıyla sonuçlandı. Bahsi geçen dört ev içinde Hulusi Efendi'ye ait inşaat halindeki evde yangının başladığı ortaya çıktı ve maalesef zarar gören sadece evin içindekiler değildi. Evin arduvarı yıkıldı ve beş kişinin üstüne düştü. İki kişi hayatını kaybetti, diğer üçü ise ağır yaralandı.²⁶ 3 gün sonra, 10 Mart'ta saat 18.00'de Vezneciler'de mezat mağazasında

²¹ Le Moniteur Oriental, 23 Ocak 1908.

²² Le Moniteur Oriental, 5 Şubat 1908.

²³ Le Moniteur Oriental, 18 ve 19 Şubat 1908.

²⁴ Le Moniteur Oriental, 19 Şubat 1908.

²⁵ Le Moniteur Oriental, 19 Şubat 1908.

²⁶ Le Moniteur Oriental, 7 Mart 1908.

yangın çıktı. Serasker itfaiyecileri olay büyümeden yangına müdahale etti. Yangın yayılmadı; sadece bahsi geçen mağaza yandı. İçindeki malzemeler teminata girdiğinden zararın sigorta tarafından karşılanacağı bilinmektedir. İçeride kimse olmadığından yangının çıkma sebebi bulunamamıştır.²⁷ Bir gün sonra 11 Mart'ta Yeni yol Caddesinde saat 04.00'e doğru hızla yayıldığı görülen bir yangın çıktı. Eski Kurban Hanının üçüncü katında, çeyiz yorganı dikerken sigara içen bir yorgancının dikkatsizliği sonucu çıkan yangının sonunda sadece yorgan yanmış, can kaybı olmamıştır.²⁸ 13 Mart'ta tam o günün gazetesi yayına çıkmak üzereyken Okmeydanı Hacı Ahmet Sokakta bir yangın çıktı. Çok sayıda ahşap ev yandı. Bu evlerde yangın çıkmasına mahal verecek gıdalar bulunduğu bilinmektedir.²⁹ Mart ayı yangınlarında ilk göze çarpan, üç yangının bir konutta değil mağazada çıkmış olmasıdır. Yangınlardan sadece biri evde çıkmıştır ve maalesef yapının ahşap olması ve sabaha karşı olayın gerçekleşmesi evde yaşayanların can kaybına sebebiyet vermiştir. Okmeydanı yangını muhtemelen 13 Mart Büyük Hasköy Yangının yayıldığı kollardan biridir. İleriki bölümde, büyük ölçekli yangınlarda ayrıştırması anlatılacak Hasköy yangınının ilk yayıldığı yerlerden biri Okmeydanı'dır. Üstelik yangına ilk yapılan müdahalelerden biri de Okmeydanı itfaiyesi tarafından yapılmıştır.

Mevsim ilkbahara dönerken, nisan ve mayıs aylarında, yangınların sayısının azaldığı göze çarpmaktadır. Nisan ayında tespit edilen 2 küçük ölçekli yangın bulunmaktadır. 10 Nisan tarihinde 16.30'da Fındıklı'da Selimiye Hatun mahallesinde, deniz subayı Hulusi Efendi'ye ait boş, Hafız Şakir Efendi'nin metrukasında bir evde yangın çıkmış olup, çıkış sebebi bulunamamıştır.³⁰ 27 Nisan'da saat 19.00'da Parmakkapı mahallesi Çarşıkapı sokaktaki

yangın, dört dükkânın yanmasıyla sonuçlanmıştır.³¹ Dükkân yangını tam mesai bitimine denk gelmektedir. Diğer yandan, Erenköy'de 29 Mayıs'ta çıkan yangının saat 18.00'e doğru, padişahın yaveri Teğmen Faik Bey'e ait bir evde çıkmış olması³² ve evde bir gayrimüslimin yaşıyor olması (Avukat Viçen Efendi) önem arz etmektedir. Evde kimsenin olmaması yangının çıkış sebebinin bilinmemesine sebep olmaktadır. Yangının mesai saatinin sonuna denk gelmesi, eğer kundaklama ise, bir uyarı niteliğinde olabilir.

Haziran ayında çıkmış dört yangın tespit edilmiştir. 20 Haziran tarihli gazetede yayınlanan yangının günü belli değildir. Fakat bu yangını küçük ölçekli bir yangın statüsüne koymak mümkün değildir. Edirnekapı Salma Tomruk'ta kızıyla yaşayan Despina'nın evinde çıkan yangını saat 01.30'a doğru devriye gezen mahalle bekçisi Hasan, evden çıkan dumanlar sayesinde fark etmişti. Ev sahibi Despina, dumana maruz kaldığından ve yaralandığından hastaneye kaldırılmıştı. Gerekli formaliteler yapılırken ortadan kaybolmuştu. Sorgulanan kızı, annesinin nerede olduğunu bilmediğini, fakat yangının, komşuları ipek tüccarı Artin'in evinde çıktığını söylemişti. Oysa soruşturmadan elde edilen veriler, yangının Despina'nın evinde çıktığını gösteriyordu. Yangında 78 ev yanmış; 180'den fazla kişi evsiz kalmıştı. Yanan evlerden 38'i Rumlara, 38'i Ermenilere, 2'si ise bakkala aitti. Zedelerle belediye ilgilenmişti. Kurtarılan hiçbir mal, mülk olmadı fakat hayatta kalanlara yerleşim yeri temin edilmesine öncelik verilmişti. Salma Tomruk yangınının sehven çıktığı ise polis soruşturmasınca kanıtlanmıştı.³³ Bu yangının çıkış sebebinin bulunamaması ve Despina'nın sorgu esnasında kaybolması, olaya şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan Fatih'e bağlı Salma Tomruk 1908 öncesi ve sonrasında da yangınlarıyla ünlü bir mahalle

²⁷ Le Moniteur Oriental, 11 Mart 1908.

²⁸ Le Moniteur Oriental, 12 Mart 1908.

²⁹ Le Moniteur Oriental, 13 Mart 1908.

³⁰ Le Moniteur Oriental, 11 Nisan 1908.

³¹ Le Moniteur Oriental, 28 Nisan 1908.

³² Le Moniteur Oriental, 30 Mayıs 1908.

³³ Le Moniteur Oriental, 20 Haziran 1908.

olup (Salma Tomruk'ta daha önce 1866 yılında da bir yangın çıkmıştır³⁴). Fatih semti, imparatorluğun yenileşme döneminde, 19. yüzyılda, fabrikaların açıldığı, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin bulunduğu bir semt iken, 20. yüzyıl itibariyle Anadolu'dan göçlerle gelenlere bırakılan ve gecekondulaşmaya doğru yol alan bir semte dönüşür. Diğer bir ifadeyle, gayrimüslimlerin de yaşadığı plansız kentleşmeye bölgesi olmaya doğru yol alır.³⁵ 21 Haziran'da Fatih Çukurbostan'da saat 22.00 sularında Çukurbostan Kız Okulu karşısındaki ahşap evde çıkan yangında ise eski ve ahşap olan bütün binalar tehlikeye girdi. Halkın bütün gücüyle yangını söndürmeye uğraştığı gazeteye yansdı.³⁶ 26 Haziran'da sabah saat 01.00'de Pera Kılburun İşkembeci'de, Hacı Sufi Kadın'ın metrukâtında olan içi boş bir evde yangın çıktı. İtfaiye müdürü Birinci Ferik Şeşenyi Paşa yangın yerine bizzat geldi. İşkembeci yokuşunda üç ev; Şişhane'de ise iki ev yandı.³⁷ 1908 yılında Pera'daki ilk yangın haziranda çıkmıştır. Bilinmektedir ki 1870 Pera yangını, altı saat içinde binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.³⁸ Yani aynı Salma Tomruk gibi yangınlarıyla ünlü ve aynı zamanda imparatorluğun dönüşümünde pilot semtlerden biridir. Pera, sanayileşmenin ilk görüldüğü yerlerden biri olup, XIX. yüzyıl İstanbul'unun cihanşümül hayatının sembolüdür. Yeni belediye sisteminin kurulduğu ve Avrupa sefaretlerine ait ikametgâhların bulunduğu yerleşim yeridir.³⁹ Diğer bir ifadeyle elit ve üst tabaka yaşantısının göze çarptığı, çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı; daha da önemlisi, yabancı etiketli tüketim mallarının satıldığı bonmarşelerin (büyük mağazalar) iktisadi hayatı eline almaya başladığı yerdir.⁴⁰ 30 Haziran'da Edirnekapı dışında Otakçılar Emir Buhari'de saat 13.30'da Mustafa Efendi'ye ait bir saman deposunda yangın çıktı. Pera ve Amirallik itfaiyecileri

(askerî itfaiye) yangının büyümesini engelledi. Yangının sonunda altı saman mağazası ve iki evin yandığı tespit edildi. Padişahın iki yaveri de aldıkları emir üzerine olay yerine geldi ve yangının çıkma sebebiyle ilgili soruşturma açıldı.⁴¹ Haziran ayı yangınları ile ilgili göze çarpan ilk ayrıntı, daha önceki aylara göre yangının çapının daha büyük olduğudur. Mevsim yaza dönmüştür. Bu da boş ev veya saman deposunda çıkan yangınların bir nebze de olsa sebebini açıklamaktadır. Buralarda bulunan en ufak bir cam parçasına yansıyan güneşin saman deposunda veya ahşap bir evde yangına sebebiyet verme ihtimali çok yüksektir. Salma Tomruk ve Pera yangınları değil o ayın, yılın da en önemli yangınlarından. Semtlerin yukarıda işaret edilen önemlerinin, yani sosyal ve iktisadi hayatta değişimin sembol semtlerinin olmasının yanı sıra, Meşrutiyetin ilanına sadece bir ay kaldığı göz ardı edilmemelidir.

Hürriyetin ilan edildiği temmuz ayında dört yangın çıktığı tespit edilmiştir. 2 Temmuz tarihinde saat 18.30'a doğru Arnavutköy'de Dere Mahallesi'nde çıkan yangının, itfaiyenin çalışmasıyla yayılmasının engellendiği bilinmektedir.⁴² 5 Temmuz'da Yeniköy'de erkek okulunda, tam sınavların başlama tarihinde bir başka yangın çıktı. Bu yangın için Mösyö Eugénides ve Reşit Paşa'nın önderliğinde, yangınzedeleri için yardım toplanmaya başlandı ve sonuçta 1000 Lira bir araya getirildi. Daha fazla yardım toplanması için muhtara başvuru yapıldı.⁴³ Meşrutiyetin ilan edildiği gün, 24 Temmuz'da, Pangaltı'da sabah 02.00'ye doğru Bekçi Sokak'ta marangoz Franco'nun dükkânında yangın çıktı. Çevresindeki yirmi beşten fazla ev ve on iki butik yandı. Yangın, padişahın emriyle bütün mahalleye Fuat ve Halil Beylerin yaverleri tarafından duyuruldu. Yanan evler ve öteberi, sigorta tarafından karşılanmış

³⁴ Oruç, 2017: 77.

³⁵ Kuban, 1996: 391.

³⁶ Le Moniteur Oriental, 22 Haziran 1908.

³⁷ Le Moniteur Oriental, 26 Haziran 1908.

³⁸ Boyar ve Fleet, 2017: 85.

³⁹ Marion-Crawford, 2015: 10, 70.

⁴⁰ Işın, 2006: 91-93, 95.

⁴¹ Le Moniteur Oriental, 1 Temmuz 1908.

⁴² Le Moniteur Oriental, 3 Temmuz 1908.

⁴³ Le Moniteur Oriental, 6 Temmuz 1908.

olup bu yangın sebebiyle dört müstemilatının yanmış olduğu bildirildi.⁴⁴ 27 Temmuz'da Kadıköy Moda Caddesinde sabah saatlerinde M. Evangelides'in boş evinde çıkan yangının, itfaiyenin hızlı müdahalesiyle büyümediği kayıtlara geçti.⁴⁵ Temmuz yangınlarının sırasıyla çıktığı Arnavutköy, Yeniköy, Pangaltı ve Moda/Kadıköy Mahalleleri dönemin en önemli yerleşim merkezleridir. Meşrutiyetin ilan edildiği ay içinde burada çıkan yangınlar ise önem arz etmektedir. Öncelikle bu dört mahallenin dönemin elit ve varlıklı ailelerinin yaşadığı yer olduğunu vurgulamak gerekir. Dört mahallede de dönemin ileri gelen okulları bulunmaktadır. Örneğin, Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinin; Yeniköy Rum İlkokulunun, Pangaltı Ermeni Lisesinin ve aynı zamanda Harbiye Mektebinin; Moda ise Fransız okulunun bulunduğu semtlerdir. 1908 öncesi çoğunlukla gayrimüslim tebaanın devam ettiği bu okulların bulunduğu mahalleler aynı zamanda gayrimüslim mahalleleridir. Arnavutköy, okuldaki yabancı öğretmenlerin de yaşadığı bir semtken; Yeniköy yükselen Rum burjuvazisinin yeni mekânıdır.⁴⁶ Tanzimat sonrası bahsi geçen okullara yavaş yavaş Müslüman Türkler de dahil olmaya başlamıştır. Bu ay çıkan yangınların sebeplerinin bulunamamış olması, rejim değişikliğine karşı olan ve bu değişikliğin sebebinin batıya açılan kapılar veya batı tipi eğitimle yetişenler olduğunu düşünen Meşrutiyet karşıtlarının kundaklaması olduğu düşüncesini doğurabilir. Yeniköy yangınında ilk kez yangınzedeleri için yardım toplandığı ve Müslüman ve gayrimüslimlerin yardım için iş birliği içinde çalıştıkları görülmektedir. Zira aynı yangında Reşit Paşa'nın önderliğinde yardım komisyonunun toplanması, gayrimüslim mahallelerinde doğan zararı karşılamak için Müslüman halkın canla başla uğraştığını göstermektedir. İleriki bölümlerde, büyük ölçekli yangınlarda, bu husus daha çok ortaya çıkacak ve kötü

niyetli kişilere karşı tüm Osmanlı tebaasının birlikte hareket ettiği, dayanışma içinde yardım topladığı ve bunlar için özel komiteler toplandığı görülecektir. Kundaklama girişimi olması fikrinin nereden doğduğu ise ağustos ayı yangınları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

Meşrutiyetin hemen ardından ağustos ayında üç yangın çıktığı fakat birçok kundaklama girişimi olduğu emniyet birimleri tarafından tespit edilmiştir. 8 Ağustos'ta Üsküdar Mektep sokakta çıkan Büyük İdadi yangınında yirmi beş taş ev zarar görmüştür.⁴⁷ 23 Ağustos'ta saat 14.30'da Atpazarı'nda Bir Müslüman okulunda çıkan yangın büyük hasara yol açmıştır. Ancak gece yarısı söndürülen yangında iki binden fazla evin alevlerin içinde kaldığı tahmin edilmektedir.⁴⁸ 25 Ağustos'ta İstanbul Çarşamba Pazar'da ahşap bir evin yandığı bir yangın tespit edildi.⁴⁹ Yukarıda yaptığımız yoruma binaen, daha Meşrutiyet ilan edileli bir ay olmadan ağustos ayında çıkan iki yangının okul temelli olduğu göze çarpmaktadır. Meşrutiyet karşıtlarının ileriki zamanda çıkaracakları 31 Mart Vakasında (13 Nisan 1909), mektepli subay istemediklerini dile getirmeleri ve askerî okul önünde isyan çıkartmaları; diğer bir ifadeyle okumuş insanların rejim değişikliğine sebebiyet verdikleri için onları İstanbul'da istemediklerini beyan ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bu okulların ve çevrelerindeki iki binden fazla evin yanmış olması, ülkenin içinde bulunduğu konjonktür gereği kundaklama olduğunu akıllara getirebilir. Diğer yandan, Üsküdar'daki Amerikan Kolejinin varlığının yanı sıra Pera'daki yaşam biçiminin buraya yayıldığı ve buradaki Türk kahvehanelerinin giderek geleneksel yapısından çıkarak, birer eğlence mekânına dönüştüğü bilinmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla yaşam tarzı değişmekte ve bu değişikliğe karşı olan kişiler tepki vermektedir. Zira 25 Ağustos'ta yangın çıkarmaya

⁴⁴ Le Moniteur Oriental, 24 Temmuz 1908.

⁴⁵ Le Moniteur Oriental, 28 Temmuz 1908.

⁴⁶ Marion-Crawford, 2015: 12.

⁴⁷ Le Moniteur Oriental, 10 Ağustos 1908.

⁴⁸ Le Moniteur Oriental, 24 Temmuz 1908.

⁴⁹ Le Moniteur Oriental, 25 Ağustos 1908.

⁵⁰ Marion-Crawford, 2015: 12, 72.

çalışan birkaç kişinin, sokaktan geçen birileri tarafından görüldüğü ve aynı zamanda polisin iki gün önce birkaç kişiyi kundaklama girişimi esnasında yakaladığı bilinmektedir. Bu tip kişilerin şehrin belirli yerlerini kundaklamaya çalıştıkları ve hatta bu kişilerin sabıkalı olduğu öğrenilmiştir. Kötü niyetli bu kişiler için soruşturma açılmış ve 28 Ağustos tarihli *İkdam* gazetesinde konuya, köşe yazısıyla yer verilmiştir. Bu yangınların cinayet işlemek adına çıkmadığını vurgulayan yazı, Fransız basınına da yansımıştır. Yangınların, Meşrutiyete karşı bir hareket, daha ziyade hırsızlık ve yağmalama için çıkarıldığı iddia edilmektedir. *Le Moniteur Oriental* ise, sebebe olursa olsun, her durumda bunun bir cinayet olduğu ve cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır. Polisin bütün mahallelerde atlarla devriye gezme ve yağmaya karşı yangın zedelerini korumaya çalıştığı da özellikle belirtilmektedir. *İkdam*, o sıralar Şehzadebaşı, Kasımpaşa, Aksaray, Atmeydanı, Lütuf Paşa ve Balat'ta bu tip durumların görüldüğünü yazmaktadır. Bir önceki gün, 10 yaşında bir çocuğun At Meydanında polis tarafından durdurulduğu, çocuğun ıslak kumaş parçalarını yere yerleştirdiği, yanına ise yanıcı madde ve tahratlar koyduğu kayda geçmiştir. Malzemeleri nereden bulduğu sorulduğunda, tanımadığı bir kişinin bir kibritle beraber kendisine bunu yapması için 10 para verdiğini itiraf etmektedir. *İkdam*, yangın çıkaran kişilerin hamal, dilenci veya evsiz çocuklar olduğunu yazmakta; *Tanin* ise, bu son günlerdeki irili ufaklı yangınların köşe yerlerde çıkarıldığını yazmaktadır. Polis tarafından soruşturma başlatılmış fakat belirli bir neden bulunamamıştır.⁵¹ Ayın son günü 31 Ağustos'ta polis, beş başıboşu kundaklama girişimi suçuyla yargıcın önüne çıkararak tutuklamıştır. Bu kişilerin isimleri Ali, Ziver, Ahmet, Bekir ve Osman olarak ilan edilmiştir. Diğer yandan, Topkapı'da Niyazi isimli bir çocuk, Oskiyan adlı birinin evine yanıcı bez parçası atarken görüldüğü için tutuklanmıştır. Bezlerin ona Abdullah

isimli bir kişi tarafından verildiğini iddia etmiş; kendisi tutuklanarak ceza evine gönderilmiştir. Üsküdar'da Tavukçu Bakal mahallesinde ise yakıcı ve yanıcı mal satmaktan bir kişi tutuklanmış; cumartesi akşamı ise Pera Palas'ın arkasındaki mahallede "Yangın var!" çığılığıyla birkaç zabıt olay yerine doğru koşmuş ve petrole bulunmuş bez parçaları ve paçavra bulmuşlardır. Kundakçılar kaçmış olsa da polis soruşturmanın peşini bırakmamıştır. Kasımpaşa'da aynı anda iki erkek iki kadın toplam dört kişi yangın çıkarırken yakalanmış; polis ateş açmış, fakat kundakçılar kaçmayı başarmışlardır. Bu olaylar sonrası mahalle sakinleri devriye talebinde bulunmuş; böylece Beşiktaş'ta devriyeler gezmeye başlamıştır. Beklenen üzere devriye esnasında birçok kundaklama girişimine rastlanmıştır. Şerif, Ali, Aleko, Beşir, hamal Mehmet Ali, Ahmet Çavuş ve kömürcü Ahmet isimli kişiler tutuklanarak, aşağıda ayrıntılarıyla bahsedilecek olan son İstanbul yangınındaki (Çırçır yangını) yağma ve hırsızlıktan 4 ay hapis cezasına çarptırıldılar. *Tanin* gazetesi bu dönemde on yedi yangın girişimi olduğunu yazmış ve polis tarafından soruşturmanın başladığını belirtmiştir. Birçok vakada, maalesef suçlular yakalanamamıştır.⁵² Meşrutiyet'ten tam bir ay sonra ağustos ayı yangınlarında ilk göze çarpan okul yangınları ve kundaklama girişimleri olmaktadır. Bu girişimlerin değişen düzene karşı yapılmış olabilme ihtimali yukarıda da ifade edildiği gibi yüksektir.

Eylül ayında dört yangın birkaç kundaklama girişimi tespit edilmiştir. 3 Eylül tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesi *kısa bir durgunluk döneminden sonra kundakçılar işe yeniden koyuldular* şeklinde haberine başlayarak kundakçıların arttığını kanıtlamaktadır. Aynı haberde, Yeni Yol'da, Tünel'e uzak olmayan bir yerde bir evde yanıcı maddelere rastlandığı belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili devriyelerin sayısı artırılmış olsa da alınan ciddi önlemlerin

⁵¹ *Le Moniteur Oriental*, 28 Ağustos 1908.

⁵² *Le Moniteur Oriental*, 31 Ağustos 1908. Bu kısımda geçen *Tanin* ve *İkdam* gazetelerinden yapılan alıntılar yine *Le Moniteur Oriental*'den alınmıştır.

kundakçıları korkutmadığı görülmekteydi. Zira Rumeli Hisarı polisi bir genci, yanıcı madde taşıırken tutukladı.⁵³ 10 Eylül tarihli gazete haberine göre Küçükparmakkapı'da 3 kişi yanıcı madde taşıırken tutuklandı ve Pera karakoluna gönderildi.⁵⁴ 14 Eylül tarihinde Karagümrük'te saat 20.00'de, Attik Ali Paşa'nın evinde çıkan yangında on beş ahşap ev yandı. Polis tarafından soruşturma açıldı.⁵⁵ 15 Eylül'de Yedikule'de Samatya ve Mirahor (İmrahor) arasındaki mahallede saat 15.30'da çıkan yangının saat 22.00'ye kadar sürdüğü bilinmektedir. Bu yangının verdiği zararın 25.000 Lira civarında olduğu tahmin ediliyor. Bu miktarın bir kısmı Osmanlı Genel Sigorta Şirketi tarafından karşılandı. Kalan kısmı için yabancı sigorta şirketleri ödenek ayırdı.⁵⁶ 18 Eylül'de Kadıköy Moda'da sabah 09.30'da çıkan yangında iki ev ve iki dükkân yandı.⁵⁷ 19 Eylül'de sabah 01.00'de Kasımpaşa'da yangın çıktı ve Arsenal Camiine bağlı iki ev yandı.⁵⁸ Eylül ayı kundaklama girişimlerinin yine Pera yakınlarında (Küçükparmakkapı ve Tünel) olduğu göze çarpmaktadır. Mirahor yangınında sigorta şirketleri aracılığıyla Müslüman ve gayrimüslimlerin dayanışması göze çarpmakta; o yıl Moda'da çıkan ikinci yangın dikkati çekmektedir. Sementin o dönemlerdeki önemi yukarıda vurgulanmış ve bu ikinci yangının da temmuz yangını gibi sabah saatlerine çıkmış olması dikkati çekmiştir.

Ekim ayında çıkan dört yangının ilki, 11 Ekim tarihinde Yeniköy'de çıktı. 4. Belediye başkanı Rıfat Bey'in yardımlarıyla bir kurtarma ekibi kuruldu. Amerikan Elçiliği, Avusturya Elçiliği, Şirket-i Hayriye, Sular İdaresi, Tramvay Şirketi, Deniz Feneri Yönetimi, Bankalar, Karayolları, Dış İşleri Bakanlığı ve Evkaf İdaresinden yardım toplandı. Bireysel yardımlar da eklenince toplamda 849.39 Liralık yardım toplanmış olduğu tespit edildi. Toplanan yardımların dağıtımını ise kendisi de yardımda bulunan

M. Eugénides tarafından yapılmıştır.⁵⁹ Hatırlarsak, temmuzda çıkan Yeniköy yardımını için yine yardım toplanmıştı ve yine yardım komitesinin başında yine Mösyö Eugénides vardı. Bu durumda bu semtte çıkan yangınların zedeleri için bir yardım komitesi kurulduğu ve Müslüman, gayrimüslim herkesin katkıda bulunduğu söylenebilir. İki gün sonra 13 Ekim'de saat 15.30'da Topkapı'da Odabaşı Sokakta üç ahşap ev yandı ve sigorta teminatına girmedi. Diğer yandan, saat 14.00 sularında Yüksek kaldırım Kulekapı'da bir bakkal dükkânında yangın çıktı ve kısa zamanda yayıldı.⁶⁰ 14 Ekim'de Fatih Kemerlimescit Mahallesinde çıkan yangında yirmi beş ahşap ev yandı. Zedeler farklı mahallelere yerleştirildiler.⁶¹ Ekim ayında kundaklama girişimlerine rastlanmadığı görülmektedir. Fakat gazeteye çok kısa haber olsa da Fatih yangınında yanan ev sayısı dikkati çekmektedir. Zira önemli yangınların çıktığı semtlerin bir kısmı Fatih'e (Salma Tomruk gibi) bağlıdır. Diğer yandan, aslında ağustos ayında çıkmış ve değil 1908'in, İstanbul'un gelmiş geçmiş en büyük yangınlarından biri olan ve büyük ölçekli yangınlar bölümünde incelenecek olan Çırçır mahallesi de Fatih'e bağlıdır.

Yılın sonuna doğru Kasım ayında çıkan üç yangın tespit edilmiştir. İlki, 6 Kasım'da saat 19.30'da Pangaltı Kaya sokakta dört ahşap ev yanmasıyla sonuçlandı. Evin, İtalyan bir şaire ait olduğu ve içinde kimsenin yaşamadığı tespit edildi. Komşuların bir silah sesi duymuş olması önemli bir ayrıntı olarak gazeteye yansıdı. İçeride kimse yaşamıyor olmasına rağmen yangın söndürüldüğünde lavabonun önünde iki kişi, biri tek kurşunla, diğeri yanağından vurulmuş şekilde ölü bulundu.⁶² 15 Kasım İstanbul Koztaş yangınıyla ilgili çıkan tek haber ise North British and Mercantile ve Law Union

⁵³ Le Moniteur Oriental, 3 Eylül 1908.

⁵⁴ Le Moniteur Oriental, 10 Eylül 1908.

⁵⁵ Le Moniteur Oriental, 15 Eylül 1908.

⁵⁶ Le Moniteur Oriental, 16 Eylül 1908.

⁵⁷ Le Moniteur Oriental, 18 Eylül 1908.

⁵⁸ Le Moniteur Oriental, 19 Eylül 1908.

⁵⁹ Le Moniteur Oriental, 15 Ekim 1908.

⁶⁰ Le Moniteur Oriental, 13 Ekim 1908.

⁶¹ Le Moniteur Oriental, 14 Ekim 1908.

⁶² Le Moniteur Oriental, 7 Kasım 1908.

and Crown adlı sigorta şirketlerinin konuyla ilgilendiği oldu.⁶³ Aynı, 20 Kasım'da saat 01.30'da Attacı Hamam'da çıkan yangın haberinde olduğu gibi.⁶⁴ Kasım ayı yangınları içinde bir tek Pangaltı yangını şüpheli görülmektedir.

Yılın sonunda, 10, 12 ve 30 Aralık'ta üç yangın çıktığı tespit edildi. 10 Aralık'ta Eminönü'nde Muhlî ve Şevket Efendi'ye ait dükkân saat 07.00 sularında yandı.⁶⁵ 12 Aralık'ta sabah 02.00'de, Tophane'de, karbon deposu olarak kullanılan bir taş dükkân yandı. Sigorta şirketi tazminatı ödemeyi kabul etmedi.⁶⁶ 30 Aralık'ta Yenişehir'de sabah saat 03.00'te Akarca sokağında Yusufaki isimli birine ait zemin katında üç dükkânı olan handa yangın çıktı. Bahsi geçen ve kafe olarak kullanılan bu dükkanların birinde çıkan yangına Et Dia isimli sigorta şirketi 300 Lira ödeyeceğini bildirdi.⁶⁷ Aralık yangınlarının ortak özelliği sabah saatlerinde çıkmış ve konut değil iş yerlerinde çıkmış olmasıdır. Diğer yandan, haberlere bakıldığında sigorta şirketlerinin isminin geçtiği görülmektedir. Eminönü ve Tophane, o dönemlerde esnafın en çok tercih ettikleri yerlerdi. Üstelik Tophane, endüstri okulu ve sanat (meslek) okulunun da bulunduğu yerlerdi. Bu okullarda okuyup meslek sahibi olanlar çevredeki dükkânlarda iş yaşamlarına devam edebilirlerdi. Aralık yangınlarının dükkanlarda ve sabaha karşı, mesai saatini dışında çıkmış olması, binaların taş olması yani yangına elverişli olmaması ve haber gazeteye yansıdığına sigorta şirketlerinin adının geçiyor oluşu henüz yeni yeni yerleşmeye başlayan sigortacılık kavramının tam oturmaması ve sigortadan para almak isteyen kötü niyetli kişilerin yangına sebebiyet verdiği düşüncesini doğurabilir.

Görüldüğü gibi İstanbul'da 1908 yılında otuz dokuz küçük ve orta ölçekli yangın çıkmıştır. Yangınlar hem Müslüman hem gayrimüslim mahallerinde çıkmıştır. Dikkat çeken kısım ise 20. yüzyıla beraber çehresi değişen İstanbul'un sosyal, iktisadi

ve demografik yapısının değiştiği, diğer bir ifadeyle 20. yüzyıla dönüşüm ve rejim değişikliğinin en çok hissedildiği ilk bölgelerde yangınların görüldüğüdür. Yılın tamamına bakıldığında ilk beş ay daha küçük ölçekli yangınların çıktığı, Meşrutiyetin ilan edildiği ve devamındaki aylarda ölçeğin büyüdüğü ve hatta kundaklama girişimlerinin sayılarının ağustos ve eylül aylarında arttığı, yılın sonuna doğru ortalığın sakinlediği ve yangınların ölçülerinin azaldığı görülmektedir. Fark edilen ve durdurulan kundaklama girişimleri, daha fazla yangının çıkmasını engellemiştir. Yangınların tamamının sebebi bulunamamıştır. Bazı binalar sigorta teminatında olup sigorta şirketlerinin ödemeleri sayesinde yanan binalar ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bazı bölgelerde ise yardım komisyonları kurulmuş, Müslüman ve gayrimüslimler beraber zedelere yardım ellerini uzatmışlardır. Bu yangınların haricinde, 1908 yılında çıkan dört yangın daha olduğu bilinmektedir. Bu yangınların bilançosu çok ağır olup, *İstanbul Felaketi* olarak adlandırılmaktadırlar.

2. Büyük Ölçekli Yangınlar:

1908 yılında çıkan üç büyük ölçekli yangın, nüfusu kalabalık ve kozmopolit semtlerde çıkmış olup bilançoları çok ağırdır. Tarih sıralamasına göre Hasköy, Arnavutköy ve Çırcır Mahallelerinde çıkan yangınların bahsi geçen semtlerin büyük kısmının zarar görmesine sebep olmuşlardır.

2.1. Hasköy Yangını (13 Mart 1908)

Yukarıda, küçük ve orta ölçekli yangınlar başlığında, mart ayında dört yangın çıktığından söz edilmişti. Bu yangınların dördü iş yerlerinde çıkmıştı. İçlerinden birinin, Okmeydanı yangınının, Hasköy yangınının uzantılarından biri olabileceğinin altı çizilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere bu ihtimalin gerçek olma olasılığı çok yüksektir. 14 Mart tarihli gazeteye haber olan Hasköy yangını, öğle saatlerine doğru Hasköy'ün varoşlarında çıktı ve bütün öğleden sonra

⁶³ Le Moniteur Oriental, 17 Kasım 1908.

⁶⁴ Le Moniteur Oriental, 21 Kasım 1908.

⁶⁵ Le Moniteur Oriental, 12 Aralık 1908.

⁶⁶ Le Moniteur Oriental, 12 Aralık 1908.

⁶⁷ Le Moniteur Oriental, 30 Aralık 1908.

sürdü. Arabacılar mahallesi Neftali sokağındaki Avram Léon'a ait bir bakkalda çıktığı tespit edildi. Önce tepelere, oradan Okmeydanı'na kadar sıçradı. İlk gelen haber çoğunlukla yoksulların yaşadığı 400 evin yandığı ve 3000 kişinin de evsiz kaldığı şeklindeydi. Yangının çıkış sebebi Léon'un, dükkânda, bidonlardaki yağları birbirine aktarırken yağın donduğunu fark etmesi ve yağı ısıtmak istemesi olduğu kaydedildi. Ateşi yakarken bidona çarpmış ve içindekiler dökülmüştü. Yağ alev alınca önce dükkân, sonra bütün bina yandı. Rüzgârla birlikte yangın, üç ayrı yöne hızla yayıldı; mahalledeki eski ahşap evlere sıçradı. Yangını fark eden bütün komşular kendi hayatları pahasına yangınla mücadele ettiler. Fakat alevler o kadar güçlüydü ki çabalar yeteriz kaldı. Hasköy itfaiyecileri felaketin meydana geldiği yere ulaştıklarında alevlerin büyüklüğünden yangına yaklaşamadılar; üstelik su kıtlığı vardı. Pera ve Amirallik itfaiyecileri (askerî itfaiye) önce yangının yayıldığı Okmeydanı ve Keçeciler'den geldiler. Bütün bu özveri ve fedakarlığa rağmen, yangın yayıldıkça yayıldı. Yarım saat içinde aynı anda yirmiye yakın sokak yangına maruz kalmıştı. İnsanlar bu cehennem meydanından canlarını kurtarmaya çalıştılar. Dört saat içinde itfaiyecilerin insan üstü çabalarına rağmen alevler, Keçeciler'e kadar ulaştı. Sinagog yakınındaki on ev zarar gördü. Rüzgâr kuzeye dönünce, yangın, Şık Selim ve Kalaycıbahçe'ye doğru yayıldı ve oralar da yandı. Saat 18.30'da yangın durdu. Yangın söndürüldüğünde görülen, 400 evin küllerinin arasından sağlam kalan bir sinagog ve bir de karakolun kaldığıydı. Yaklaşık 3000 kişi bütün mal ve mülkünü kaybetti. Arkalarındaki enkaza bakakaldılar. Her yerden inleme ve çığlık sesleri geliyordu. Dağılmış aileler birbirlerini arıyordu. Polisler ve belediye memurları var güçleriyle yardım ediyorlardı. Bütün çocuklara şefkat ve özveriyle göz kulak oluyorlar ve sağlam kalan sinagogda gecelemelerini sağlıyorlardı. Akşam saat 10'a doğru, birçok aile sina-

goga yerleştirilmişti. Özellikle evleri yaşanmayacak hale gelenlere öncelik tanındı. Diğerleri, Okmeydanı'nda çadırlara yerleştirildi. Yangının başından beri olay yerinde bulunan Vali Reşit Paşa'nın emirleriyle, ekme dağıtıldı. 6. Belediye müfettişi Osman Bey, en çok ihtiyacı olan zede ailelerine ve Hasköy hahamına gerekli dağıtımları yaptı. Padişah, kurtulanlara moral vermesi, gerekli önlemleri alması ve zedelerin korunmasını sağlaması için yaverlerini gönderdi. Diğer yandan, bir *İrade* yayınlarak zedelerin listesini yaptırdı ve valilik tarafından korunmalarını sağladı. Vali Reşit Paşa'yla birlikte felaket meydanında, Birinci Ferik ve İtfaiyeci Şefi Seşenyi Paşa, Ahmet Paşa, askerî itfaiye ikinci Amirali Mehmet Paşa ve Pera Jandarmanın Hüseyin Paşa da vardı. Bilanço tam belirlenemese de tahmini olarak 35.000 Liradan daha fazla zarar olduğu açıklandı. Alevlerin arasında hayatını kaybeden çocuklar olduğu da bilinmekte, fakat henüz kesin bilgi alınamamaktadır. Haim Berhen'in iki oğlu kayıptır ve bulunamamıştır.⁶⁸ Yangının çıktığı ilk gün gazetede yangının çıkış şekli ve söndürülmesiyle ilgili ayrıntılı haber verilmiştir. Takip eden 16 Mart ve 21 Mart tarihli haberler ise yangın için yapılan yardımların büyüklüğünü ve insanların içten mücadelesini yansıtıyordu. 16 Mart günü Vali Reşit Paşa'ya da ulaştırılan *İradeye* uygun olarak, Baş Müfettiş Osman Bey ve 4. Belediye Başkanı Osman Bey'in aracılığıyla zedelere 2000 somun ekme, zeytin ve peynir dağıtıldığı ve 4. Belediyenin doktorları Dr. Samuel Efendi ve Dr. Mayer Schuttman hastaların tedavisi, ilaç, et ve süt temini için görevlendirildiği; diğer yandan Mühendis Halil Efendi'nin, yıkılan duvarların, yolların ve ayrıca yanan evlerin ıslahı için çalışmaya başladığı; Pera mutasarrıfının kurtarılan eşyaları listelemeleri ve durumu soruşturmaları için memurlar gönderdiği; polisin ise çocukları Yahudi ailelerine emanet edilmek üzere evlere yerleştirildiği haber oldu.⁶⁹ 21 Mart haberi ise hükümetten ziyade vatandaşların yardımına ayrıldı.

⁶⁸ Le Moniteur Oriental, 14 Mart 1908.

⁶⁹ Le Moniteur Oriental, 16 Mart 1908.

Adeta bir hayırseverlik patlaması yaşandığı; 5000 kişiden fazla insanın zarar gördüğü Hasköy yangını sayesinde herkesin, din mezhep ayırmadan tek yürek olduğu; bu felaketin herkesin ruhuna işlediği ve insanlık duygularının ortaya çıkmasına vesile olduğu görüldü. Aynı gün maddi yardımlar gelmeye başladı. İlk günden beri süregelen kamu yardımı teşebbüsüne kumandan Isaac Fernandez gelenek ve görenekleri gereği ön ayak olmuştu. Hayırseverler gruplara ayrıldı ve çok geçmeden bir komite bir oluşturuldu. Bu komitenin ilk toplantısı Yahudi dünyasının önemini anlayan, bu birliğin yöneticilerini bilen, Uluslararası Yahudi Birliği'nin yerel komite üyelerini tanıyan, hümanizm altında birleşmiş ve sorumluluklarını bilen kişilerdi. Galata'dan sorumlu ilk komisyon Kumandan Isaac Fernandez, Selanik Bankası Müdürü Is. Molho ve Wiener Bank Müdürü Is. Gherson'dan oluşmaktaydı. İkinci Komisyon, İstanbul Misyonu, H. Cuenca, Selanik Bankası İstanbul Şubesi Müdürü Frauses, Molho, Avukat Rosenthal, Tüccar Grunstein, Dr. Marcus, Marco Levy ve Tüccar Messullam'dan oluşuyordu. Bu kişiler Galata Erkek Okulunda bir araya gelerek ihtiyaç listesini belirlediler. Yardım komitesi iş birliği yapılması için yurt dışına bir tamim göndermeye karar verdi. Felaketin büyüklüğünü herkesin kalbinde hissetmesi sağlanacaktı. Tamim şu şekildeydi:

Tüylar ürpertici bir yangın geçen perşembe günü neredeyse tüm Hasköy mahallesini yıktı geçti. Özellikle Yahudi fakir ailelerin oturduğu yerlerde zarar çok büyük oldu. Yangın 6 saat içinde 388 ev, 20 dükkân, 1 sinagog ve 3 okula zarar verdi. Zedelerin sayısı 5028'e çıktı. Bu talihsizlik, bütün İstanbul halkının acıma duygularını kabarttı. Ve herkes, hiç ayırım yapmadan insani duygularla yardıma koştı. Kayıpların sayısı çok fazla ve felaket tarif edilemez boyuttaydı. İnsanların yangına karşı duyguları ve İstanbul halkının yardım severliği bu yangın sayesinde ortaya çıktı. İhtiyaçlar çok fazla idi ve halkın işi çok zordu. Zedelere barınakları

yoktu; bütün bu olumsuzluklara rağmen yaşama devam etmeye çalışıyorlardı.⁷⁰

Bütün bu çağrılar sonrasında Hasköy zedeleri için toplamda 2563.31 Lira yardım toplandı. Yardım yapanlar arasında bankalar, kurum ve kuruluşlar, cemiyetler ve şirketler varken yapılan bireysel yardımlar da gözden kaçmadı.⁷¹ Yukarıda işaret edilen komisyon, yardım için büyük bir fon oluşturulduğunu ve bağışların ve ihtiyaç dağıtımlarının başlandığını belirtti. Dağıtım, Hasköy Erkek Okulundan, Pera Yahudi Kadınlar Cemiyeti tarafından yapıldı. Selanik Bankası Müdürü Molho ve Medina et Sam Asseo Şirketinin Müdürü Raphael Tedeschi tarafından da asiste edildi. Kadınlar, felaketin üstesinden gelinebilmesi için asli görev üstlenerek çetin ve zorlu bir görevi kabul ettiler; böylece zedelere umut oldular, adeta mucize yarattılar. Sonuçta, bu felakette her şeyini kaybettiği 330 aile öncelikli olmak üzere kıyafet, nevresim ve battaniye dağıtıldı. Yanan mahalleler küllerinden yeniden doğdu.⁷² Bir gün sonra, Hasköy zedeleri için yardım edenlerin listesi bir kez daha yayınlandı. Listede Gulbenkiyan kardeşler ve Edirne Yahudi Komitesinin olduğu dikkat çekti. Ayrıca bireysel yardımlar yapıldı. 8 Nisan'da Hasköy zedeleri için Yahudi Erkek Okulunda yeni dağıtımlar yapılmaya başlandı. Yangından zarar görenlere elbise dağıtımına geçildi. 20 Nisan'da Hasköy kurbanları için toplamda 3506.22 Lira toplanmış olduğu gazeteye yansdı.⁷³

Bilindiği üzere Hasköy, İstanbul'un en eski Yahudi yerleşkesidir. İmparatorluğun yenileşme döneminde bu mahallede küçük çapta atölyelerin ve tersanelerin açıldığı bilinmektedir. 1854'te ilk Musevi okulunun açıldığı ayrıca bir askerî rüştiyenin de bulunduğu semttir. Yangının yayıldığı Okmeydanı ve Keçeciler ise (muhtemelen günümüzdeki Keçecipiri mahallesi), Hasköy'e bağlı, yerleşimi en kalabalık mahallelerdir. Yangın; mühendis, doktor, mimar, vali, vatanş, Müslüman, gayrimüslim demeden herkesi birleştirmiştir. Ufacık bir

⁷⁰ Le Moniteur Oriental, 21 Mart 1908.

⁷¹ Le Moniteur Oriental, 3 Nisan 1908.

⁷² Le Moniteur Oriental, 6 Nisan 1908.

⁷³ Le Moniteur Oriental, 7 Nisan 1908.

dükkânda çıkan yangın, bir yandan yaklaşık 3000 kişinin evsiz kalmasına ve Hasköy'ün neredeyse yarısından fazlasının haritadan silinmesine varan bir bilançoyla; diğeryandan hayırseverlik, yardımlaşma yoluyla aynı semtin nasıl ıslah edileceğinin örneğı olarak da tarihe geçti. Din, dil, ırk ve mezhep ayırımı olmadan vatandaşlık bilinciyle hareket etmenin önemi ortaya kondu.

2.2. Arnavutköy Yangını (7 Haziran 1908)

Yılın en büyük yangınlarından biri olan Arnavutköy yangını 7 Haziran günü akşam saat 10.00'da Yağhane Sokak rıhtım yakını Taxiarkes Kilisesi arkasında, biletçi Lionidas'ın metrukelerinden Aristodoule'nin, Mitz ailesinin ve 3 kişinin yaşadığı evde çıktı ve bağlantılı evlere sıçradı. Üç ayrı yöne doğru yayılarak Ayazma ve Terkos mahallelerine ulaştı. Alevler anca ertesi sabah sakinledi. Çoğunluğu ahşap 300 ev yandı. Sokakların darlığı sebebiyle itfaiyecilerin olay yerine ulaşamamasının yanı sıra su kıtlığı sebebiyle yangın söndürülemedi. Padişah yangının söndürülmesi için emir verdi. Pera yöneticileri de yangın yerine geldiler. Bazı itfaiyeciler duvarların yıkılmasından dolayı yaralandı. Dört çocuk kayboldu.⁷⁴ Bir sonraki gün yangın hakkındaki detaylar gazeteye haber oldu. Vali Reşit Paşa, İtfaiyeci Şefi Seşenyi Paşa, İkinci Amiral Mehmet Paşa ve Bebek, Arnavutköy ve Kuruçeşme sakinleri felaket yerine geldi. Vali gerekli tüm önlemleri aldı ve zedelere yerleşim yeri sağlama işini üstlendi. Belediye tarafından ekmek, peynir ve zeytin dağıtıldı. Padişah ise ihtiyaç listesi yapılmasını emretti. Küçükayazma'da, kırka yakın baraka yangın zedelerine lojman olarak düzenlendi. İhtiyaç olan odun sipariş edildi. Arnavutköy'de yaşayan Sultan Seniye Hanım ve Feride Hanım zedelere 200 somun ekmek; Hıdiv annesi ise 3 gün boyunca dağıtılacak 1000 somun ekmek temin etti. Taxiarkes Kilisesinde yardım

sandığı açıldı ve duvara zedelerin isim listesi asıldı. Bahriye Nazırının eşi bir yandan ekmek dağıtırken, diğeryandan vali ve padişah arasındaki koordineyi sağladı. Listeye göre, zede sayısı Ortodoks cemaatinden Ermeni aileler de dahil 1800 idi. Evsiz kalan Ermeniler kendi kulüp ve okullarına yerleştirildiler. Patrik, zedelere bilgi verdi. 4. Belediye başkanı ekmek dağıttı. Kandilideki İngilizler İngiliz elçisinin eşi Lady White aracılığıyla; Amerikalılar ise Robert Kolej'den toplanan 10 Lira para ile zedelere yardım ettiler. Patrik'in talebiyle yardım komisyonu oluşturuldu. Valinin emriyle ise zarar gören duvarlar tamir edilmeye başlandı.⁷⁵ Bahsi geçen yardım komitesi, Osmanlı Bankasında Pangiri Bey başkanlığında toplandı ve ilk listeyi hazırladı. İkinci listenin ise iki gün sonra yapılacağı bildirildi.⁷⁶ Bir gün sonra, 19 Haziran tarihli gazete haberine göre mühendisler, yanan evlerin toprak ve arsalarını ölçtü ve padişahın emriyle yeni bir plan çizme ve yeniden inşa işine giriştiler. Felaketten etkilenen yoksul insanların durumları, kaygıları göz önünde bulundurularak ayrıca görüşüldü.⁷⁷ 1 Temmuz'da, yardım komisyonu, gelen her türlü yardımı kabul etmeye başlamıştı. Bu sayede birçok aileye yardım eli uzatıldı. Bu felaketin, Rum cemaatinin yoksul kısmını derinden yaraladığı ortadaydı. Bu sebeple diğery cemaatlerle birlik olunması istendi. Yardımlardan toplamda 575.23 Lira toplandı.⁷⁸

Temmuz ayında çıkan küçük ve orta ölçekli yangınlar başlığında Arnavutköy'de bir yangın çıktığından yukarıda söz edilmiş ve mahallenin özellikle bir gayrimüslim yerleşim yeri olduğu vurgulanmıştı. Büyük ölçekli yangınlar başlığında analiz edildiğinde, yukarıdaki Hasköy yangıyla büyük Arnavutköy yangının ortak özellikleri olduğu görülmektedir. İkisi de Meşrutiyet'in ilanına kısa bir zaman kala çıkmıştır. Hasköy Yahudilerin, Arnavutköy (yangının çıktığı kısmı) yabancı ve Rumların yaşadığı

⁷⁴ Le Moniteur Oriental, 8 Haziran 1908.

⁷⁵ Le Moniteur Oriental, 9 Haziran 1908.

⁷⁶ Le Moniteur Oriental, 18 Haziran 1908.

⁷⁷ Le Moniteur Oriental, 19 Haziran 1908.

⁷⁸ Le Moniteur Oriental, 1 Temmuz 1908.

yerdir. Her iki mahalle de dönemin en meşhur azınlık ve yabancı okullarının bulunduğu semttir. Her iki mahallede de ahşap evler yanmıştır ve bilanço 300-400 evin yangından zarar gördüğüdür. Her iki yangına da hükümet komisyonlar kurarak yardım elini uzatmıştır. Diğer bir ifadeyle, azınlık veya yabancılara karşı hükümet tarafından yapılan bir kundaklama olmadığı anlatılmaya çalışılmış; Müslüman gayrimüslim halk birlikte yardım elini uzatarak birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Hasköy'deki zedeler geleneklerine uygun olarak sinagog veya Yahudi konutlarına; Arnavutköy'dekiler ise kiliselere yerleştirilmişlerdir. Her iki mahallenin ıslahı için mimar ve mühendisler görevlendirilmiş ve bunu için özel *irade* çıkmıştır. Bütün bunların yabancı basına yansması ise önem arz etmektedir. Meşrutiyetin ilanı (24 Temmuz 1908) sonrasında temmuz ve ağustos aylarında sebepleri bulunmayan birçok yangın çıktığı ve hatta çok sayıda kundaklama girişimine rastlandığı yukarıda vurgulanmıştı. Bunların biri ise yukarıda vurgulanan, 2000 evin zarar gördüğü ve bir Müslüman okulu yakınında çıkan Atpazarı yangını ile aynı gün ve aynı saate denk gelen Çırçır mahallesi yangınıydı. Diğer bir ifadeyle aynı gün aynı saatte çıkan iki yangına itfaiyenin ihtiyacı karşılayacak şekilde yetişmesi mümkün müydü? Belki de Atpazarı yangını (bu mahalle ve Çırçır her ikisi de Fatih'e bağlıdır), Çırçır yangınının bir uzantısıydı. Eğer öyleyse gazete neden Atpazarı yangını ayrı bir haber olarak vermişti?

2.3. Çırçır Yangını (23 Ağustos 1908)

23 Ağustos Çırçır yangını, *La Catastrophe de Stamboul* (İstanbul felaketi) olarak adlandırılmış ve gazetede "Milyonlarca Ev Yandı" alt başlığıyla yer almıştır. Diğer bir ifadeyle 20. yüzyılın en büyük yangınlarından biri olarak;⁷⁹ hatta 1870 Pera yangınından sonra çıkan en büyük yangın olarak tarihe geçmiştir.⁸⁰

Öğleden sonra 14.30'da Fatih Çırçır mahallesi çıkmaz sokakta çıkan yangın İstanbul'un küçük bir bölümünün yok olması sebep oldu. Yangın, bir Müslüman okuluna bağlı ve deniz teğmeni Ömer Efendi'ye ait ahşap bir evde çıktı. Evde, arabacı Mehmet Ağa kiracı olarak yaşıyordu. Yangını gören komşular yangını söndürmeye çalıştı. Fakat çabaları boşunaydı. Çünkü kuzey rüzgârı şiddetli esiyordu ve rüzgâr alevlerin farklı yönlere yayılmasına sebebiyet verdi. Yangın bir taraftan At Pazarı, Destahçılar, Yemenciler, Derehane yokuşu, Fetvahane ve Saraçhane'ye doğru giderken; diğer yandan, İskender Paşa Camiine doğru yayıldı. Sonrasında Kolat Meydanı ve Ortaçeşme'ye doğru yayılırken, diğer yandan Kırk Çeşmeye doğru yayıldığı görüldü. Yanan ev ve dükkân sayısının 5000-6000 civarında olduğu söylenmektedir. İstanbul, Pera ve Amirallik itfaiyecileri (askerî itfaiye) ve çevre ve banliyödeki gayri resmi itfaiyeciler yayılan yangını söndürmeye gelmiş olmalarına rağmen, birçok yerde su sorunu olduğundan yangına çabuk müdahale edilemedi. Yangın Saraçhane'ye kadar geldi ve yayıldıkça insan kayıplarının sayılarının katlandığı tespit edildi. Askerler ve itfaiyeciler de bu kayıplara dahildi. Beş kadın ve çok sayıda çocuk çoktan ortadan kaybolmuştu. Birçok yaralı, sokaklarda yatıyordu. Dakikalarla savaşıyordu. Sadrazam dâhil olmak üzere, Tümgeneral Osman Niyazi Paşa, Harbiye Nazırı ve Rıza Paşa, Topçu Bakanı, Birinci Ferik Mahmut Muhtar Paşa, Savunma Kumandanı, İkinci Amiral Arif Paşa, Bahriye Bakanı, Hakkı Bey, İçişleri Bakanı, Vali Ziver Bey, Polis Bakanı Sami Paşa ve İstanbul kumandanı Ferit Paşa yangın yerine geldiler; gece yarısına kadar olay yerinde kaldılar. İtfaiye taburu, Birinci Ferik Seşenyi Paşa'nın emirleriyle yangını söndürmek için kahramanca yarıştılar. Askerler de aynı cesurca davranışları sergilediler. Yandığı tespit edilen mahalleler şunlardı: Çırçır, Hacı Hayrettin, Atpazarı, Destihancılar, Çinli Cadde, Kovacılar, Kırk Çeşme,

⁷⁹ Cezar, 1963: 376.

⁸⁰ Aykut, 2016: 6.

Arabacılar, Saraçhane, Devehane, Sıra Kasap, Çincila, Hafanhane, Amunca Hasan Paşa, Kıztaş, Sarıgüzel, Sofular, Akarca Cadde, Atmeydan, Ortaçeşme, Halıcılar, Nalburlar ve İskender Paşa çevresi. Ayrıca üç ya da dört karakol ve dört mescidin yandığı kayıtlara geçti. Bu felaketin kayıpları korkunçtu. Fakat birlik, kardeşlik ve insanlık duygularının her sınıfı birleştirdiği görüldü. Görevlerin veya rütbelerin büyüklüğü veya küçüklüğüne bakmadan herkes yardıma koştu. İnsanların yaşamlarını sürdürmeleri için neredeyse bir çatı bile kalmamıştı. Hatta yemek için bir parça ekmek bile... Görülen, bir yangının bir gecede İstanbul'u nasıl felakete sürükleyebildiği idi. Diğer yandan, birlik duygusu, Petit Champs'ın⁸¹ bahçesinde bile anlık ve içten yardımlara sahne oluyordu. O gün bahçede havai fişeklerle bir gece kutlaması vardı. Giriş paralıydı; iki kuruşturdu. Ancak felaketin haberi gelince, havai fişekler durduruldu ve giriş parası kaldırıldı. Gişede toplanan 50 Lira yangın için ayrıldı ve bahçe, yangın zedelerine açıldı. Hayırseverler zedeler için para vermeye başladı. İlk hayır sever M. Stavro Pappadopoulo idi. Kendisi 10 Lira verirken, M. Spaddy 50 Franklık yardım yaptı. O günün tüm geliri yangın zedelerine ayrıldı.⁸² 25 Ağustos tarihinde bu yangınla ilgili çıkan haberde İçişleri Bakanlığı tarafından bir komisyon oluşturulduğu kayda geçti. Komisyon başkanlığına Hakkı Bey getirildi. Zedelere dağıtılacak yardımların bundan böyle bu komisyonda toplanacağı söylendi ve detaylar anlatıldı. Toplanan yardımın önce fakir veya yasta olan ve sefalet çeken ailelerle dağıtılacağı emri verildi. Komisyon üyeleri Vali Ziver Bey, Osmanlı Bankası Müdürü Pangri Bey, bankacılar M. Fernandez ve Karageussian, İstanbul Odası başkanı Mehmet Abud Efendi ve Osmanlı basınının iki üyesinden oluşuyordu. Ayrıca olay yerine, felaket alanının ıslahı için valilik mühendisleri gönderildiler. Mahallelerin yeni planlara göre yeniden yapılandırılmasına karar verildi. Yangının bilançosu şöyleydi: Birinci belediyede 84 ev, 7 dükkân, bir okul, bir camii;

İkinci Belediyede 632 ev, 947 dükkân, 13 han, 4 camii, 5 tekke; Üçüncü Belediyede 175 ev, 9 dükkân, 3 han, 3 camii, 1 hamam, 5 bekar evi ve 1 tekke zarar gördü. Fatih, Şehzade ve Aksaray bekçilerinden alınan rapora göre 2139 binanın yandığı ve belediyenin 1924'ünü tamir ettiği haberi geldi. Aynı raporda 660 odalıklı 33 hanın da yandığı yazmaktadır. Bir başka rapora göre 2779 bina yandı, 7 kişi alevlerin arasında can verdi, birçok itfaiyeci yandı veya ağır veya hafif yaralandı. Birçok evcil hayvanın yanarak öldüğü, bir ağılınsa tamamen yandığı bildirildi. Tümgeneral ve Harbiye Nazırı Osman Niyazi Paşa, zedelere ekmek dağıttı. Evvelsi gün bütün geceyi olay yerinde geçirdi ve yardım dağıtımını organize etti. Harbiye Nazırlığı tarafından çadırlar kuruldu ve zedeler için yeni yaşam alanları oluşturuldu. Akşam ise 6000 somun ekmek yapıldı ve dağıtıldı. Zeytin ve diğer gerekli gıdalar da eşit olarak dağıtıldı. Her üç belediye dairesi de olay yerinde bulundu. İnsanların yeni yaşam alanlarına yerleştirilmesi için acil önlemler alındı. Evsiz kalanların listesi yapıldı. Diğer yandan polis, kurtarılabilen eşyaların yağmalanmaması için önlemler aldı. Eşyalar camilere ve devlet kurumlarına götürüldü. İçişleri Bakanlığı ve valilik, yanan mülklerin toparlanması, vakıf mallarının özellikle belirlenmesi ve evsiz kalan kişilerin tespiti için görevlendirmeler yaptı. Ekmek dağıtılması için *İrade* çıktı. Hayatta kalanlara yer temini ve hastalıklarla mücadele için ilaç dağıtılması ve ayrıca gerekli hijyenik ortamın sağlanması için çalışılması emredildi. Sigorta şirketlerinin tazminatı ödemeyi kabul etmelerine rağmen Padişah, yangın zedeleri için 5000 Lira gönderdi. Sadrazam ve Şeyhülislam, her biri 100'er Lira, Adalet ve Dışişleri Bakanları 50, diğer bakanlar 30, Harbiye Nazırı ise 20 Lira ayırdı. Osmanlı Bankası 200, Le Credit Lyonnais 50, Deutsche Orient Bank ve Societe du Tombae 25'er Lira ayırdı. Durumla ilgili Mutfak Sendikası dün acil olarak toplandı ve öğleden sonra Cesar

⁸¹ Petit Champs, günümüzdeki Taksim'dir.

⁸² Le Moniteur Oriental, 24 Ağustos 1908.

Testa'nın başkanlığında zedeler için hayırseverlerin bir araya gelmesi için açılış yaptı. Akşam olduğunda 700 kuruş çoktan toplanmıştı. *La Societa Opera*, zedeler için konser tertipleledi. Ayrıca bir sonraki akşam amfi tiyatrodaki zedeler yararında Kemal Bey'in *Vatan* oyununun sergilenmesi kararı alındı.⁸³ Bir akşam ise Tophane'de topçular konseri tertipleledi. Biletler satışa sunuldu. Felaketle birlikte 8-9 bin kişinin sokaklarda kaldığı tespit edildi. Bu kişiler için özel önlemler alınması gerekiyordu. Büyükkada'da bu kişiler için bir balo düzenlenmesinin iyi olacağı düşünüldü. Bu balonun bir sonraki gün Niyazi ve Enver kruvazörleri ise yapılması planlandı. Fakat öncelikli olan aç insanlar için ekmek temin etmektir.⁸⁴ Şehzadeler Mehmet Selim, Tevfik, Abdulkadir, Ahmet, Burhaneddin, Abdurrahim Efendiler, Nurettin ve Mehmet Abid Efendiler, Sultanlar Ayşe, Sadiye, Refiye ve Samiye Sultanların her biri 150 Lira bağışladı. Harem'den gelen 200 Lirayla, Padişah ve ailesi toplamda 7000 Lira yardım yapmış oldu.⁸⁵ Diğer yandan Kemal Bey'in popüler oyunu *Vatan* o zamana kadar toplanan en yüksek gelirini elde etti ve zedelerin en acil ihtiyaçları buradan karşılandı. Gösteri, 1 saat 45 dakika sürdü ve biletler 200 Liradan satıldı. Diğer yandan, gösterinin birinci yarısından sonra hayırseverler tarafından müzayede satışları yapıldı. Amaç, yardım ve birliği sağlamaktır. Fuat Paşa'ya 20 Liraya bir kol saati satıldı. 2 Liralık masa için taşınabilir cam satışa çıktı ve iki müzayedeci tarafından fiyat 80 Liraya kadar yükseltildi. Cemal Bey 100 Lira verdi ve cam, satıldı. Değeri 10 Lira olan bir ürün 150 Liraya Prens Aziz tarafından satın alındı. 48 Liraya bir tablo, 20 Liraya bir gravür satıldı. Bir önceki gün amfi tiyatrodaki bilanço milyar Türk Lirası kadardı. Reşat Bey'in usta yönetmenliğiyle oyunu oynayan sanatçılar için, elde edilen gelir, tam bir zaferdi. Gönüllüler defile ve alkışlarla karşılandı. Yardım için İçişleri Bakanlığında kurulan komisyonun başkanı Hakkı Bey olarak belirlendi. Leon Berger

isimli bir kumandan ve meşhur Rum bankacı Eustache Eugenidis bu komisyona atıldılar. Sağlık konseyi 54 Lira topladı. Sigorta şirketlerinden Yorkshire 1450, Law Union Crown ise 800 Lira yardım yaptı. *Tanin* gazetesi havai fişekler için harcayacağı parayı zedelere vermeyi tercih etti. Uluslararası Alliance Israelite ise 200 frank yardım yaptı.⁸⁶ Toplanan para Osmanlı Bankasına gönderildi çünkü ödemeler komisyon kararlarına göre yapılacaktı. M. Baker durumu Londra'ya bildirdi. Ayrıca, evindeki yatak takımını zedelere vermek istiyordu. Toplanan miktar 1027.836 Kuruş idi. Anadolu karayolları birliği 1000 Lira; Mahmut Sırrı, Hıdiv İsmail Paşa ve karısı 200 Lira bağışladı. *La Gazette de Cologne* Almanya'da da İstanbul'a yardım için liste hazırladı. Başında ise imparator Guillaume'un adı vardı. İmparator 10000 Mark yardım etmiş ve padişaha telgrafla bildirmişti. Telgrafta ayrıca iyi niyetlerini ve bu felaket için üzüntülerini dile getirmişti. Bu yardımlar haricinde Deutsche Bank 1000 Lira; diğer kuruluşlar ise hatırı sayılır ücretler yatırdılar.⁸⁷ Viyana'da *Politische Korrespondenz* Gazetesi, İstanbul felaketini ve Kral François Joseph'in padişaha başsağlığı dilediğini yazdı. Osmanlı hükümetine hem Avusturya Macaristan dış işleri bakanı hem de büyükelçi başsağlığı dileklerinde bulundu. Bunun yanında Baron Marshall 150 Lira bağış yaptı; büyükelçilik ve sefaret çalışanları da yardımda bulundular. Anadolu demiryolu genel müdürü 50, Mme. Huguenin ve iki kızı her biri 25'er, Anadolu demiryolu müdürü M. T. Kautz 50 Lira yardımda bulunurken, bir mandıra sahibi de günde 100 okka süt bağışladı.⁸⁸ İtalya kralı, padişaha İstanbul yangını için başsağlığı dileyen *İstanbul'daki birçok aileyi vuran yangını üzüntüyle öğrendik. İtalya kralı yangın zedeleri için 25000 frank göndermek istiyor. Sadrazamdan yanıtı bekliyoruz* telgrafını yolladı. Bir gün sonra 1 Eylül'de, Fransız kolonisinde yangın zedeleri için yardım sandığı

⁸³ Gazete, Namık Kemal'den söz ediyor.

⁸⁴ Le Moniteur Oriental, 25 Ağustos 1908.

⁸⁵ Le Moniteur Oriental, 27 Ağustos 1908.

⁸⁶ Le Moniteur Oriental, 27 Ağustos 1908.

⁸⁷ Le Moniteur Oriental, 28 Ağustos 1908.

⁸⁸ Le Moniteur Oriental, 29 Ağustos 1908.

açıldı ve büyük miktar para toplandı. Yardım listesi L'Union Français'e verildi. Diğerleri Pera'ya gönderildi: Bon Marche, Lannessans, Auziere, Meyrand, Haham Marcus, İstanbul'daki bir azınlık okulu müdürü ve Aşkenazim cemaati müdürü Reiser, İçişleri Bakanlığına giderek bir azınlık okulu olan Hilfsverein adına 2500 Frank'ı, zedeler için bağışladı. Petit Champs'daki kutlamada zedeler için net 12642.20 kuruş toplandığı hesaplandı. İstanbul-Selanik demiryolu bağlantısı ve İzmir-Kasaba uzantı hattı komisyonu ise 1000 Lira bağışladı. Bütün bağışlar Osmanlı Bankasına zedeler için açılan özel hesaba yatırıldı. Diğer yandan, Viyana'da İmparator François Joseph, 15000 kron; Avusturya-Macaristan elçisi ise 4000 kron bağışladı. Hıdiv ise *Mahrussa* isimli yatında İstanbul zedeleri yararına bir parti vermeyi düşündüğünü belirtti. Ayrıca, İtalya'da *Societa Operaia* üye birçok kişi, İtalyan büyükelçisi aracılığıyla İstanbul zedelerine yardım için bir araya geldiler. Diğer yandan, Osmanlı, İttihat ve Terakki'nin bilgisi dahilinde zedelerin yardımı için bir Pazar; Petit Champs'ın bahçesinde ise bir çadır kuruldu.⁸⁹ Francis Memorial'da, İngiliz Büyükelçisi Gerald Lowther başkanlığında, İngiliz kolonisinden nüfuzlu kişilerle son felaket için yapılabilecek bir şey olup olmadığıyla ilgili toplantı yapıldı. Komite üyeleri Osmanlı borçları Yönetimi Konseyi Yöneticisi ve Hollanda ve İngiltere Ulaştırma Delegatesi Sir Adam Block, İngiltere Genel Konsülü Eyres, 2. Amiral Henry Woods, William Whittall, Aziz Hudgson ve Osmanlı Bankası şube müdürü M. Nias olarak belirlendi. Müdür açış konuşmasında toplantının amacının İstanbul'a yardım olduğunun altını çizdi. Komite tarafından 300 Lira yardım toplandı. İngiliz gazetelerine 3000 evin ve 10000 kişinin zarar gördüğü İstanbul yangını için yardım fonu oluşturulacağı ve bunu Osmanlı Bankası ya da London Agency'ye gönderileceği, fonun isminin *İstanbul Yangını İçin İngiliz Yardım Fonu* olacağı haberi verildi. Bahsi geçen fon, içişleri bakanı

Hakkı Bey'in bilgisi dahilinde koordine edildi. Ayrıca Büyükdere polo kulübünde bir parti, Büyükdere'da bir organizasyon ve Pera'da bir tiyatro oyunu sergilenmesi kararlaştırıldı. Krupp temsilcisi Bay Huber, fona, 1325 sterlin verilmesini emretti. Komite'nin ikinci toplantısında, toplanan paranın en çok zarar görenlere öncelikli verilmesi kararı alındı. Evlerin yeniden inşası için de bütçe ayrılacaktı. Komisyon üyesi Pangiri Bey paranın, Galata, Pera ve İstanbul'daki Osmanlı Bankası gişelerine verilmesini önerdi ve öneri kabul edildi. Banka, para yattıkça komisyona makbuz verecekti. Hayırseverlerin listesi ise gazetelerde yayınlanacaktı.⁹⁰ 7 Eylül tarihli haberde Kral Edward, imparator William, İtalya Kralı Guillaume ve İmparator King Francis Joseph tarafından İstanbul yangını için verilen armağanların dış işleri bakanlığına bildirildiği yazıldı. Fransız büyükelçisi M. Constans, M. Falliers adına fona 10000 frank bağışladı. Ayrıca *Byzantia* gazetesine göre yakın bir zamanda zedeler için saray bahçesinde, padişahın emriyle konser verileceği bildirildi.⁹¹ İstanbul zedeleri için bir yardım fonu da İtalyan kolonisinde de açıldığı duyuruldu. İtalyan büyükelçisi Francavilla 150 Lira; Markiz adına 300 frank; Eski Hıdiv İsmail Paşa ise 300 mark bağışladı. Birçok yabancı gazeteci ve milletvekili İstanbul'a gününbirlik gezi düzenlemeye başladı. Ay sonuna doğru İstanbul'da olacak ve Taksim bahçelerinde şarkı söyleyerek zedeler için yardım toplayacaklardı.⁹² Yardım fonu komitesi İçişleri bakanı Hakkı Bey'in başkanlığında yaptığı 3. oturumda zedeler için verilen konser projelerine son verilmesi ve paraların yanlış evlerin tamirata için bir plan dahilinde kullanılması kararı alındı.⁹³ Basın sendikası, gelirin zedelere bağışlanacağı bir tiyatro oyunu veya kamusal alanda bir parti

⁸⁹ Le Moniteur Oriental, 31 Ağustos 1908.

⁹⁰ Le Moniteur Oriental, 4 Eylül 1908.

⁹¹ Le Moniteur Oriental, 7 Eylül 1908.

⁹² Le Moniteur Oriental, 8 Eylül 1908.

⁹³ Le Moniteur Oriental, 9 Eylül 1908.

düzenlemeye karar verdi. Paris'teki Osmanlı elçisi Naum Paşa sendikaya Fransız basınına teşekkür eden bir yazı yazdı.⁹⁴

Büyük ölçekli yangınların içinden Çırçır yangını en çok ses getiren yangınlardan biri olarak tarihe geçti. Osman Ergin bu yangında 1324 binanın yandığını söylemektedir.⁹⁵ Mustafa Cezar ise, yangının Topkapı tarafına uzanan bir kolu olduğunu, Çapa'daki Kazasker Abdurrahman Çelebi camininin yandığını eklemiştir.⁹⁶ Yangının anayasanın ilanından bir ay sonra çıkması ve civar mahallelere sıçraması, kundaklama olabileme ihtimalini akıllara getirmektedir. Kundakçıların, saraydaki eski istibdadı istedikleri, hürriyet ve anayasayı kabul etmedikleri ve hatta baskı döneminin hafiyeleri olabileceğine ve bu yangını tertip ettiklerine dair bir söylenti dolaşmaktadır. Özellikle 28 Temmuz afıyla dışarıya çıkan sabıkalı kişilerin ve Anadolu'dan İstanbul'a göç edenlerin bu yangında rolü olabileceğine dair teoriler üretilmektedir.⁹⁷ Fakat hükümet, böyle bir teoriye zemin hazırlamamak için var gücüyle çalışmıştır. Hatta Çırçır yangınında, diğer yangınlardan farklı olarak, uluslararası bir yardım fonu oluşturulmuştur. 1908 yılında çıkan Yeniköy, Arnavutköy, Mirahor ve Çırçır yangınları, 1854-1954 yılları arasında yüz yıllık dönemde İstanbul'da çıkan en büyük yangınlar listesine girmiştir. Yeniköy'de 107, Arnavutköy'de 109, Mirahor'da (Yedikule) 207, Çırçır'da 1500 bina yandığı tespit edilmiştir.⁹⁸ *Le Moniteur Oriental* Gazetesinin 24 Eylül 1908 yılında çıkan sayısında, Su İdaresi'nin İstanbul'da çıkan yangınlarla ilgili açıklaması bulunmaktadır. Açıklama, yangınların söndürülmesi sürecinde Terkos'taki su eksikliği sebebiyle gecikmeler yaşandığına dairdir. Gazete ise bu açıklamayı eleştirmektedir. Gazete, susuzluğun söz konusu olmadığını,

yirmi yedi yangın musluğu ve bu muslukları besleyen iki ayrı su kaynağı olduğunu söylemektedir. Özellikle Çarşamba mahallesinde çıkan yangında su noksanlığının söz konusu olmadığı, bir evin söndürülmesi için üç ayrı yangın musluğunun kullanıldığı gazetede yazmaktadır. Yedikule kanalizasyonlarında çıkan yangınlarda da iki itfaiye musluğu kullanıldığına vurgu yapmakta ve su borularında suyun bitmeyeceği yazmaktadır. Yangın musluklarının anahtarla çalıştığı ve her itfaiyecinin kendine ait anahtarı olup yangın esnasında muslukları açma hakları olduğu gazetede ayrıca vurgulanmıştır.⁹⁹ İki yıl sonra, 1910'da İstanbul'da yangınla mücadele için yeni bir yöntem geliştirilir ve yangın çıkan yerin bitişiğindeki evlerin yıkılmasına karar verilir.¹⁰⁰

1908 yılında İstanbul'da çıkan yangınların tamamı aşağıdaki haritada gösterilmiştir. Haritaya bakıldığında, yangınların, çoğunlukla Avrupa yakasında çıktığı ve belli bölgeler etrafında seyrettiği görülmektedir.

⁹⁴ Çırçır yangınıyla ilgili L'Aurore, New York Times ve Tercüman-ı Hakikat Gazetelerinde de haber çıkmıştır. Akt. Aykut, 2016: 16. *Le Moniteur Oriental*, 12 Eylül 1908.

⁹⁵ Ergin, 1922.

⁹⁶ Cezar, 1963: 376.

⁹⁷ Aykut, 2016: 5, 8, 20.

⁹⁸ Sakaoğlu, 1993: 430.

⁹⁹ *Le Moniteur Oriental*, 24 Eylül 1908.

¹⁰⁰ Boyar ve Fleet, 2017: 87.



Harita: 1908 Yılı İstanbul Yangınları¹⁰¹

Sonuç

1908 yılı, II. Abdülhamit, yani istibdat döneminin bitişi; anayasa ve hürriyetin geliş yılıdır. İstanbul ise imparatorluk coğrafyasındaki değişimlerin görüldüğü ilk yerdir. Bu çalışmada İstanbul'da 1908 yılında toplam kırk iki yangın çıktığı tespit edilmiştir. Sakaoğlu, Abdülhamit (1876-1909) döneminde toplam 114 yangın çıktığını ve toplamda 8321 bina yandığını tespit etmiştir.¹⁰² 1908'de toplam kırk iki yangın çıktığına göre, Abdülhamit döneminde çıkan yangınların %36,84'ü 1908 yılında çıkmıştır ve bu oldukça büyük bir orandır.

Genele bakıldığında, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında çıkan yangınların bilançolarının diğerlerine oranla daha ağır olduğu görülmektedir. Bu, öncelikli olarak hava sıcaklığına bağlanabilir. Fakat tek sebebin bu olduğu söylenemez. Zira 1908 yılının tamamına bakıldığında her ay en az iki yangın çıktığı gözlemlenmektedir. Kun-

daklamaların sigorta dolandırıcılığı sebebiyle yapılıyor olma ihtimali de yüksektir. İhtimalleri bir kenara bıraktığımızda, yangınların çıktığı semtlerin kalabalık, çok nüfuslu veya varlıklı ailelerin oturdukları semtler olduğu, birçok binanın ise sigortalı olduğu göze çarpmaktadır. Yangınlar hem Müslüman hem gayrimüslim mahallerinde çıkmıştır. Müslüman mahallerde çıkan yangınlardan, örneğin ocak ayında çıkan büyük Beşiktaş yangınının, padişahın ikinci kâtibi ve mabeyinci İzzet Paşa'nın konağında veya şubat ayında çıkan yangınının 8. Belediye Dairesi Başkanı İbrahim Ethem Bey'in taş konağında çıktığı göze çarpmaktadır. Diğer bir ifadeyle, eğer bir ihmal yoksa, önemli mevkilerde bulunan bu insanlardan memnun olmayan kişilerin kundaklama yapmış olma ihtimali yüksektir. Bilançosu diğerlerine oranla daha büyük yangınların çıktığı Hasköy, Arnavutköy ve Çırcır gibi mahalleler ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerdir ve farklı yıllarda farklı ölçeklerde yangınlara sahne olmuştur. Bu, mahallelerin yangına

¹⁰¹ Harita, tarafımızdan hazırlanmış olup, yıldız ikonuyla işaretlenenler, makale içerisindeki "büyük ölçekli yangınları" göstermektedir.

¹⁰² Sakaoğlu, 1993: 436.

açık veya ev yapısının yangına elverişli olduğunu göstermektedir. Özellikle Hasköy'de 1883 ve akabinde 1894'te çıkan yangınlar sebebiyle semt çok zarar görmüştür. O zaman da aynı 1908 yangınında olduğu gibi, padişahın yakın ilgisi, para yardımı için toplanan heyet ve ödenen tazminatlarla yeniden yapılanmıştır.¹⁰³ 20. yüzyılın başlarında Pera, Galata, Tophane, Hasköy (ki bu semtlerin her birinde en az bir yangın çıkmıştır) nüfusunun çok büyük çoğunluğunun yabancı veya gayrimüslimlerden oluştuğu bilinmektedir. Özellikle Hasköy, geniş Yahudi ve Rum nüfus barındırmaktadır.¹⁰⁴ Diğer bir ifadeyle varlıklı, elit, tüccar, kuyumcu vb. mesleklere sahip kişilerin yaşadığı yerlerdir. Bu da talan ve yağma olaylarının sayısını artırmaktadır. Üstelik bu yangınlar İstanbul'a "kül fukaralığı" kavramını getirmiştir. Kül fukaralığı, zenginlerin birden yoksul, yoksulların ise yağma ve talan sebebiyle birden zengin olabildiği veya kurtarılan malları satan bir esnaf zümresinin oluşmasıdır.¹⁰⁵ Bu da yangınlar sonrasında semtlerdeki sosyal yapının değişmesinin bir sebebidir. Diğer yandan yangında doğacak maddi kaybın tazmini için gayrimüslimler sigorta örgütleri kurmuşlar veya yabancı şirketler İstanbul'da şube açmışlardır. Bu da yeni bir meslek grubunun doğmasına ve gelişmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰⁶ Yangınlar tek bir mevsime toplanmamış, her ay en az iki yangın çıktığı görülmüştür. Diğer yandan, hava sıcaklığının yüksek olduğu aylarda daha büyük ve sayıca daha çok yangın çıktığı tespit edilmiştir. Soğuk mevsimlerde de rüzgârın etkisi ve evlerin ahşap oluşu, yangınların geniş alana yayılmasına sebep olmuştur. Büyük ölçekli yangınların çıktığı semtlerde, 1908 öncesi ve sonrası yıllarda da yangınların çıktığı bilinmektedir. Ahşap yapılanma bunun en önemli sebebiyken, sokakların dar oluşu ve itfaiyenin ulaşım zorluğu diğer sebepler arasında sayılabilir. Büyük ölçekli yangınların ardından yapılan yardımlar, semtlerdeki hayırseverlik, bir-

lik ve beraberlik duygularını güçlendirmiştir. Yaşanan can veya mal kayıpları sebebiyle başka semtlere taşınma, semtlerdeki demografik yapının değişimine sebep olmuştur. Evsizlik ve salgın hastalıkları beraberinde getiren yangınlar sonunda kül olan konak veya han gibi yapılar tarihi dokuyu değiştirirken; bedesten ve çarşıların yanması ticari hayatı da etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Le Moniteur Oriental / The Oriental Advertiser, 1908 yılı sayıları.

SALT Araştırma, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Basın Projesi*.

Kitaplar

Berkes, Niyazi, (2007), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 11. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Boyar, Ebru ve Fleet, Kate, (2017), *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, 2. Basım, (çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çelik, Zeynep, (2016), *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergin, Osman Nuri, (1338/1922), *Mecelle-i Umur-i Belediyeye*, 1, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Işın, Ekrem, (2006), *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kili, Suna, (2014), *Türk Devrim Tarihi*, 14. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuban, Doğan, (1996), *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul: Emlak Bankası Yayınları.

Lewis, Bernard, (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 10. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁰³ 1883 Hasköy yangını için bkz. Bali, Hasköy Yangını.

¹⁰⁴ 1804 Hasköy yangınında 500 ev, 150 dükkân yanmıştır. Hasköy, 1993: 10, 11. Çelik, 2016: 47, 49.

¹⁰⁵ Ürekli, 2010: 103.

¹⁰⁶ Ürekli, 2010: 118.

Marion-Crawford, Francis, (2015), *1890'larda İstanbul*, (çev. Ş. Türkömer), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tosh, John, (1997), *Tarihin Peşinde*, (çev. Özden Arıkan), 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Makaleler

Aykut, Ebru, (2016), "Devr-i Hürriyette İstibdat Hayaleti: 1908 Çırcır Yangınının Ardından İstanbul'da Kundakçılık, Söylentiler ve Asayiş", *Toplum ve Bilim*, 136, 5-39.

Cezar, Mustafa, (1963), "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 1, 327-414.

Eralp, Nejat, (2002), "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler*, 13, 1232-1237.

Erler, Mehmet Yavuz, (2002), "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, 13, 1384-1400.

"Hasköy" (1993), *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 4, 10-11.

Karaca, Ali, (2002) "Saray'da / Mabeyn-i Hümayûn'da Yâverlik Kurumu (1839-1920)", *Türkler*, 13, 1099-1136.

Ökten, Sadettin ve Aynur Can, (2002), "Fetih'ten Günümüze İstanbul Kent Mekânının Oluşumu", *Türkler*, 10, 1004-1055.

Özer, İlbeyi, (2002), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", *Türkler*, 14, 275-291.

Sakaoğlu, Necdet, (1993), "Yangınlar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 7, 427-438.

Shahr, Fariba Zarinebaf, (2002), "Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVII. Yüzyıl İstanbul'unda KadınVakıfları", *Türkler*, 14, 9-27.

Tekeli, İlhan, (2009), "Modernleşme Sürecinde İstanbul Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli, IV. Aydınlanma Sempozyumu, <https://www.academia.edu/30906212/MO->

DERNLEŞME_SÜRECİNDE_İSTANBUL_NÜFUS_DİNAMİKLERİ_NASIL_DEĞERLENDİRİLMELİ Erişim: 13 Mart 2020.

Temel, Mehmet, (2002), "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar", *Türkler*, 14, 292-304.

Ürekli, Fatma, (2010), "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8, (16), 101-130.

Tezler

Oruç, Dilara, (2017), *La Turquie Gazetesinde İstanbul*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Bali, Rıfat "Hasköy Yangını" http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/haskoy_yangini.pdf; Erişim: Şubat 2019.



Aysal, Necdet, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.103-120.
DOI: 10.31765/karen.714813

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN TOPLUMSAL BİR YARDIM KURULUŞU: OSMANLI DONANMA CEMİYETİ *

Necdet AYSAL**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Doç. Dr.,

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE

✉ aysal@ankara.edu.tr

ORCID : 0000-0001-9574-6208

Anahtar Kelimeler: Donanma Cemiyeti, Bahriye Nezareti, II. Meşrutiyet, Yardım Kuruluşları, Ziraat Faaliyetleri

Keywords: Naval Society, Naval Supervision, II. Constitutional Monarchy, Charities, Agricultural Activities

Öz: Toplumsal yardım ve güvenlik, sosyal yaşamın önemli unsurlarından birisidir. Dünyada uzun yıllar devam eden savaşlar, büyük nüfus kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda toplumu oluşturan bireylerin yaşamsal ihtiyaçları iâşe, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi önemli toplumsal beklentiler yeterince karşılanamamıştır. Sosyal yardım konusunda bir kurumsallaşmanın olmadığı dönemlerde halkın ihtiyaçları daha çok geleneksel yollarla karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak 19. Yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devriminin beraberinde getirdiği sosyal şartlar, geleneksel yardım anlayışının sosyal devlet sistemi içerisinde dernek ve cemiyetler vasıtasıyla ele alınmasına yol açmıştır. Modernleşmenin hız kazandığı Tanzimat döneminde kurulmaya başlanan cemiyet ve dernekler, Meşrutiyet döneminde daha da artış göstermiş, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın, kendiliğinden kurulan bu cemiyetler ancak 1909'da Cemiyetler Kanunu ile meşrutiyet kazanmıştır. Aynı yıl içerisinde cemiyet kurma hakkı, Kanun-ı Esasi'de yapılan bir değişiklikle anayasal güvence altına alınmıştır. Bu dönemde hayır ve yardım amaçlı kurulan cemiyetlerden birisi de Osmanlı Donanma Cemiyeti'dir. 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da gönüllü Müslüman ve Gayrimüslim halkın girişimleriyle kurulan Cemiyet, yapmış olduğu faaliyetlerle kısa süre içerisinde adını duyurmuş ve yasal bir statüye kavuşmuştur. Bu çalışmada Donanma Cemiyeti'nin gelir kaynakları ve yardım toplama usulleri, başta A.Ü. TİTE Arşiv belgeleri olmak üzere araştırma eserleri ve basın çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

SOCIAL ASSISTANCE ORGANIZATION OF THE II. CONSTITUTIONALISM PERIOD: OTTOMAN NAVY SOCIETY

Abstract: Social security and assistance is one of the most important elements of social life. The wars that had been

Geliş Tarihi / Received Date: 05.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.05.2020

going on for many years in the world have caused large population losses. In this context, the vital needs of individuals who make up the society have not been met adequately, such as food, health, education and safety. In times when there was no institutionalization in terms of social assistance, people's needs were tried to be met mostly in traditional ways. However, the social conditions brought by the industrial revolution since the mid-19th century led to the traditional aid understanding being handled through associations and societies within the social state system. Communities and associations that started to be established in the Tanzimat period, where modernization gained pace, increased even more in the Constitutional Period and formed an integral part of social life. With no legal restrictions, these spontaneously established societies became legitimate only in 1909 with the Law of Associations. The right to form a community within the same year was secured by a constitutional amendment made in Kanun-ı Esasi. In this period, one of the societies established for charity purposes was the "Ottoman Society of Navy". Established on 19 July 1909 in Istanbul with the initiatives of the volunteer Muslim and non-Muslim people, the Society soon became well-known and gained a legal status with its activities. In this study, the sources of income of the Naval Society and the methods of collecting aid are evaluated and examined through A.Ü. TITE Archive documents, research works and press framework.

Giriş

20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılarla tam anlamıyla bir tükenişin içine girmiştir. Kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri ve borçlarla yaşanan mali bunalımlar, üst üste kaybedilen savaşlar, savaşlardaki büyük askeri harcamalar ve toprak kayıpları ekonomiyi derinden etkilemiştir.¹ Devleti içine düştüğü bu bunalımdan kurtarmak amacıyla Osmanlı aydınları tarafından gerçekleştirilen ıslahatlar ve rejim sistemi değişiklikleri de başarılı olamamıştır.²

II. Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ilanı, iç ve dış politikada çok büyük beklentileri beraberinde getirmiş ve toplumsal ya-

şamda büyük bir canlılık söz konusu olmuştur. Bu dönemde çok sayıda sivil toplum örgütü kurulmuş ve Anayasada yeni düzenlemelere gidilmiştir. Toplanma ve siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı çerçevesinde 16 Ağustos 1909'da çıkarılan "*Cemiyetler Kanunu*"³ öncesinde siyasi örgütlenme için herhangi bir yasa, örf ve düzenleme bulunmamakta, özellikle 1857 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne göre de yasaktır. Bu bağlamda yürürlüğe giren bu kanun, dönem içerisinde kurulan ve kurulacak olan pek çok cemiyete hukuki bir temel teşkil edecektir.⁴

Dönem içerisinde İstanbul'da Osmanlı donanmasına maddi destek sağlamak amacıyla kurulan cemiyetlerden birisi de "*Osmanlı Donanma Cemiyeti*"dir. Son dönemde yaşanan birtakım olaylar, donanmanın yetersizliğini ortaya koymuş ve donanmanın bir an önce güçlendirilmesi için görüşmeler başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve Balkan devletlerinin saldırgan emelleri göz önüne alındığında, bu modernize çalışmalarının ancak milli bir seferberlikle mümkün olabileceği kamuoyunda tartışılmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da bazı gönüllü kişilerin bir araya gelmesiyle kurulan "*Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*",⁵ birkaç gün sonra yürürlüğe girecek olan Cemiyetler Kanunu ile yasal bir statüye kavuşmuştur.

1. Osmanlı Donanması ve Reform Çalışmaları

Kuruluştan itibaren Osmanlı donanmasının inşası belirli bir plan dâhilinde, birçok kurum ve şahısların yardımıyla genel olarak devlet eliyle gerçekleşmiştir. Bu çalışmalarda sorumluluk, "*Kapudan-ı Derya*" adı verilen donanma komutanına verilmiştir. Muhteşem Osmanlı donanmasının doğuşu, İstanbul Haliç'te "*Tersane-i Âmire*"nin kuruluşuyla başlamış ve kısa süre içerisinde Gelibolu, Karadeniz ve Akdeniz olmak üzere birçok stratejik noktada

¹ Özsoylu, 1999: 41; Yaşa, 1981: 35.

² Karal, 1988: 162.

³ Toprak, 1983: 207.

⁴ İğdemir, 2009: 10-20.

⁵ Özçelik, 1987, s. 11.

tersaneler kurulmuştur. Gemi yapım ve tamir işleri buralara istihdam edilen mühendis, mimar, usta, kalfa ve işçilerin yardımıyla gerçekleştirilmiştir.⁶ Gemi yapımında kullanılan muhtelif kereste türleri ile demir, bakır, zift, katran ve yelken gibi malzelerin temininde başlangıçta hiçbir sorun yaşanmamıştır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yelkenli gemilerin yerini buhargücü ile hareket eden gemiler almaya başlamıştır. Dünyadaki bu teknolojik gelişmeler, ciddi maliyet gerektiren yeni bir imalat sanayisini ve üst düzey mühendislik bilgisinin önemini ortaya koymuştur. Kürek ve yelken çağında marangözler ve kalafatçılar vazgeçilmez iken, buhar teknolojisinde makineciler ve çarkçılar önem kazanmış, montaja dayalı bir uzmanlık alanı ortaya çıkmıştır. Tersanelerde motor işinden anlayan ve demir ve çeliği işleyebilen ustalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda teknoloji ve maliyetin ön plana çıkmasıyla güçlü bir donanmaya sahip olmak, ancak sağlam bir ekonomik güçle mümkün olabilecekti. Her geçen gün zayıflayan Osmanlı ekonomisi, dünyadaki yeni gelişmelere ayak uydurmada zorlanmıştır.

Denizcilik alanında en kapsamlı reformlar Nizam-ı Cedit Dönemi'nde yapılmıştır. III. Selim 1789'da tahta çıktığında 1770 Çeşme mağlubiyeti sonrası Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın toparlamaya çalıştığı toplam 90 gemiden oluşan bir donanma devralmıştır.⁷ Böyle az sayıda bir donanma ile Türk gölü olarak bilinen Karadeniz'de Ruslarla, Akdeniz'de ise İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletlerle mücadele etmek imkânsızdı. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler, Osmanlı yöneticilerini donanmanın ıslahı ve modern bilgilerle donatılmış deniz subayı yetiştirilmesi konusunda harekete

geçirmiştir.⁸ Bu dönemde çıkarılan "*Bahriye kanunnamesi*" ile Tersane Eminliği kaldırılarak "*Umur-ı Bahriye Nezareti*" kurulmuştur. Liyakat, disiplin ve eğitime önem verilmiş, ıslahatların kalıcılığı için donanma giderlerine mahsus olmak üzere ilk defa bir "*Bahriye Hazinesi*" oluşturulmuştur. Bahriye Nazırı'nın aynı zamanda hazineden de sorumlu olması kararlaştırılmış ve bu makama 1804 yılında eski Paris Sefiri Moralı Ali Efendi getirilmiştir.⁹ Bu dönemde gerçekleşen kapsamlı reformlar sayesinde, pek çok savaş gemisinin yapımı tamamlanmış ve bu gemiler Osmanlı donanmasına katılmışlardır.¹⁰

1807 Kabakçı Mustafa İsyanı, ülkede başlatılan bütün ıslahat programlarının yanı sıra donanmayı da olumsuz etkilemiştir. Sultan II. Mahmut tahta çıktığında istikrarsız bir ülke, etkinliğini yitirmiş bir donanma devralmıştır. Balkanlarda ve Karadeniz'de Rus tehdidi artış göstermiş ve İmparatorlukta Gayrimüslim ayaklanmaları başlamıştır. Bu ortamda bahriyedeki ıslahat çalışmalarının yeniden hız kazandığı günlerde, 1821'de Mora'da Yunan isyanı patlak vermiştir. Osmanlı donanması ilk ciddi sınavını bu isyan sırasında vermiştir. Küçük Rum korsan tekneleri karşısında büyük Osmanlı kalyonları etkisiz kalmıştır. İsyân sırasında tersanelerde görevli Rum usta ve işçilerin ayrılması, Rum korsan saldırıları, Ege'deki gemi inşa tezgâhlarını çalışamaz hale getirmiştir. 20 Ekim 1827 tarihinde ise Navarin Limanı'nda Osmanlı-Mısır Donanması, İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanmalarının saldırısına uğramış ve "*Navarin Faciası*" olarak bilinen bu saldırıda, 58 gemi ile denizcilikte uzman 6.000 personel de kaybedilmiştir.¹¹ Bütün bu olumsuzluklara rağmen Padişah II.

⁶ Yıldız, 2013: s. 122.

⁷ 5-7 Temmuz 1770 tarihleri arasında İzmir/Çeşme Körfezi açıklarında gerçekleşen deniz savaşında, Osmanlı donanması, Ruslar tarafından tamamen yok edilmiştir. 15 kalyon, 4 Fırkateyn ve 40 parçadan oluşan ufak gemi yanarak batmış, 1 kalyon ve 6 kadırga Rusların eline geçmiştir. Bkz., Yıldız, 2013: 129.

⁸ 18. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa, İsveç ve İngiltere'den teknik destek sağlanmış ve yabancı asker ve

mühendisler, donanmanın ıslahı için İstanbul tersanelerinde görev almaya başlamışlardır. Bkz., Bostan, 1994: s. 177-180.

⁹ Umur-ı Bahriye Nezareti, 1807'de çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı ile kaldırılmış ve Tersane Eminliği yeniden kurulmuştur. Bkz., Gök, 2013: 130.

¹⁰ İmparatorluk tersanelerinde 1793-1799 yılları arasında inşa edilen savaş gemileri sayısı, 9 Kalyon, 8 Fırkateyn, 6 Korvetten oluşmaktadır. Bkz., Yıldız, 2013: 132.

¹¹ Yavuz, 1993: 16-20.

Mahmut, Karadeniz ve Akdeniz'in güvenliği için yeni bir donanma inşası emrini vermiştir. Donanmadaki eksiklikleri ortadan kaldırmak için “Bahriye Müsteşarlığı” kurulmuş ve “Asakir-i Mansure-i Bahriye Teşkilatı” oluşturulmuştur. Böylece modern bahriye sisteminin ilk adımları atılmıştır. Osmanlı Devleti, Navarin sonrası buharlı gemi teknolojisine yönelmiş ve 1828'de İngiltere'den, 1830'da ise Amerika'dan buharlı gemiler satın almıştır. Ancak bu gemiler için mühendis, dümenci ve çarkçı gibi uzman personele ihtiyaç duyulmuştur. Bu eksiklik Avrupa ve Amerika'dan uzmanlar getirilerek çözülmüş, bir taraftan da yurt dışına öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır.¹²

Tanzimat döneminin ilk padişahı olan Sultan Abdülmecit, Osmanlı tersanelerinin gelişmesi ve modernleşmesi yönünde önemli adımlar atmış ve 400 öğrenci kapasiteli “Bahriye Mektebi” eğitim ve öğretime başlamıştır.¹³ Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçte devletin bütün kurumlarının Batılı tarzda düzenlenmesi öngörülmüştür. Dönem içerisinde Osmanlı donanma envanterinde 6 kalyon, 13 fırkateyn, 3 korvet ve 21 vapur bulunmaktadır.¹⁴ Denizcilik alanında yapılan kapsamlı reformlar, Kırım Savaşı esnasında Rus Karadeniz donanmasının 30 Kasım 1853'te gerçekleştirdiği “Sinop Baskını” ile üçüncü kez ağır darbe almış ve donanma uzun yıllar kendisini toparlayamamıştır.¹⁵

Bu Deniz Savaşı, Osmanlı Devleti'nin denizlerde hâkimiyetini koruyabilmesi için donanmasının özellikle buharlı ve zırhlı gemiler ile güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Osmanlı'nın tekrar eski görkemli günlerine dönmesini arzulayan Sultan Abdülaziz, güçlü bir ordu yanında etkin bir donanmanın varlığını gerekli görmüştür. Donanmanın gelişimi ve modernize edilmesine büyük önem veren Abdülaziz, ekonomik açıdan dengeleri sarsacak

harcamalar yapmaktan kaçınmamış ve İstanbul, İzmit, Gemlik ve Mudanya tersanelerinde gemi inşa programını başlatmıştır. Donanmanın kurmay subay ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul Kasımpaşa'da “Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Mektebi” ni kurdurmuştur.¹⁶ Batılı emperyalist devletlerin imparatorluk toprakları üzerindeki emelleri ve denizlerden oluşturdukları tehdit, güçlü bir donanmanın kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Dönem içerisinde yapılan kapsamlı çalışmalarla donanmaya 20 zırhlı, 7 korvet ve 43 nakliye gemisi dâhil edilmiştir.¹⁷ Fakat bu yatırımların bedeli ağır olmuş, devlet aldığı borçların anaparasını ve faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1875 tarihinde yayınladığı bir kararname ile mali iflasını ilan etmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra Abdülaziz, hayalleriyle büyüttüğü ordu ve donanmasının da iştirak ettiği bir saray darbesiyle tahtan uzaklaştırılmıştır.

Donanmanın ıslah çalışmalarına Abdülhamit döneminde de kısmen devam edilmiştir. Ancak donanmayı oluşturan gemilerin çoğunun makineli ve zırhlı olmaları, bakımlarının çok yüksek meblağlara ulaşması, devlet bütçesini bir hayli zora sokmuştur. Bu donanmanın 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı'nda hiçbir varlık gösterememesi, yaşanan bu ağır durumu açıklar niteliktedir.¹⁸ Bu dönemde yaklaşık 143 gemiden oluşan donanmanın büyük kısmı, teknolojik ömrünü tamamladığından tasfiye edilmiş ve Haliç'te kızağa çekilmiştir.¹⁹ Bu arada Osmanlı donanmasının en gözde gemilerinden birisi olan “Ertuğrul” isimli fırkateynin, birçok eksikliğine rağmen Japonya'ya gönderilmesi ve dönüş yolunda iken 16 Eylül 1890'da Kuşimoto açıklarında tayfuna yakalanarak batması, donanmanın

¹² Yıldız, 2013: 136-137.

¹³ Şehsuvaroğlu, 1965: 355-357.

¹⁴ Kütükoğlu, 1995: s. 206.

¹⁵ Yavuz, 1993: 50-51.

¹⁶ Deniz Harp Akademisi'nin kuruluşu hakkında bkz., Beşirli, 2004: 248.

¹⁷ Yakıtıl, 1981: 1342-1343.

¹⁸ Beşirli, 2004: 255.

¹⁹ İpek, 2006: 180; Gök, 2013: s. 9.

içinde bulunduğu sıkıntılı durumu gözler önüne sermektedir.²⁰

II. Abdülhamit, donanmanın ıslahı ve teçhizi için Bahriye Nezareti başta olmak üzere gemi komutanlıklarına iradeler yayınlamıştır. Zırhlı gemilerin yeni sistem Krupp topları ile teçhizi, kazanlarının değiştirilmesi ve zırh kalınlıklarının artırılması konularında ikazlarda bulunmuştur. Ancak bu istekler, uzman personelin yeterli olmaması, mali sıkıntılar ve tamir giderlerinin çok yüksek olması yüzünden gerçekleşmemiştir. II. Abdülhamit, mali tabloyu da dikkate alarak daha ucuz maliyetli ve çok yönlü kullanıma müsait süratli gemilerden oluşan bir donanma kurma çabası içine girmiştir. Bu dönemde tersanelerde üç adet pervaneli korvetin inşası tamamlanmış, İngiltere, Fransa ve Almanya tezgâhlarına 24 adet topidobot ve 18 ganbot gemi siparişi verilmiştir.²¹ Ayrıca Abdülhamit ve Abdülmecit isimleriyle iki denizaltının alımı yapılmış ve 1886'da suya indirilmiştir.

Meşrutiyet dönemi öncesi donanmanın modernize edilmesinde İngiliz ve Fransız uzmanlarından faydalanılmıştır. Fakat bu iki ülkenin saldırgan politikaları yüzünden artık Almanya ve Amerika tercih edilmeye başlanmıştır.²² Yeni zırhlı alımı ve yenileşmenin devam ettiği günlerde çıkan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Osmanlı donanmasında hayal kırıklığı yaşatmıştır. Yunanlılara gözdağı vermek üzere 18 Mart 1897 tarihinde gemilerin Çanakkale'ye intikalinde yaşanan olumsuzluklar moralleri oldukça bozmuştur.²³ Halkın ve yabancı devlet temsilcilerinin gözleri önünde bazı gemiler Haliç'te arızalanmış, kazanları patlamış ve bazıları rotalarından çıkarak karaya oturmuştur. O günlerde donanmayı teftiş etmek üzere Çanakkale'ye davet edilen Alman heyetinin hazırladığı rapor, donanmanın perişan durumunu gözler önüne sermektedir.²⁴ Bu tarihten sonra yapılan ıslah

çalışmaları da ekonomik sıkıntı ve büyük bütçe açıkları nedeniyle başarısız olmuştur.

Abdülhamit'in tahttan uzaklaştırılmasına zemin hazırlayan 31 Vak'ası'nda Osmanlı donanması, Hareket Ordusu'nu desteklemişti. İttihat ve Terakki Fırkası etkisi altında kurulan hükümet, donanmayı Haliç'te çürümüş bir halde bulmuş ve “*donanma hayattır*” sloganıyla kuvvetli bir donanma oluşturmak için yeniden çalışmalara başlamıştır.²⁵

Yeni dönemde de donanmada İngiliz uzmanların etkisi devam etmiş ve 2 Şubat 1909'da Amiral Sir Douglas Gamble'in başkanlığında bir heyet İstanbul'a gelmiştir. Heyet, Osmanlı donanmasını devletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye getirmek için reform programları hazırlamıştır. Bahriye Nezareti, yeni bir yapılanmaya tabi tutulmuştur. Bu esnada Mayıs ayı içerisinde mevcut gemilerle Marmara ve Karadeniz'de yapılan tatbikat ve padişah Sultan Mehmet Reşat'ın huzurunda gerçekleşen resmigeçit töreni, donanmanın perişan durumunu ortaya koymuştur.²⁶ Mali durumun hızla kötüleşmesi ve donanmanın içler acısı durumu birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Donanmanın bir an önce güçlendirilebilmesi için gerekli parasal kaynağın milli bir seferberlikle sağlanması fikri ön plana çıkmıştır. Alman Askeri Ataşesi Binbaşı Von Stremple ise Almanya'daki “*Flottenverein*” isimli donanma derneği benzeri bir cemiyetin, başlatılacak ulusal bir bağış seferberliği ile kurulabileceğini önermiştir.²⁷

Trablusgarp, Bingazi dışındaki Kuzey Afrika topraklarının İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığı ve Balkanlardaki silahlanma yarışının başladığı günlerde Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de bozulan dengelelerin yeniden kurulabilmesi için Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi gerekiyordu. XX. yüzyıl başlarındaki bu olumsuz tablo ve

²⁰ Avcı, 2015: 1-56.

²¹ Yıldız, 2013: 149.

²² Moreau, 1999: 355.

²³ Osmanlı-Yunan Savaşı için bkz., Aysal, 2014: 327-352.

²⁴ Gök, 2007: 9-11.

²⁵ Aysal, 2017: 5; Yıldız, 2013: 152.

²⁶ *Osmanlı-İtalyan Harbi, Deniz Harekâtı*, 1980: 3; Özçelik, 1987: 3-7.

²⁷ Gök, 2007: 13-14.

halkın duyduğu endişe, İstanbul'da Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin kuruluş sürecini başlatacaktır.

2. Osmanlı Donanma Cemiyeti

Osmanlı donanmasının yetersizliği ve modernize edilmesi konusu, kamuoyunda sürekli gündemde tutulmuş ve konu çok çeşitli şekillerle tartışılmaya başlanmıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili imparatorluğun güvenlik zaafiyeti ve güçlü bir donanmaya ihtiyaç kamuoyunun duyarlılığını arttırmıştır. Birçok liva ve sancakta gemi satın alınması için aynı ve nakdi yardım toplama kampanyaları başlatılmıştır.²⁸ Bu kampanyalara başlangıçta Tanin gazetesi aracılık etmiş ve yardım gönderenlerin isimlerini gazetede yayınlarak, kampanyanın geniş halk kitlelerine ulaştırılmasına öncülük etmiştir.

Osmanlı donanmasına yardım kampanyalarının devam ettiği günlerde İstanbul'da Belediye Dairesi'nin Sağlık Heyeti'nde görevli Doktor Hafız İbrahim, Dr. Petraki Papadapulo, İsmail Hakkı ve Baş Mühendis Haşım Beyler, 10 Temmuz 1909'da bir araya gelmişler, donanmanın durumu ve başlatılan yardım kampanyaları hakkında görüşmüşlerdir. İstanbul'da başlatılan bu yardım faaliyetlerinin bir teşkilat çatısı altında, tüm yurttan ulusal bir kampanyaya dönüştürülmesiyle başarıya ulaşacağı fikrinde mutabık kalmışlardır.²⁹ Osmanlı Devleti'nin dönem içerisindeki nüfusu ve Anadolu halkının yardımseverliği de dikkate alınarak, yaklaşık 30 milyon kişiden her ay bir kuruş bağışta bulunmaları istenecek ve üyelerden toplanacak 40 para aylık aidat ile Donanma Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirilecektir. Bu görüşme, Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin kuruluşu yolunda atılan ilk adımdır.

Cemiyetin kuruluş hazırlıklarının devam ettiği günlerde, Doktor Hafız İbrahim Bey

²⁸ Gök, 2007: 13-14.

²⁹ Adı geçen toplantı 27 Haziran 1325/10 Temmuz 1909'da tarihinde gerçekleşmiştir. Bkz., Donanma Mecmuası, 1910: 4-13.

³⁰ Özçelik, 1987: 8-9.

³¹ Gök, 2007: 15.

³² Bulut, 2016: 959.

ve arkadaşları, tecrübelerine güvendikleri Ayan Meclisi Başkanı Mehmet Said Paşa'ya müracaat ederek yardım istemişler ve kurulacak olan cemiyetin fahri başkanlığını teklif etmişlerdir. Bunun yanı sıra dönemin Tercüman-ı Hakikat gazetesi imtiyaz sahibi Nüzhet ve başyazar Hüseyin Kazım Beyler ile bağlantıya geçilmiştir. Cemiyetin kuruluş amacının geniş halk kitlelerine kısa sürede duyurulması işini adı geçen gazete bizzat üstlenmiştir.³⁰ Bu duyurunun ardından gazete idaresine Anadolu'nun her tarafından mektuplar, telgraflar gelmeye başlamıştır. Ayrıca bizzat gazeteye kadar gelen her sınıftan halk, "bir kuruş değil, şu kadar veririm, bu kadar veririm" diye taahhütlerde bulunarak idareye paralar bırakmışlardır. İdarenin başış para toplama yetkisi olmadığı halde, iki gün içerisinde idareye bırakılan paranın yaklaşık 32.340 kuruşa ulaştığı görülmektedir. Tercüman-ı Hakikat gazetesi aracılığıyla duyurulan bu habere halktan gelen yoğun ilgi ve istekler, Cemiyetin kuruluş sürecini hızlandıracaktır.³¹

Donanma Cemiyeti'nin kuruluşu, 19 Temmuz 1909'da Etibba-yı Mülkiye Kulübü'nde yapılan toplantı ile gerçekleşmiştir. İstanbul'un gönüllü Müslüman ve Gayrimüslim tüccarları, ordu mensupları, belediyeler, resmi cemiyetler, kulüpler, ruhani başkanlar ve basın mensuplarının katılımıyla gerçekleşen bu toplantıda,³² Cemiyetin adı "Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti" olarak belirlenmiştir.³³ Bu toplantıya 28 gönüllü iştirakçi katılmış ve görüşmeler Bahriye Mir-livası (Tuğamiral) Rasim Paşa'nın geçici başkanlığında yapılmıştır. Bu toplantıda gizli oy kullanılarak 15 kişilik İdare Heyeti'nin seçimleri yapılmıştır. Cemiyetin kurucusu ve İdare Heyeti

³³ Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, kuruluşundan itibaren İâne-yi Milliye Komisyonu ve Donanma-yı Osmanî İâne-yi Milliye Cemiyeti gibi adlarla anılmıştır. Cemiyetin adı, 17 Şubat 1914'de "Osmanlı Donanma Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Bkz., Gök, 2007: 15; Özçelik, 1987: 12; Tanin, 20 Temmuz 1909: 1.

üyeleri olan Doktor Petraki Papadapulo, yaptığı konuşmada şu hususlara değinmiştir:³⁴

“... Kuvvetli bir donanmaya sahip olmadıkça, devlet ve milletçe her ne kadar kalkınmış olursak olalım, siyasette daima mahcup ve mağlup olmaktan kendimizi kurtaramayacağız. Bu itibarla milletin hamiyeti ve vatanperver hislerine başvurma düşünülmüştür. Filhakika evvelce Enver ve Niyazi kruvazörleri inşası için Tanin gazetesinin teşebbüsü olumlu bir sonuç vermemişse de bugün için durumun daha çok umut verici olduğu gözle görülecek kadar açıktır. ...”

Doktor Papadapulo'ya göre, Osmanlı tebasının yardımseverliğine güvenilerek, yaklaşık otuz milyon Osmanlı tebasından toplanacak olan yardımlarla birçok gemi satın alınabilecekti. Ayrıca sadece on milyon Osmanlı vatandaşından ayda bir kuruş alınsa dahi bunun toplamda on milyon kuruş edeceği ve bu miktarın bir yılda 1.200.000 liraya ulaşabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda yılda bir dretnot ya da iki adet birinci sınıf kruvazör satın alınabilecekti. Böylece on yıl içerisinde hükümetin de onayını alarak dünyanın önde gelen donanma güçleri arasında yer alınabilecekti.³⁵

Osmanlı Devleti'nde cemiyet kurma hak ve özgürlüğü, II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hiçbir yasal sınırlama olmaksızın, gönüllü halkın duyarlılığı ve yardımseverliği ile kurulan bu cemiyetler, 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile meşrutiyet kazanmıştır. Yasal cemiyet/dernek kurma hak ve özgürlüğü, Anayasaya ilave edilen 120. madde ile anayasal güvence altına alınmıştır.³⁶

“Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmanlılar hakkı temamiyeti mülkiyesini ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafına hareket ve Anasır-ı Osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adab-ı umumiyeye mugâyir cemiyetler teşkili memnû olduğu gibi alelhlâk hafi cemiyetler teşkili de memnûdur.”

Cemiyet, ikinci toplantısını 20 Temmuz 1909'da yapmış ve bu toplantıda İdare Heyeti Başkanlığı'na Tüccar Yağcı-zade Şefik Bey ve Başkan yardımcılığına ise Tuğamiral Rasim Paşa ile Avukat Kadri Bey seçilmiştir. Yardımların nasıl ve ne şekilde kabul edileceği konularının ele alındığı toplantıda, aynı zamanda yönetim kurulu üye seçimleri de yapılmıştır.³⁷ Cemiyet nizamnamesini hazırlama görevi yönetim kuruluna verilmiş,³⁸ kurulun hazırladığı ana nizamname ve bağışların toplanma usulüne dair yönetmelik tasarısı “*Usûl-ü Cibayet Talimatnâmesi*”, 2 Ağustos 1909'da Cemiyet Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir.³⁹ Cemiyet Nizamnamesi, 4 Kasım 1909'da Hükümet tarafından onaylanmış ve Padişahın himayesi altına alınan Cemiyetin başkanlığına 15 Kasım 1909'da Ayan Reisi Mehmet Said Paşa getirilmiştir.⁴⁰

Cemiyet, nizamnamesinin onaylanmasıyla birlikte örgütlenme çalışmalarına hız vermiştir. 1910'da 29'u vilayet, 28'i liva, 56'sı kaza ve 9'u nahiye olmak üzere toplam 122 şubenin açılışı gerçekleşmiş ve bu sayı 1911'de ise 331'e ulaşmıştır.⁴¹ Dönem içerisinde yurtiçi ve yurtdışında açılan şubelerden bazıları şunlardır:⁴²

“Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, İzmir, Bitlis, Bursa, Bolu, Çatalca, Diyarbakır, Sivas, Samsun, Trabzon, Kastamonu, Kala-yi sultaniye, Konya, Mamuretülaziz, Van,

³⁴ Donanma Mecmuası, Mart 1910: 7.

³⁵ Gök, 2007: 15-16.

³⁶ Düstur, 8 Ağustos 1325 (1909): 638-644.

³⁷ Yönetim kurulu üyeliğine Tüccardan Mehmet Abut, Bahriye Mir-livası Rasim Paşa, Tabip Dr. Fuat Süreyya Paşa, Avukat Kadri, Belediye Azası Selahattin, Belediye Dairesi üyesi Faiz, Tercümanı Hakikat gazetesi sahibi Nüzhet, Başyazarı Hüseyin Kazım, Piyade Üs-

teğmen Ziya ve dört kurucu Dr. Hafız İbrahim, Dr. İsmail Hakkı, Dr. Petraki Papadapulo ve Mühendis Hâşim seçilmişlerdir. Bkz., Özçelik, 1987: 10-11.

³⁸ Özçelik, 1987: 9-10.

³⁹ Donanma Mecmuası, Ağustos 1910: 492.

⁴⁰ Tanin, 18 Kasım 1909: 1-3.

⁴¹ Donanma Mecmuası, Ağustos 1910: 511.

⁴² Cemiyetin İstanbul teşkilatı için bkz., Özçelik, 1987: 84-108; Bulut, 2016: 960.

Basra, Bağdat, Bingazi, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Cezayir- i Bahr-i Sefid, Hicaz, Halep, Resmo, Zor, Selanik, Suriye, Trablusgarp, Kıbrıs, Kudüs, Kandiye, Kosova, Medine-i Münevvere, Mısır, Manastır, Musul, Yanya, Yemen, Berlin ve Paris”

25 madde halinde hazırlanan ve Gayrimüslim unsurlar için çeşitli dillere de çevirisi yapılan Nizamnamede, Cemiyet'in kuruluş amacı, üyeler ve idare teşkilatı, genel kurul ve yönetim kurulunun görevleri, yardım toplama usulleri ve taşra teşkilatına yer verilmiştir.⁴³ Nizamnamede Cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde dile getirilmiştir:⁴⁴

“... Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazama arasındaki mevkiini muhafaza ve menafi-i umûmiyeyi ve münasebât-ı ticariyesini temin için ihtiyacatımızla münasip bir kuvve-i bahriye vücuda getirmek maksadıyla teşekkül etmiştir. Ve bu maksada vasıl için maddi ve manevi lazım gelen tedâbir ve vesait-i meşrûaya müracaatla mükelleftir.”.

Nizamnamenin diğer maddelerinde ise amacına uygun olarak çalışmak isteyen herkesin Cemiyete üye olabileceği; yaş sınırı olmaksızın herkesin Cemiyete yardımda bulunabileceği; Cemiyet genel kurulu ve yürütme kuruluna seçilecek üyelerin Osmanlı vatandaşı olmaları; ayda 40 kuruş ödemeyi kabul eden her cemiyet üyesine istediği takdirde hesapları inceleme yetkisi tanınacağı;⁴⁵ Cemiyet gelirlerinin arttırılması için çok çeşitli faaliyetlere yer verileceği öngörülmektedir.⁴⁶ Donanma Cemiyeti'ni dönemin birçok yardım derneğinden farklı kılan özellikleri arasında, ülke genelinde hızla örgütlenmesi, çok geniş kitlelere hitap etmesi, devamlılığı ve yardım toplama işini şeffaf bir şekilde gerçekleştirmesi söylenebilir. Gönüllü kişiler tarafından kurulan Cemiyet, kısa bir süre sonra devletin de desteğini almıştır.⁴⁷

3. Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Gelir Kaynakları

Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin başlıca gelir kaynaklarının büyük bölümünü nakdi gelirler oluşturmaktadır. Özellikle üye aidatları ve Trablusgarp Savaşı, Girit Meselesi ve Cihad-ı Ekber'in ilanı gibi olağanüstü günlerde düzenlenen yardım kampanyalarıyla halktan milyonlarca kuruş nakdi yardımın toplandığı belgelerde açıkça görülmektedir. İlk yıllarda en fazla yardımı ordu mensupları yapmıştır. Sivil ve askeri görevlilerin büyük kısmı, birer veya ikişer maaşlarını Donanma Cemiyeti'ne bağışlamışlardır.⁴⁸ Cemiyet, aynı ve nakdi yardımları “*Usul-i Cibâyet Talimatnamesi*” adı verilen gelir toplama yönergesi çerçevesinde yapmıştır.⁴⁹

İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'a saldırmasıyla başlayan süreçte Hükümet harekete geçmiş ve Donanma Cemiyeti yararına marif başta olmak üzere arazi, emlak ve temettu vergilerine zamlar yapmıştır.⁵⁰ 2 Şubat 1912'de Tanin gazetesinin önderlik ettiği kampanyada “*Enver ve Niyazi Kruvazörleri*” için toplanan paraların tamamı, Osmanlı Mebusan Meclisi kararıyla Donanma Cemiyeti'ne devredilmiştir.⁵¹ Bunların dışında nakdi gelirler arasında zekâtların cemiyete verilmesi,⁵² park ve müzelerle giriş ücretlerinden cemiyet adına bir miktar para alınması, sahil kesimleri ve İstanbul'da faaliyet gösteren kayıkçıların bir günlük kazançlarını cemiyete tahsis etmeleri gösterilebilir.⁵³ Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle birlikte çok sayıda mücevheratına el konmuştur. Hazırlanan bir talimatname ile bu mücevherlerin bir kısmı Paris ve Londra'da satılmış ve bu satıştan cemiyet çok büyük bir nakdi gelir elde etmiştir.⁵⁴ Osmanlı hanedan mensupları, cemiyete büyük miktarlarda

⁴³ Nizamname için bkz. EK-1; TİTE Arşivi, K 223, G 21, B 21-001; K 223, G 21, B 21-1001; K 223, G 21, B 21-1001; K 223, G 21, B 21-2001.

⁴⁴ TİTE Arşivi, K 223, G 21, B 21.

⁴⁵ TİTE Arşivi, K 236, G 9, B 9-9; Gök, 2007: 25.

⁴⁶ TİTE Arşivi, K 223, G 21, B 21.

⁴⁷ Gök, 2007: 34-45.

⁴⁸ TİTE Arşivi, K 282, G 13, B 3 (9.10.1325).

⁴⁹ Talimatname için bkz., Özçelik, 1987: 196; TİTE Arşivi, K 231, G 4, B 4-1; TİTE Arşivi, K 237, G 10, B 7 (12/12/1325).

⁵⁰ Tanin, 5 Ekim 1911: 1; Özçelik, 1987: s. 325.

⁵¹ TİTE Arşivi, K 286, G 7, B 4 (3.12.1325).

⁵² TİTE Arşivi, K 236, G 18, B 4 (19.11.1326).

⁵³ TİTE Arşivi, K 254, G 32, B 1 (24.05.1326).

⁵⁴ Özçelik, 1987: 327-329.

maddi destekte bulunmuştur. Özellikle Sultan Mehmet Reşat ve VI. Mehmet Vahidet-tin'in cemiyetin fahri başkanlığını yürütme-leri yardımın kapsamını genişletmiştir. Şehzade Yusuf İzzettin ve Abdülmecit Efen-dilerin himayelerinde düzenlenen spor müsabakaları, yarışlar ve konserlerden elde edilen gelirlerin tamamı cemiyete gelir kaydedilmiştir.⁵⁵

Cemiyete nakdi yardımların yanı sıra çok sayıda aynı yardımlar da yapılmıştır. Bunlar arasında çok çeşitli hediyelik eşyalar, silahlar, gayrimenkuller, kurban derileri, boynuz gibi objeler yer almaktadır.⁵⁶ Cemiyet bünyesinde eşyaların çoğalmasıyla birlikte tarihi değeri olmayanların açılacak bir sergide satılması kararlaştırılmıştır. İlk sergi Sultan Ahmet'te açılmış ve Anadolu'da buna benzer sergiler açılarak cemiyete yüksek miktarlarda gelir sağlanmıştır.⁵⁷ Cemiyete yapılan aynı yardımlar arasında tütün, koza, fındık, zahire gibi büyük miktarlarda zirai mahsüller de yer almaktadır.

24 Eylül 1916'da çıkarılan "*Mükellifât-ı Ziraiye Kanunu*", çiftçi olan ve zorunlu askerlik hizmeti dışında tutulan tüm Osmanlı tebasının, Ziraat Nezareti'nin belirlediği oranlarda ziraatla uğraşarak üretime katkıda bulunmalarını zorunlu tutmuştur. Ayrıca hazırlanan "*irade-i seniyye*" ile vilayet ve kazalarda bu kanunun yürütülmesinden ziraat heyetleri sorumlu tutulmuştur. Bu heyetler, işlenmeyen boş tarlaları tespit edecek ve kamu yararına çalışan kurumlara tahsis edeceklerdir. Bu bağlamda Donanma Cemiyeti, tüm yurttaki bir ziraat seferberliği başlatarak, kendisine verilen görevi başarı ile yerine getirmiştir.⁵⁸ Cemiyet savaş yıllarının ekonomik sıkıntılarını ortadan kaldırmak ve ordunun zaruri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Milli Savunma Bakanlığı ile ortak "*harp tarlaları*" adı ve-

rilen üretim merkezleri oluşturmuştur. Sahlipsiz ve ekim yapılmayan arazilerde yetiştirilen ürünlerin bir kısmının (mısır, patates, nohut, fasulye buğday ve arpa) satışıyla elde edilen gelir, Cemiyete büyük destek sağlamıştır.⁵⁹

Cemiyet, Mükellifât-ı Ziraiye Kanunu çerçevesinde zirai faaliyetleri daha sistematik bir şekilde yürütmek amacıyla bir talimatname hazırlatmıştır. Üyelerden Hacı Hilmi ve Hüseyin Kadri Bey tarafından hazırlanan ve 15 Şubat 1915 tarihinde kabul edilen bu talimatname ile "*Donanma Cemiyeti Ziraat Encümeni*" adı verilen bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul, arazi kiralama, alet ve edevat satın alınması, tohumluk alınması, amele tedârîki ve yetiştirilmesi öngörülen patates, nohut, mısır, fasulye, mercimek gibi mahsullerin ekimlerinin yapılması gibi hususlarda yetkili kılınmıştır.⁶⁰ Cemiyet donanma tarlalarında gerçekleştirdiği zirai üretimle çok yüksek miktarlarda gelir elde etmiştir.

Kültür hizmetlerine de duyarsız kalmayan Osmanlı Donanma Cemiyeti, basımını gerçekleştirdiği mecmua, kitap, risale, beyanname ve tiyatro gösterileriyle kendisinden söz ettirmiş ve yüksek miktarlarda gelir sağlamıştır. Mart 1910'da çıkarılan Donanma Mecmuası'nda askeri, edebi, tarihi, sosyal ve zirai pek çok konuya yer verilmiştir.⁶¹ Mecmuanın nakdi gelir dışında Türk kültür hayatı ve meneviyatına yönelik hizmetleri son derece önemlidir. Dönem içerisinde kanunlar, anlaşmalar ve toplumu ilgilendiren konularla ilgili hazırlanan düsturların basım ve yayım işleri Cemiyete verilmiştir.⁶² İsteğe göre hazırlanan bu eserler, abonelere para ile gönderilmiş ve büyük gelir sağlanmıştır. Cemiyet kendi adına kitap ve risaleler bastırıldığı gibi, çeşitli yazarlar tarafından cemiyete bağışlanan kitapları da yayınlamak büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu kitapların bir

⁵⁵ TİTE Arşivi, K 237, G 29, B 54 (24.12.1326).

⁵⁶ Belge için bkz., Ek-2 ve 4; TİTE Arşivi, K235, G16, B16-3001 (3.8.1331); TİTE Arşivi, K235G16B16-4001 (12.9.1331)

⁵⁷ TİTE Arşivi, K 226, G 15, B 44 (26.11.1326).

⁵⁸ Özçelik, 1987: 299; TİTE Arşivi, K 283, G 20, B 4 (25.10.1325).

⁵⁹ Belge için bkz., Ek-3; TİTE Arşivi, K246, G1, B1-13001 (6 Mayıs 1334).

⁶⁰ Özçelik, 1987: 302-305.

⁶¹ Donanma Mecmuası, başlangıçta aylık olarak ve 1912 sonlarından itibaren haftalık olarak yayınlamıştır. Bkz., Özçelik, 1987: 284-287; Gök, 2007: 3-54.

⁶² Çakmaktepe, 2002: 4-5.

kısmını satarak gelir elde etmiş ve bir kısmını da cephede bulunan askerlere, okullara, hastanelere ve kütüphanelere hediye etmiştir. Ayrıca Cemiyet bünyesinde büyük bir kütüphane oluşturulmuştur.⁶³

Başlangıçta Donanma Cemiyeti'ne yardım toplamak için tiyatro ve gösteriler düzenlenirken daha sonraları Cemiyet, kendi Heyet-i Temsiliyesi'ni kurmuş ve tiyatrunun gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Cemiyet, tiyatro dışında sinemaya da ayrı bir önem vermiş ve yapılan askeri manevralar sinema filmi olarak çekilmiş ve halka izlettirilmiştir.⁶⁴ Bu etkinliklerin yanı sıra konserler, balolar ve konferanslar düzenlenerek halktan maddi ve manevi yardım talep edilmiştir.

Kültürel faaliyetler arasında yer alan spor müsabakaları da Cemiyete önemli ölçüde gelir sağlamıştır. Bu dönemde cemiyetin ağırlıklı olarak deniz sporuna önem verdiği, İstanbul Moda'da yapılan deniz yarışlarında bir hayli iane topladığı görülmektedir. Bunların dışında at yarışı, bisiklet, koşu ve güreş vb. sporları organize eden ve gelir elde Cemiyetin pek çok spor kulübüne de yardım yapması son derece anlamlıdır.

Donanma Cemiyeti'nin en fazla gelir getiren faaliyetleri arasında kibrit ve sigara kâğıdı imtiyazı gelmektedir. Cemiyet adına bu imtiyazın açık arttırma usulüyle satışından çok büyük gelir elde edilmiştir. Sigara kâğıdı ve kibritler yalnızca ülke içinde değil yurtdışında da büyük rağbet görmüştür.⁶⁵ Cemiyetin gelir kaynaklarından bir diğeri ise piyangodur. Cemiyet belirli aralıklarla donanma ve tersane piyangosu adıyla çekilişler düzenlemiş ve halkın bu çekilişlere ilgisi yoğun olmuştur. İtibar-ı Milli Bankası'nın güvencesiyle ve hükümetten izin alınarak gerçekleşen bu çekilişlerin geliri tersane inşasına ayrılmıştır.⁶⁶ Cemiyet bu faaliyetlerin dışında kartpostal, zarf, takvim, rozet, kol düğmesi, kravat iğnesi, kâğıt mendil, kurşun kalem

gibi objeler hazırlanmış ve bunların satışı için kampanyalar düzenlemiştir. Bu kampanyalarda halkın milli ve manevi duygularına hitap eden sloganlar kullanılmıştır. "Barbaros Hatırası" olarak basılan yardım zarfının üzerinde "Osmanlılar, 12.000 mil sahillerimiz var. Harb gemilerimiz o derece çok ve kuvvetli olmalıdır" ifadesi yer almaktadır.⁶⁷ Bağış yapanların isimlerine başta Donanma mecmuası olmak üzere dönemin gazetelerinde yer verilmiş ve halk bağış yapmaya teşvik edilmiştir.

4. Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Cemiyet, kuruluşundan itibaren çok çeşitli alanlarda faaliyetler göstererek yüksek meblağlarda iane gelirine sahip olmuştur.⁶⁸ Bu gelirleri ise donanmayı güçlendirmek için savaş, nakliye gemileri ve askeri mühimmat alımlarında kullanmıştır. Alımlar esnasında Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile koordineli çalışılmış ve teşkilatın acil ihtiyacı olan gemilerin satın alınmasına özen gösterilmiştir.

Cemiyet, Osmanlı donanması için ilk gemi satın alım sözleşmesini 18 Mayıs 1910 tarihinde yapmış ve bir Alman firmasıyla 4 torpido muhribinin satın alınması hususunda anlaşmıştır. Yaklaşık 616 ton ağırlığına sahip olan ve Yadigâr-ı Millet, Muavenet-i Milliye, Numune-i Hamiyet ve Gayret-i Vataniye isimlerini taşıyan bu muhripler, Ağustos 1910 yılında Osmanlı donanmasına katılmışlardır. Cemiyet satın aldığı ilk gemiye millete bir minnettarlığın ifadesi olarak "Yadigâr-ı Millet" adını vermiştir.⁶⁹ Savaş gemilerine milli kahramanların isimleri "Barbaros Hayrettin, Turgut Reis, Fatih, Reşadiye, Reşit Paşa, Mithat Paşa", ile milli hisleri ön plana çıkaran isimlerin "Gayret-i Vataniye, Numune-i Hamiyet vs." verildiği görülmektedir.

⁶³ Özçelik, 1987: 289.

⁶⁴ TİTE Arşivi, K270, G18, B6 (30. 1. 1328).

⁶⁵ TİTE Arşivi, K 274, G 5, B 5 (18.02.1329); TİTE Arşivi, K 276, G 38, B 8 (11.11.1329).

⁶⁶ Özçelik, 1987: 348.

⁶⁷ TİTE Arşivi, K 292, G 15, B 3 (05.05.1330).

⁶⁸ Donanma Cemiyeti'ne iane yardımında bulunan şahıslar adına düzenlenen makbuzlar için bkz., TİTE Arşivi, K 261, G 9, B 8 (29.3.1325).

⁶⁹ TİTE Arşivi, K 281, G 18, B 4 (22.04.1326).

Cemiyet Almanya'dan satın aldığı dört torpido muhribinden sonra 1 Ağustos 1910 tarihinde iki zırhlı savaş gemisinin alımı için Alman hükümetiyle görüşmelere başlamıştır.⁷⁰ Yirmişer milyon Osmanlı lirası bedel karşılığında satın alınacak iki gemi için 26 zabıt ve 38 mürettebat görevlendirilmiştir. 28 Ağustos 1910'da teslim alınan ve her biri 10.060 tonluk olan bu zırhlılara "Barbaros Hayrettin" ile "Turgut Reis" isimlerinin verilmiş olması kamuoyunun da hoşuna gitmiştir.⁷¹ Cemiyetin 1910 yılında yapılan kongresinde Osmanlı deniz ticaretinin yabancıların elinde olduğu ve açık denizlerde ulaşımı gerçekleştirecek nakliye gemilerine ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. 4 Mayıs 1911 tarihinde Hükümetinde onayı alınarak İngiltere'den beş adet "Sefain-i Nakliye" satın alınması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Cemiyet, İstanbul'da teslim aldığı iki gemiye "Reşit Paşa" ve "Mithat Paşa" ismini vermiştir. Donanma Cemiyeti Giresun Şubesi, büyük bir yardım kampanyası başlatmış ve teslim alınan üçüncü gemiye "Giresun" adının konmasını merkezden talep etmiştir. Merkez, satın alınan gemi bedelinin yarısını ödeyen ve diğer yarısını da ödemeyi de taahhüt eden Giresun şubesinin talebini uygun görmüştür.⁷² Bu vapurlar askeri nakliyatı kullanılmak üzere Bahriye Nezareti'ne teslim edilmiştir.

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin denizlerde en büyük düşmanı haline gelen Yunanistan, Avrupadan aldığı destekle donanmasını her geçen gün güçlendirmiştir. Mısır'da ikâmet eden Yorgo Averof isimli zengin bir Rum vatandaşı, Yunanistan'a çok güçlü bir kruvazör hediye etmiş ve kendi adını verdiği Averof zırhlısı, İtalyan tersanelerinde inşası tamamlanarak Yunanistan'a teslim edilmiştir. Ege'de

dengeleri değiştiren bu olay üzerine Hükümet, bahriye programını bir an önce gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. İngiliz Vickers-Armstrong firmasına Mayıs 1911'de "Reşadiye" ve "Sultan Osman" isimli iki adet modern dretnot ısmarlanmıştır. 1914 yılı başında bir heyet gemileri teslim almak için İngiltere'ye gönderilmiş ancak 3 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere Hükümeti resmi olarak bu gemileri teslim etmeyeceğini bildirmiştir. Sonraki günlerde tamamlanan iki gemi İngiliz Kraliyet donanmasına katılacaktır.⁷³ İngiltere'nin bu hareketi, Anadolu'da pek çok tepkiyi beraberinde getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ticari gemiler büyük zarar görmüş ve Cemiyet bu zararı hafifletmek için Romanya'dan bir ticaret gemisi satın almak için girişimlerde bulunmuştur. Cemiyet, üyelerinden Ali Şükrü Bey ve İnşaat Mühendisi Hafız Bey'i Romanya'ya göndermiştir. Karşılıklı görüşmeler sonrasında 600 ton büyüklüğünde bir gemi ile 150 tonluk bir romörkör satın alınmıştır. Ancak savaşın kaybedilmesi ve mütareke koşulları, bu gemilerin teslim edilmemesine yol açmıştır.

Cemiyet, kuruluşundan itibaren gemi satın alınması, harp malzemeleri, askeri yiyecek, giyecek ve iaşenin temin edilmesinde rol oynamış, askerlerin kışlık ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuştur.⁷⁴ Cemiyet, bu faaliyetlerin yanı sıra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın uçak alımı için başlattığı kampanyaya da destek vermiştir.⁷⁵ Cemiyetin kuruluşundan feshedilmesine kadar yaklaşık on yıllık süre içinde, toplam 607.753.650 kuruş 17 para gelir elde ettiği görülmektedir.⁷⁶ Kuruluş Nizamnamesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışan, birçok savaş gemisinin alımında büyük pay sahibi olan Donanma

⁷⁰ Tanin, 2 Ağustos 1910: 1; Özçelik, a.g.t., s. 245.

⁷¹ TİTE Arşivi, K 249, G 11, B 3 (20.06.1326).

⁷² Cemiyet'in Almanya, İngiltere ve Romanya'dan satın aldığı gemiler hakkında bkz., Özçelik, 1987: 218-274; Beşirli, 2004: 268-269.

⁷³ TİTE Arşivi, K 192, G 5, B 2 (17. 07.1329); Özçelik, 1987: 265-269.

⁷⁴ İzmir Merkez Şubesi tarafından 16 Ekim 1914 tarihinde 13.166 pamuklu hırka, 365 mintan, 649 don,

1.008 gömlek, 5.195 çift çorap, 1.629 eldiven toplam 22.012 parça levazım Bandırma'ya gönderilmiştir. Ayrıca 27 Ekim 1914 tarihinde 21.193 hırka, 1.270 don, 1.428 gömlek, 5.468 çift çorap, 681 eldiven, 140 kuşak askeriyeye teslim edilmiştir. Bkz., TİTE Arşivi, K. 278 G. 23 B. 23, 23-1.

⁷⁵ TİTE Arşivi, K 259, G 12, B 36.

⁷⁶ Shaw, 1983: 278.

Cemiyeti, 2 Şubat 1919 tarihinde önce Bahriye Nezareti'ne bağlanmış ve arkasından 2 Mayıs 1919'da çıkarılan bir kararname ile feshedilmiştir.⁷⁷

Sonuç

1908 yılında Meşrutiyetin ilanıyla birlikte hızla gelişen özgürlük ortamında, pek çok sosyal ve siyasi grup cemiyetler çatısı altında toplumun sıkıntılarını biraz olsun hafifletmek amacıyla çalışmalarına başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında donanmanın içine düştüğü olumsuz durum ve halkın bu konuda duyduğu endişeler, Donanma Cemiyeti'nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır. Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin bahriye alanındaki eksikliklerini gidermek ve güçlü bir donanma vücuda getirmek amacıyla gönüllü Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının girişimleriyle kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren hızlı bir şekilde örgütlenen ve ülke genelinde yaygınlık kazanan Cemiyet, ağırlıklı olarak askeri alanlarda yapmış olduğu faaliyetlerle kendisinden söz ettirmiştir. Almanya başta olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Romanya'dan torpido muhripler, zırhlı savaş gemileri, nakliye gemileri, askeri mühimmat, hastane malzemeleri ve yiyecek-giyecek satın alarak hem donanmanın hem de ticaret filosunun gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu çalışmaları zamanla devletçe de desteklenmiş hem padişahın hem de Hükümetin desteği alan Cemiyet, bağış kampanyasını büyük bir rahatlıkla sürdürmüştür.

Cemiyet, nakdi yardım ve bağışların yanı sıra kendisine daha çok gelir sağlayacak askeri, kültür, spor, iktisadi ve zirai alanlarda çok çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kültür hizmetlerine duyarsız kalmayan Cemiyet, donanma mucmuası, düstur gibi pek çok kitap ve risalenin basımını üstlenmiştir. Tiyatro ve sinema gösterileri yapan, temsiller düzenleyen Cemiyet, çeşitli konser, balo ve konferanslarla halkın tümüne ulaşmayı başarmıştır. Denizcilik ve havacılık konusunda eğitim almak ama-

cıyla birçok öğrenciyi yurt dışına göndermiştir. Düzenlediği çeşitli spor müsabakalarıyla yüksek miktarlarda gelir elde etmiştir. Dönem içerisinde kibrit ve sigara kâğıdı imtiyazı alınmış, ikramiyeli piyango ve sergiler düzenlenmiş, donanma gemilerinin kartpostalları bastırılarak satılmış ve ayrıca toplanan kurban derileri, fitre ve zekât paralarıyla Cemiyet gelirlerinde büyük bir artış söz konusu olmuştur.

Donanma Cemiyeti, yaptığı tüm faaliyetlerle ilgili gelir-gider cetvellerini dönemin gazeteleri ve Donanma Mecmusası'nda halkla paylaşmıştır. Ayrıca nizamnamede cemiyet üyelerine hesapları inceleme yetkisinin verilmesi, Cemiyetin son derece şeffaf çalıştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunların dışında cemiyetin kendi içinde kurduğu denetleme sistemi ve üyelerin yörelerin etkili ve sevilen kişileri arasından seçilmesiyle görevi kötüye kullanımların önüne geçilmiştir. Halktan gelen her şikâyet dikkate alınmış ve konu gerektiğinde adli mercilere havale edilmiştir. Cemiyet ianelerine bakıldığında Karadeniz bölgesinde kurulan donanma şubelerinin "Trabzon, Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Tirebolu, Vakfıkebir, Of, Araklı, Maçka, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Mudurnu vs." daha aktif çalıştıkları ve iane topladıkları görülmektedir. İane meblağını etkileyen unsurların başında ise bölgelerin ekonomik zenginlikleri gelmektedir.

Aynı ve nakdi yardımlarla önemli bir bütçeye sahip olan Cemiyet, kısa süre içerisinde ülke çapında ve yurt dışında teşkilatını genişletmiştir. Faaliyetlerini Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiren Cemiyet, savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile etkinliğini yitirmiştir. Mütareke döneminde Cemiyet ve üyelerine karşı Hükümet nezdinde başlatılan olumsuz propagandalar ve yolsuzluk iddiaları, Cemiyetin fesh edilme sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Donanma Cemiyeti, 2 Şubat 1919'da Bahriye Nezareti'ne devredilerek tarih sahnesinden çekilmiştir.

⁷⁷ Tunaya, 1969: 449; Gök, 2007: VII.

KAYNAKÇA

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Aysal, Necdet, (2014), "Osmanlı ve Yunan Demiryollarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkerleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 10/20, 327-352.

_____, (2017), "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/50, 1-23.

Avcı, Ertürk, (2015), "Ertuğrul Fırkateyninin Japonya'ya Son Seyri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, (622), 1-56.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (2016), Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Beşirli, Mehmet, (2004), "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11/25, 243-274.

Bostan, İdris, (1994), "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785- 1819)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, 35, 177-192.

Bulut, Sedef, (2016), "Donanma-yı Muavenet-i Milliye Cemiyeti: İzmit Müstakil Livası Şubesinin Çalışmaları", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 959-967.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986), 7, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Çakmaktepe, Zehra, (2002), *Donanma Mecmuası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Düstur (8 Ağustos 1909), 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanunu Esasının Bazı Mevaddı Muaddelesine Dair Kanun, İkinci Tertip, 1, 638-644.

Donanma Mecmuası (Mart 1910), 1, (1), 4-7, 13.

Donanma Mecmuası (Ağustos 1910), 1, (6), 492, 511.

Donanma Mecmuası (Temmuz 1912), 1, (29), 206.

Diñçer, Hasan, (2016), "Donanma-yı Osmanlı Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin Kültürel Faaliyetleri", *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/30, 474-495.

Gök, Nurşen, (2007), *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, (2008), "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27/43, 77-93.

İğdemir, Uluğ, (2009), *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İpek, Nedim, (2006), "II. Abdülhamit Döneminde Ordunun ve Donanmanın Modernizasyonu", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 159-182.

Karal, Enver Ziya, (1988), *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*, V, Ankara: TTK Basımevi.

_____, (1996), *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaya, Ali İrfan, (2014), "Meşrutiyet Dönemi Tarih Eğitiminin Amaç ve Yöntemleri, Kullanılan Araç-Gereçler Hakkında Bir İnceleme-Tedrisât Mecmûası Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, 583-592.

Kütükoğlu, Mübahat, (1995), “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *Çağın Yakalayan Osmanlı Devleti’nde Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar, İstanbul: İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

Odile Moreau, (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Askeri Misyonları”, *Osmanlı*, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özçelik, Selahattin, (1987), *Donanma Cemiyeti*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Özsoylu, Ahmet Fazıl, (1999), *Türk Maliye Tarihi*, Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adana: Masaüstü Yayınları.

Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural, (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), 2, İstanbul: E Yayınları.

Şehsuvaroğlu, Haluk, (1965), *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.

Tanin Gazetesi (18 Kasım 1909) 5 Teşrin-i Sâni 1325, 1-3.

Toprak, Zafer, (1985), “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____, (1995), *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer, (1959), *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Baha Matbaası.

_____, (1969), *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

_____, (1998), *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, I, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____, (1989), *Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türk Silahlı Kuvvetleri Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi, Deniz Harekâtı (1980), III, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.

Yakıtıl, Emin, (1981), “Abdülaziz Donanmasına Dair Bir İnceleme”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara: TTK Yayınları, 1342-1343.

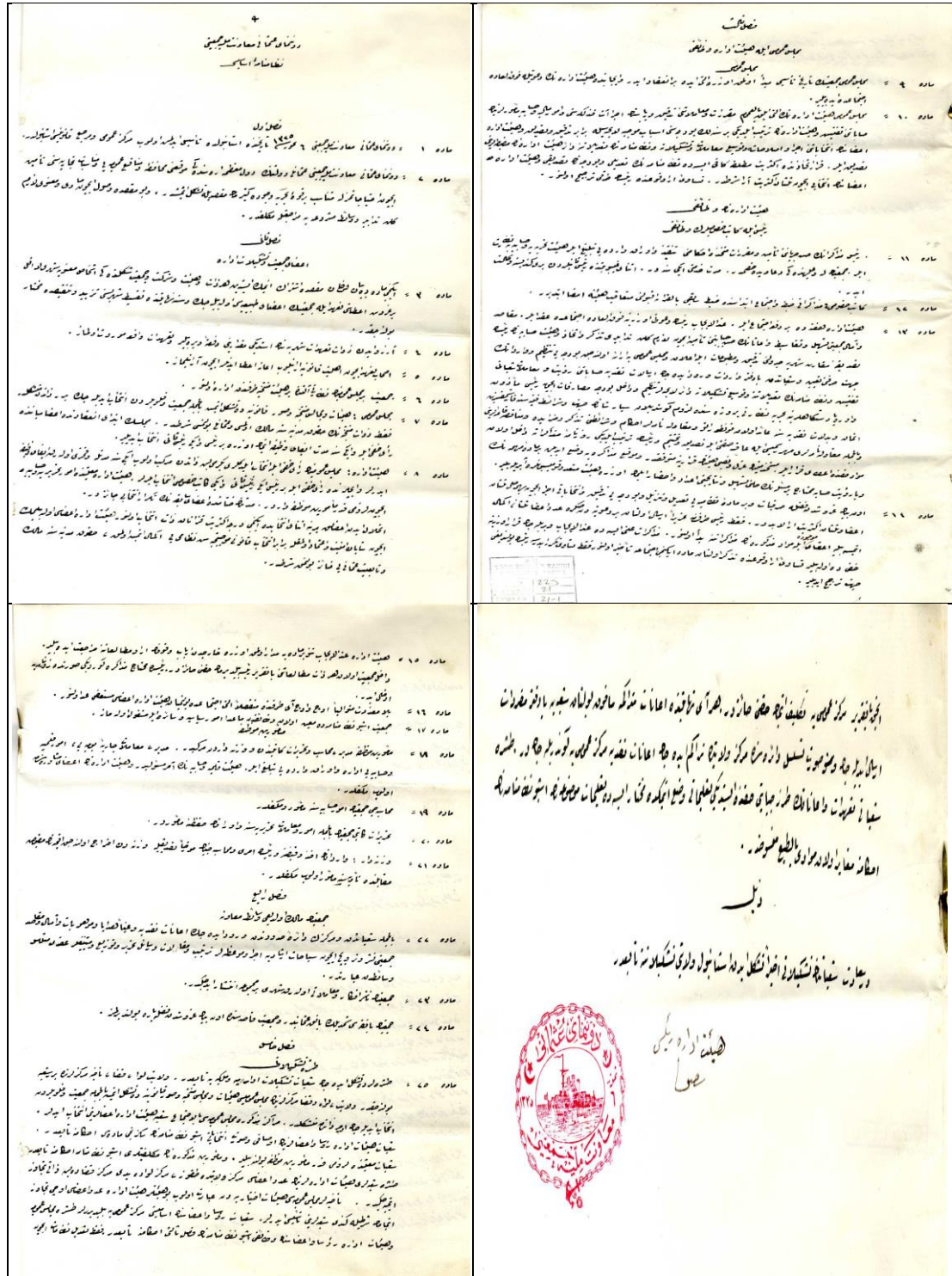
Yaşa, Memduh, (1981), *Devlet Borçları*, 3. Baskı, İstanbul: Has Kurtulmuş Matbaası.

Yavuz, Celalettin, (1993), *Osmanlı-Türk Deniz Kuvvetlerinde Yabancı Misyonlar (Çeşme Faciası-I. Dünya Harbine Giriş)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Yıldız, Gültekin, (2013), *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, (Ed.), İstanbul: Timaş Yayınları.

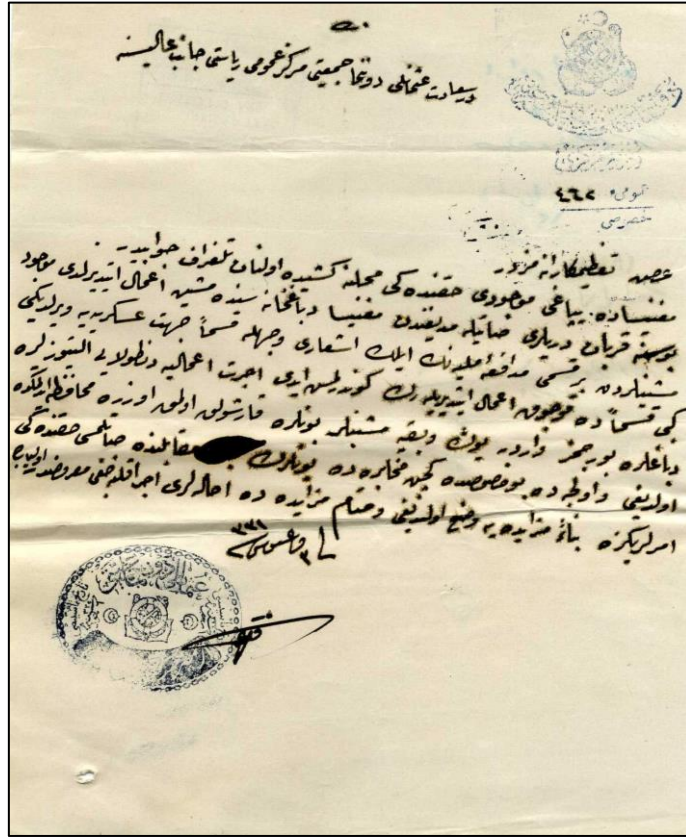
EKLER:

Ek 1.



Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, K 223, G 21, B 21-001; K223G21B21-1a001; K223G21B21-1001; K223G21B21-2001.

Ek-2



Der-saadet Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkez-i Umumi Riyaseti
Canib-i Âlisine

Numro: 462
Hususi

Arz-ı ta'zimkârenemizdir.

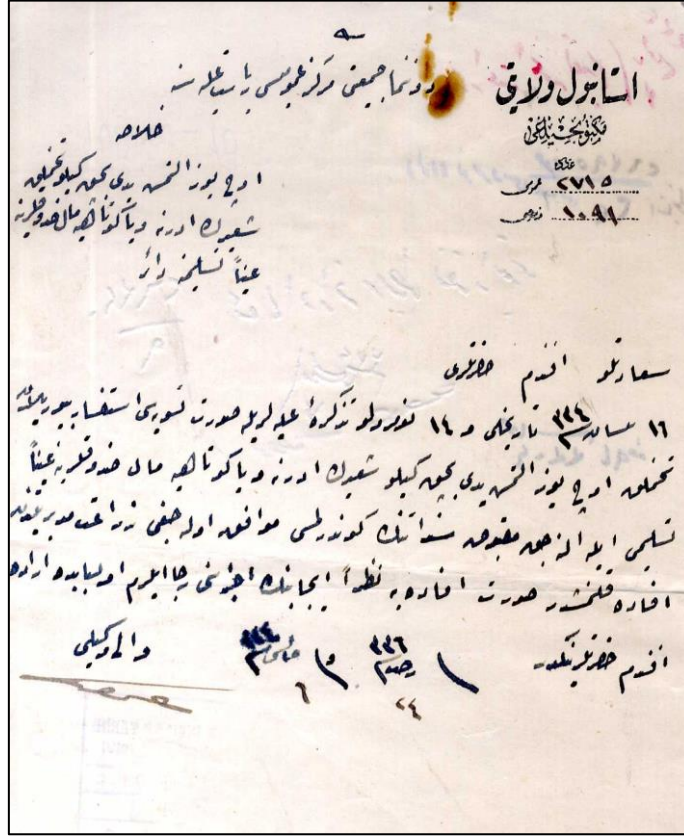
Manisa'da yapağı mevcudu hakkındaki mahalline keşide olunan telgraf-ı cevabidir.

Bu sene kurban derileri satılmadığından Manisa tabağhanesinde meşin im'al ettirildi. Mevcut meşinlerden bir kısmı Müdafaa-i Milliye'nin ilk i'şarı veçhiyle kısmen cihet-i askeriyeye verildiği gibi kısmen de kocuk imal ettirilerek gönderilmiş idi. Ücret-i imaliyeden dolayı 600 lira debbağlara borcumuz varidiye yün ve bâkiye meşinler bunlara karşılık olmak üzere muhafaza edilmekte olduğu ve evvelce de bu hususta geçen muhaberede bunların mukabilinde satılması hakkındaki emirlerinize binaen müzayedeye vaz' olunduğu ve hitâm-ı müzayedede ihaleleri icra kılındığı maruzdur. Ol-babda.

3 Ağustos 331

TİTE Arşivi, K235 G16 B16-3001.

Ek-3



Donanma Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Riyaset-i Alisine

İstanbul Vilayeti
 Yıllığı
 Adedi
 Umumi 2715
 Hususi 1091

Hülasa

367 buçuk kilo tohumluk şairin Edirne veya Kütahya'ya mal sandıklarına aynen teslimine dair.

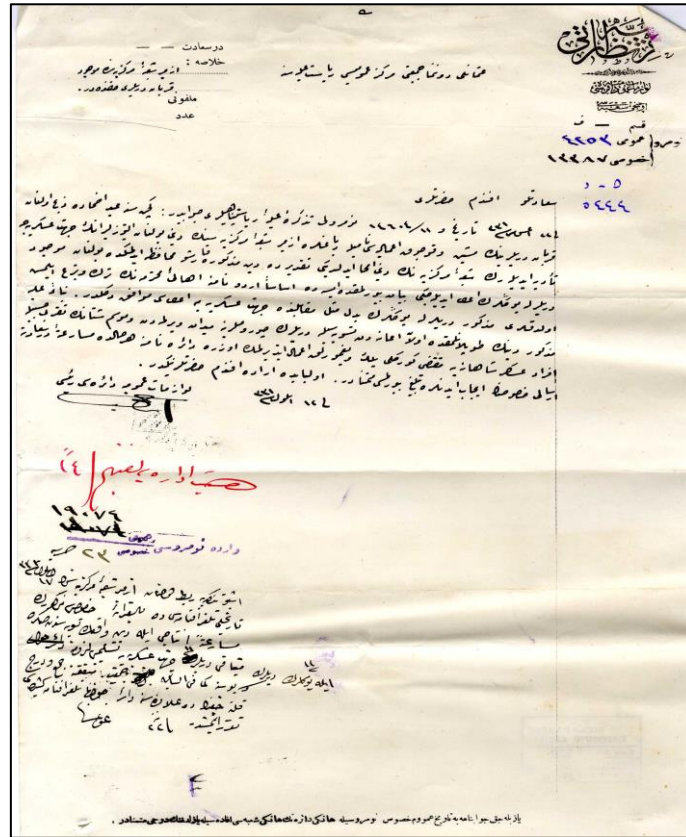
Saadetlü Efendim hazretleri

16 Nisan [1]334 tarihli ve 14 numaralı tezkere-i alileriyle suret-i tesviye-i istifsar buyrulan tohumluk 367 buçuk kilo şair (arpa) Edirne veya Kütayha mal sandıklarına aynen teslimi ile alınacak makbuz senedatının gönderilmesi muvaffak olacağı ziraat müdüriyetinden ifade kılınmıştır. Suret-i ifadeye nazaran icabının icrasını rica eylerim. Ol babda irade efendim hazretlerindedir. Fi 24 Receb [1]336, Fi 6 Mayıs [1]334

Vali Vekili

TİTE Arşivi, K246G1B1-13001.

Ek-4



Harbiye Nezareti
Levazımâtı Umûmiye
Dairesi

Numro: -----
Umûmi: 4253
Husûsi: 13387

Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkez-i
Umûmîsi Riyaset-i Âliyesi'ne

Dersaadet Hülâsa:
İzmir Şu'be-yi
Merkeziyesi'nde
mevcûd kurban
derileri hakkındadır.
Melfufu :----
Aded :-----

Saadetlû Efendim Hazretleri

22 Ağustos 331 tarih ve 11/ 14604 numarulu tezkire-i âliye-i riyâset-penâhileri cevabıdır:

Geçen sene 1yd-ı adhada zebh olunan kurban derilerinin meşin ve kocuk imâliyesi nâmıyla debbağlara İzmir Şu'be-yi Merkeziyesi'nin deyni bulunan altı yüz liranın cihet-i askeriyede te'diye edilerek şu'be-yi merkeziyenin deyni imha edildiği takdirde deyn-i mezkûre karşı muhafaza edilmekte bulunan mevcûd derilerle bunların i'ta edileceği beyân buyrulmakda ise de esâsen ordu nâmına ahâli-i muhteremenin terk ve teberru' eylemiş oldukları mezkûr derilerle bunların bedeli misl mukâbilinde cihet-i askeriyeye i'tası muvafık değildir. Binânenaleyhe mezkûr derinin toplanmakda olan îânenen tesviyesiyle derilerin çürümelerine meydan verilmeden ve mevsim-i şitânın takarrübü hasebiyle efrâd-ı asâkîr-i şâhâneye muktezi kürklü yelek ve yağmurluk i'mal edilmek üzere dai're nâmına herhalde müsâra'aten Dersaadet'e irs'âli hususunun icâb edenlere tebliğ buyurulması mütemennadır olbabda irâde efendim hazretlerininindir.

12 Eylül 331
Levazımât-ı Umûmiye Dairesi Reisi
İmza

Hey'et-i idareye ta'mim / 14 Münh
Varide numrosu: 19074 (Umûmi)

23 (Hususi) Sırasıyla

İşbu tezkereye zabtolunan İzmir Şu'be-yi Merkeziyesi'nin 17 Eylül 331 tarihli telgrafnameside husus-ı mezkûrun müsarâaten intâci ile deyn-i vak'anın tesviyesinden sonra mütebaki deriler ile bunların cihet-i askeriyeye teslimlerinden bu sene Kemâfis-sâbık cemiyet menfaatine cem' ve derç kılınacağıının da ilâvesine dair cevaben telgrafnâme keşidesi takarrür etmiştir. 22 Münh

İmza

TİTE Arşivi, K235G16B16-4001.




Mumcu Küçükler, Derya, "Impacts of Socio-Economic Factors on Carbon Dynamics in Black Sea Forests: A Case Study from Akçaabat Forest Planning Unit", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.121-140. DOI: 10.31765/karen.741889

IMPACTS OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON CARBON DYNAMICS IN BLACK SEA FORESTS: A CASE STUDY FROM AKÇAABAT FOREST PLANNING UNIT*

Derya MUMCU KÜÇÜKER**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

**  Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman
Fakültesi, Orman Mühendisliği
Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE

✉ dmumcu@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-7683-3565

Keywords: Land-Use/Land Cover Change, Socio-Economic Factors, Forest Crimes, Climate change, Non-cadastral Woodland (KDA)

Anahtar Kelimeler: Arazi Kullanım/Arazi Örtüsü Değişimi, Sosyo-Ekonomik Faktörler, Orman Suçları, İklim Değişimi, Kadastro Dışı Ağaçlı Alan (KDA)

Abstract: Forest ecosystems play a crucial role in mitigating the negative impacts of global climate change as an essential carbon sink. Land use and land cover change, mainly deforestation, degradation, and afforestation, have significantly affected carbon (C) stock. This study analyzed the effects of land use and land cover changes on forest C dynamics and its spatial distribution based on demographic, socio-economic, and landscape structure in the Akçaabat forest planning unit. Moreover, forest C dynamics in aboveground, belowground, deadwood, litter, and soil were calculated separately based on forest inventory data in 1984, 2008, and 2018. While the total C stock increased by about 38.04% between 1984 and 2008, it increased only by about 4.64% between 1984 to 2018 due mainly to not including of non-state-owned areas covered with forest trees (about 4369.40 ha) in the forest management plans developed based on land cadastre in 2018. The most considerable contribution to the C pool was from the soil by about 73.39%, 72.32% and 61.60% in 1984, 2008 and 2018, respectively. Deciduous cover types, young and full covered forests, had the highest average C density with 442.61 Mg ha⁻¹ 49.65 Mg ha⁻¹ and 144.47 Mg ha⁻¹, respectively. Over three decades, the conversion from degraded, forest opening, and non-forest areas to productive forests as well as increasing the quality of forest structure characterized by increasing mixed forest, young or mature development stages, and full covered forests has contributed positively to the C stock. This increase in the quality of the forest can be explained by conversion abandoned agriculture areas to forested areas with migration, reduction of social pressure on forested areas based on decreasing forest crime, and increasing forest crime, and increasing aware awareness and increasing awareness and sensitivity to the environment based on economic development. Analyzing the spatio-

Geliş Tarihi / *Received Date*: 24.05.2020

Kabul Tarihi / *Accepted Date*: 01.06.2020

temporal patterns and driving factors of carbon dynamics are critical in developing appropriate planning strategies to control climate change.

KARADENİZ ORMANLARINDAKİ SOSYO-EKONOMİK FAKTÖRLERİN KARBON DİNAMİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: AKÇAABAT ORMAN İŞLETME ŞEFLİĞİ ÖRNEĞİ

Öz: Önemli bir karbon havuzu olan orman ekosistemleri, küresel bir iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmada önemli bir rol üstlenmektedir. Arazi kullanım ve arazi örtüsü değişikliği, özellikle ormansızlaşma, orman yapısının bozulması ve ağaçlandırma, karbon (C) stokunu önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışma, Akçaabat orman planlama birimindeki demografik, sosyo-ekonomik ve orman yapısı gibi faktörlere bağlı olarak arazi kullanım ve arazi örtüsü değişikliklerinin orman C dinamikleri ve konumsal dağılımı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ayrıca, 1984, 2008 ve 2018 yıllarında toprak üstü, toprak altı, ölü odun, ölü örtü ve topraktaki C dinamikleri, orman envanteri verilerine göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. 1984 ve 2008 yılları arasında toplam C stoku %38.04 oranında artarken, 2018'de sadece %4.64 oranında artmıştır. Karbon stokundaki artışın düşmesinin temel sebebi arazi kadastrusu dikkate alınarak hazırlanan 2018 yılı amenajman planında kadastro dışı ağaçlı alanlar (yaklaşık 4369.40 ha) orman dışı alan olarak değerlendirilmesidir. Karbon stokuna en önemli katkı 1984, 2008 ve 2018 yıllarında sırasıyla %73.39, %72.32 ve %61.60 oranlarında topraktan sağlanmıştır. En yüksek ortalama karbon yoğunluğu 442.61 Mg ha⁻¹ 49.65 Mg ha⁻¹ ve 144.47 Mg ha⁻¹ ile geniş yapraklı, gençlik gelişim çağındaki ve tam kapalı ormanlardan sağlanmıştır. Otuz yılı aşkın bir süredir, boşluklu kapalılığa sahip alanlar, orman içi açıklıklar ve orman dışı alanlardan verimli ormanlara dönüşümün yanı sıra, karışık orman, genç veya olgun gelişim aşamaları ile tam kapalı ormanların artmasıyla karakterize edilen orman yapısının kalitesini artırması, karbon stokuna olumlu katkılar sağladı. Ormanın kalitesindeki bu artış, terkedilmiş tarım alanlarının göçle ormanlık alanlara dönüştürülmesi, orman suçlarında azalmaya dayalı ormanlık alanlar üzerindeki sosyal baskının azaltılması ve ekonomik kalkınmaya dayalı olarak çevreye duyarlılığın artırılması ile açıklana-

bilir. Karbon dinamiğinin zamansal ve konumsal değişimi ve bu değişime etki eden faktörlerin analizi, iklim değişikliğini kontrol etmek için uygun planlama stratejilerinin geliştirilmesinde kritik önem taşımaktadır.

1. Introduction

Climate change is a crucial environmental threat affecting populations due to the greenhouse effect of CO₂.¹ Developments related to climate change in recent years have shown that forest ecosystems have an essential role in global climate change and the carbon (C) cycle. C sequestration in forest ecosystems has attracted many researchers and policymakers due to large C capacity in forest ecosystems account for 75% of the atmospheric CO₂.² Forest ecosystems are the most important terrestrial ecosystems³ that absorb large amounts of C from the atmosphere and store them in their living biomass, soil, litterfall, and deadwood. According to the Kyoto protocol, each signature country, is responsible for monitoring, estimate, and submit C stock change.⁴ On a global scale, total carbon stock in forest ecosystems came from mostly forest biomass, and soil accounted for 53% and 39%, and the rest was from deadwood and litterfall.⁵ Besides, of stocked about 1.9 Gt C⁶ in forest ecosystems in Turkey, 62.6% and 32.3% were obtained from soil organic matter and living tree biomass, respectively.⁷

Forest C storage capacity depends mainly on the quality of forest ecosystem structure and composition. Recently, the forested areas in the world are decreased, and the forest structures deteriorated, resulting in climate change and global warming in the entire world due to natural or anthropogenic effects and land-use land cover changes. The amount of C stock in forest biomass has decreased over the last 25 years due mainly to the conversion of forest areas to agricultural and settlement areas and the destruction of forest areas.⁸

¹ Meng et al., 2016.

² Ketizmen, 2011.

³ Watson et al., 2000.

⁴ UNFCCC, 2008.

⁵ FAO, 2015.

⁶ Anonymous, 2016.

⁷ Tolunay et al., 2018.

⁸ FAO, 2015.

Forest stand characteristics (tree species, diameter, basal area, height, age, and growing stock), soil characteristics (soil depth, texture, and pH), climate characteristics, and topographic characteristics affect the amount of fixed C.⁹

The effects of Land Use and Land Cover Change (LULCC) on C stock are regarded as an essential mechanism in controlling climate change.¹⁰ The role of forest ecosystems was highlighted both as sources and sink.¹¹ Forest C stock can increase by afforestation, rehabilitation, restoration, and sustainable planning. However, decrease the quality of forest structure, a decrease in forest areas, conversion of forested areas to non-forest lands such as agricultural land, natural events such as pest outbreaks or wildfire damage, and an increase of C emissions can decrease C storage.¹² Some researches indicated silviculture and forest management interventions enhance to increase forest C sink and reduce emissions.¹³ Noretto et al. (2006) demonstrated that afforestation activities increased by 50% of C storage.

Population dynamics,¹⁴ socio-economic developments,¹⁵ and increased environmental awareness are driving forces on LULCC induced climate change. Whereas the increase in rural populations who need forest products for their livelihoods increases the pressure on forests directly on the basis of the number of forest crime, decreasing rural population based on the abandonment of agricultural lands and increasing environmental awareness on the basis of increase welfare level affect positively on forested areas, then C stock change.¹⁶

The historical dynamics of forest structure is a significant challenge in the management of forest resources.¹⁷ The changes in forest structure in terms of tree species, canopy cover, development stages and stand ages under complex socio-economic conditions strongly influence C storages in forest ecosystems.¹⁸ Numerous studies on the impact of spatiotemporal changes in forest ecosystems on biomass C have been conducted.¹⁹ In recent years, while several studies have reported on the effects of LULCC on Soil Organic Carbon (SOC) stocks and SOC sequestration,²⁰ only limited research attention has been paid to the effects of land-use changes on various C pools.²¹ Additionally, a few studies suggested negative relationships between forest carbon stock and the human population.²² However, almost no studies have been indicated the influence of socio-economic dynamics.

The overall objective of this research was to analyze the effects of driving factors on spatiotemporal patterns of forest C dynamics in the Akçaabat forest planning unit. The specific objectives were to determine (1) contribution of various C pools in successive periods (1984, 2008 and 2018) to forest C stock, (2) the influence of forest dynamics (land cover type, development stages, age class, and canopy cover), rural population dynamics and socio-economic structure such as forest crime change on C stocks and (3) the effects of forest ownership based on land cadastre on C stock (4) the spatial distribution maps of forest C dynamics in the study area between 1984 to 2018.

⁹ Tolunay, 2011.

¹⁰ Houghton and Hackler, 2000; Liu et al., 2006; IPCC, 2007.

¹¹ Brown et al., 1996; Folland et al., 2001.

¹² FAO, 2010.

¹³ Baskent and Kucuker, 2010; Kucuker and Baskent, 2010; Noormets et al., 2015.

¹⁴ Ramankutty et al., 2002.

¹⁵ Yang et al., 2014.

¹⁶ Tuyoglu, 2020.

¹⁷ Cannell et al., 1992; Dixon et al., 1994.

¹⁸ Zhou et al., 2008; Ren et al., 2011.

¹⁹ Sivrikaya et al., 2007; Yang and Guan, 2008; Hu and Wang, 2008; Muñoz-Rojas et al., 2011; Sivrikaya et al., 2013; Guo et al., 2013; Günlü et al., 2019; Yang et al., 2017.

²⁰ Wellock et al., 2011; Ruiz Sinoga et al., 2011; Novara et al., 2012; Ren et al., 2014; Muñoz-Rojas et al., 2015.

²¹ Zhou et al., 2008; Arevalo et al., 2009; Kaul et al., 2009; Chen et al., 2019.

²² Wang et al., 2001; Yang et al., 2014; Değermenci and Zengin, 2016; Yang et al., 2017; Günlü et al., 2019.

2. Material and Methods

2.1. Study Area

In the present study, the Akçaabat forest planning unit was selected as the study area. The planning unit situated in Trabzon city in north Turkey covers an area of 32,958.8 ha, 26.8% of which is forested. The altitude ranges from 0 m on the coast of the Black sea to 1990 m asl. The forested areas are characterized by steep terrain with an average slope of 50%. The vegetation type of the area is primarily composed of the association of beech (*Fagus orientalis*), hornbeam (*Carpinus betulus*), alder (*Alnus glutinosa*), oak (*Quercus* sp.), spruce (*Picea orientalis*), scots pine (*Pinus sylvestris*), chestnut (*Castanea sativa*) and stone pine (*Pinus pinea*).

2.2. Forest Inventory Data

Forest inventory data in association with topographic maps and the forest cover type maps at 1/25000 scale in 1984, 2008 and 2018 prepared by General Directorate of Forestry were used to evaluate temporal and spatial patterns of forest C dynamics in the Akçaabat forest planning unit. Growing stock per hectare of each stand type was obtained from the Akçaabat forest management plans in 1984, 2008, and 2018.²³ Unlike the forest cover type map in 1984, the maps in 2008 and 2018 were provided from Trabzon Regional Directorate of Forestry as a digitalized format. Thus, the forest cover type map of the study area in 1984 was digitized with ArcGIS 10TM with maximum root mean square error under 5 meters and built a spatial database.

2.3. Estimation of Carbon Stocks

Because deadwood (DW), litterfall and soil in forest ecosystems in addition to above

and belowground biomass (AGB, BGB) make a serious contribution to forest C stock, forest C stock was calculated as the total amount of C stored in these C pools. To calculate forest C stock change between periods Stock-Difference Method was used because forest inventory in Turkey is based on periodic measurement. While C stock in biomass was predicted based on growing stock inventory data, litter and soil C stock was estimated based on area inventory data. Annual C stock change between two periods and the C stock in the AGB and BGB were calculated based on Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU) guidelines (IPCC, 2006) with the following Equation [1] and [2].

$$\Delta C = (Ct_2 - Ct_1) / (t_2 - t_1) \quad (1)$$

$$CLB = (GS \times BCEF_1) \times (1 + R) \times CF \quad (2)$$

Where ΔC is the annual change in forest C stock (t/ha/yr), Ct_1 and Ct_2 are the C stocks in t_1 and t_2 years, respectively. CLB is the C stock in the living biomass (t), GS is the growing stock volume (m³), $BCEF_1$ is the factor for conversion and expansion of stem volume to AGB (t/m³), R is the root to shoot ratio, CF is the carbon fraction of dry matter (tC). $BCEF_1$ is determined by multiplying of wood density (WD) and biomass expansion factor (BEF) coefficients.²⁴

AGB was calculated with a multiplying of growing stock volume and BCEF. The BGB was estimated by multiplying AGB and R coefficient. For this purpose, the species-species WD and BEF coefficients reported for each tree species in Turkey's forests were derived from Tolunay (2013) and R and CF ratios given for temperate zone forests in Agriculture, Forestry and Other Land use (AFOLU) derived from IPCC (2006). The used parameters were listed in Table 1 and Table 2.

²³ Anonymous, 1984, 2008, 2018.

²⁴ IPCC, 2006.

Tree species	WD (t/m ³)	BEF	BCEF (t/m ³)
<i>Pinus sylvestris</i>	0.426 ^a	1.247	0.531
<i>Pinus pinea</i>	0.470 ^b	1.310	0.616
<i>Picea orientalis</i>	0.358 ^a	1.132	0.405
<i>Alnus glutinosa</i>	0.407 ^a	1.103	0.449
<i>Quercus sp.</i>	0.570 ^a	1.322	0.754
<i>Castane sativa</i>	0.480 ^c	1.320	0.634
<i>Fagus orientalis</i>	0.530 ^a	1.305	0.692
<i>Carpinus betulus</i>	0.630 ^c	1.482	0.934
Coniferous	0.446 ^d	1.212 ^c	0.541
Deciduous	0.541 ^d	1.310 ^c	0.709

^a As et al. (2001); ^b Erten and Sozen (1997); ^c IPCC (2003); ^d the generalized coefficients of coniferous and deciduous²⁵

Table 1. WD, BEF and BCEF values of tree species in the study area²⁶

Vegetation Types	Aboveground Biomass	Root to Shoot Rate	Carbon Fraction
Coniferous	<50	0.40	0.51
	50-150	0.29	
	>150	0.20	
<i>Quercus sp.</i>	>70	0.30	0.48
Deciduous	<75	0.46	
	75-150	0.23	
	>150	0.24	

Table 2. R and CF coefficients for different vegetation types according to AFOLU guidelines²⁷

C stock of deadwood in the forest was estimated with the following formula (Equation [3]). In this s and CF were used as 1% and 0.47, respectively.

$$DWC = AGB \times s \times CF \quad (3)$$

Where DWC is C stock in deadwood carbon pool (ton), s is the ratio of deadwood biomass to aboveground biomass.

The litterfall and soil C stocks were predicted by multiplying the size of forest area and country-specific litter or soil organic C

content in Equation [4] and Equation [5], respectively. The country-specific coefficients for tree species groups in degraded and productive areas were listed in Table 3.²⁸

$$LC = F \times r \quad (4)$$

$$SOC = F \times r \quad (5)$$

LC is litter carbon pool (ton), SOC is soil organic C pool (ton), F is the size of forest area (ha) and r is carbon content (t C).

Vegetation types	Carbon in Litterfall (t/ha)		Soil Organic Carbon (t/ha)	
	Productive	Degraded	Productive	Degraded
Coniferous	7.46	1.86	76.56	19.14
Deciduous	3.75	0.93	84.82	21.20

Table 3. Country specific litterfall and soil organic carbon contents (t/ha) according to vegetation types and productivity²⁹

²⁵ Tolunay, 2013.

²⁶ Tolunay, 2013.

²⁷ IPCC, 2006.

²⁸ Tolunay and Çómez, 2008.

²⁹ Tolunay and Çómez, 2008.

3. Results and Discussion

3.1. Temporal Change in Carbon Pools from 1984 to 2018

Total C storages in forest ecosystems in the Akçaabat forest planning unit changed from 1071.86 Gg in 1984 to 1479.67 Gg and 1121.57 Gg in 2008 and 2018, respectively. Thought the net C accumulation was about by 407.79 Gg (38.04%) between 1984 and 2008, it was only about by 49.69 Gg (4.64%) between 1984 and 2018. The result can be explained by a dramatic increase in the growing stock of the forested area over the periods. AGB and BGB changed from 578,612 tons in 1984 to 1,201,734 tons in 2008 and to 1,399,632 tons in 2018. Total C density increased from 86.87 Mg ha⁻¹ in 1984 to 111.46 Mg ha⁻¹ in 2008 and 126.87 Mg ha⁻¹ in 2018. In addition, annual forest C accumulation rates were 1.46 Gg yr⁻¹ and 1.18 Mg ha⁻¹ yr⁻¹ between 1984 and 2018 (Table 4). When compared the annual forest C accu-

mulation rate in the current study with previous studies made for different forest ecosystems in Turkey, it was shown that the calculated rate was higher than the rates in almost all studies. For instance, Tolunay (2011) calculated C accumulation rate for Turkey forests as 0.21 Mg ha⁻¹yr⁻¹. Sivrikaya et al. (2007) estimated this rate as 0.67 Mg ha⁻¹yr⁻¹ in Artvin planning unit and 0.04 Mg ha⁻¹yr⁻¹ in the Camili planning unit. While Sivrikaya and Bozali (2012) found it as 0.11 Mg ha⁻¹yr⁻¹ in Türkoğlu planning unit, Sivrikaya et al. (2013) calculated it 0.07 Mg ha⁻¹yr⁻¹ in Hartlap planning unit. The main reason for predicting higher rate C accumulation in our study most probably is to including of deadwood, litterfall, and SOC stocks as well as above and below biomass stock. Besides, preferring species-species coefficients of WD and BEF rather than general coefficients for tree groups. Also, Tuyoglu (2020) predicted it 0.08 Mg ha⁻¹yr⁻¹ in the Hisar planning unit.

Carbon Pools	Total Carbon (Gg C)			Carbon Density (Mg ha ⁻¹)			Carbon Accumulation Rate (1984-2018)	
	1984	2008	2018	1984	2008	2018	Gg C yr ⁻¹	Mg ha ⁻¹ yr ⁻¹
AGB	206.58	299.8	332.09	16.74	22.58	37.57	3.69	0.61
BGB	76.75	106.95	95.4	6.22	8.06	10.79	0.55	0.13
DW	1.97	2.86	3.15	0.16	0.22	0.36	0.03	0.01
Litterfall	40.36	56.52	39.58	3.27	4.26	4.48	-0.02	0.04
SOM	746.22	1013.54	651.35	60.47	76.35	73.68	-2.79	0.39
Total	1071.86	1479.67	1121.57	86.87	111.46	126.87	1.46	1.18

Table 4. Temporal changes in carbon dynamics in different carbon pools

Spatial distribution maps of C stock in Akçaabat forest planning unit for 1984, 2008, and 2018 are shown in Figure 1. According to the maps, about 62.02%, 59.69%, and 73.18% of the total area in 1984, 2008 and 2018, respectively, did not contain C budget due to lack of growing stock. Of the whole area, about 13.45%,

13.08%, and 11.45% stored C under 2.0 Gg, between 2.1-5.0 Gg and over 5.0 Gg, respectively, in 1984 (Figure 1a). While the area rates in these C level ranged for about 24.76%, 11.48% and 4.07% in 2008 (Figure 1b), the rates ranged for about 16.27%, 7.91% and 2.64, respectively in 2018 (Figure 1c).

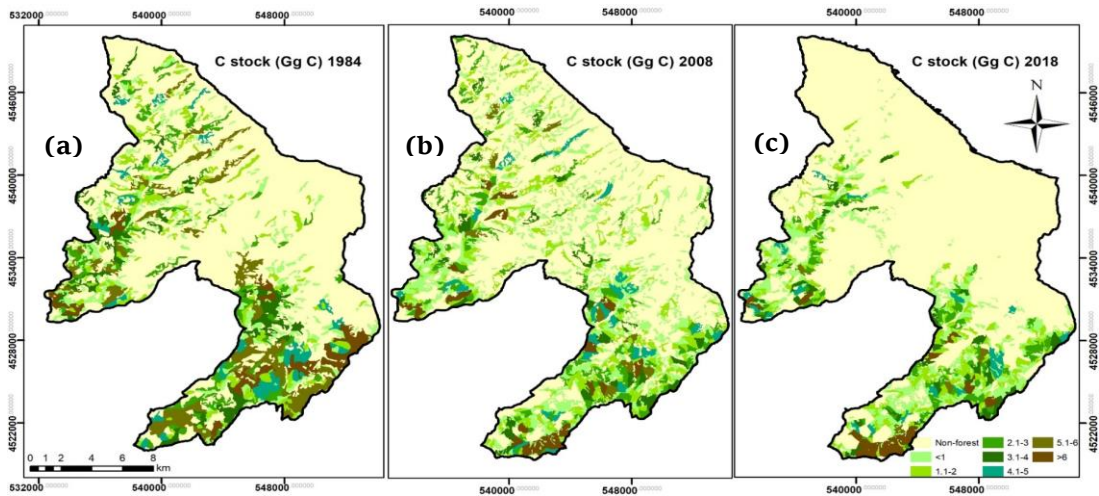


Fig. 1. Spatial distribution maps of C stock in 1984 (a), 2008 (b) and 2018 (c)

Spatial distributions of the total C density of the Akçaabat Planning Unit in 1984, 2008, and 2018 are shown in Figure 2. The results showed that the area mainly clumped into 100-150 Mg ha⁻¹ of total C

density with 17.52%, 25.96%, and 13.53%, respectively in 1984, 2008, and 2018. Besides, about 13.81% of the total area in 1984 clumped into under 0-50 Mg ha⁻¹.

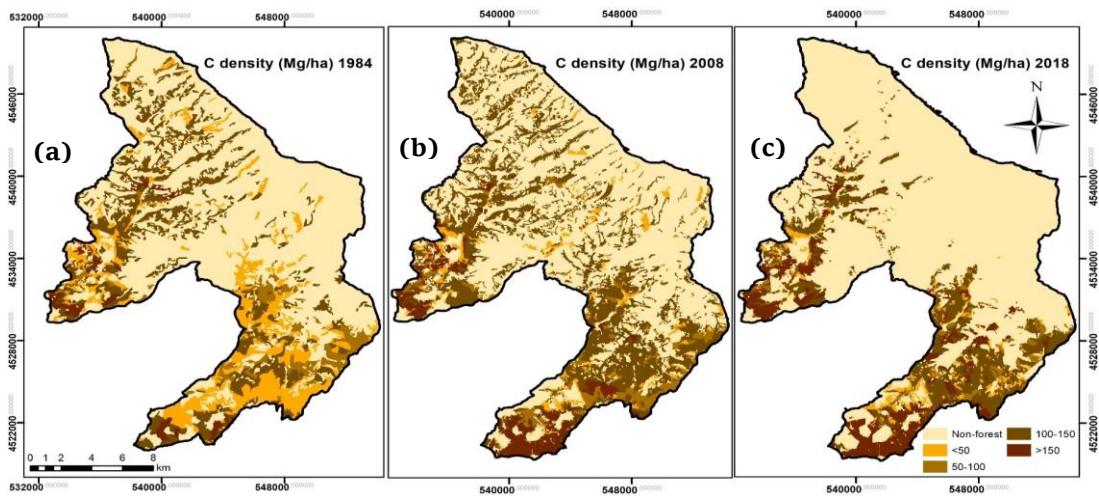


Fig. 2. Spatial distribution of C density in 1984 (a), 2008 (b) and 2018 (c)

The carbon stocks in each C pool gradually increased in successive inventory years, except for a reduction in BGB during 2008-2018, in litterfall and soil organic material (SOM) during 1984-2018. SOM contributed more than the other C pools, which accounted for 69.62%, 68.50%, and 58.07% of total C stock in the forest ecosystem in 1984, 2008, and 2018, respectively. The highest forest biomass C was obtained in 2018 by about 38.11% of total C stock due to higher growing stock. In contrast, forest

biomass C in 1984 and 2008 was accounted for approximately 26.43% and 27.49%, respectively. C accumulation rates in each C pools for aboveground, below-ground, deadwood, litterfall, and SOM were accounted for by 3.69 Gg yr⁻¹, 0.55 Gg yr⁻¹, 0.03 Gg yr⁻¹, -0.02 Gg yr⁻¹, and -0.27 Gg yr⁻¹ between 1984 and 2018 (Table 4, Figure 3a). The C densities in each C pool showed an increasing trend from 1984 to 2018 except for a slight decrease in SOM from

2008 to 2018. The most considerable contribution of total C density was from SOM, which accounted for 60.47 Mg ha⁻¹, 76.35 Mg ha⁻¹, and 73.68 Mg ha⁻¹ in 1984, 2008, and 2018, respectively. C densities in aboveground biomass ranged from 16.74 Mg ha⁻¹ in 1984 to 22.58 Mg ha⁻¹ in 2008 and 37.57 Mg ha⁻¹ in 2018 (Table 4, Figure 3b). The results showed that estimating C stock in forest ecosystems without the other carbon pools, especially SOM, can cause underestimate of C dynamics. Chen et al. (2019) demonstrated that the more considerable contribution to C storage in forest ecosystems was from soil and biomass pools accounting for 95.4% for Hunan province, China. Similarly, Zhou et al. (2008) figured out that C stock in litterfall and understory vegetation contributed to approximately 38%-44% of total C stock.

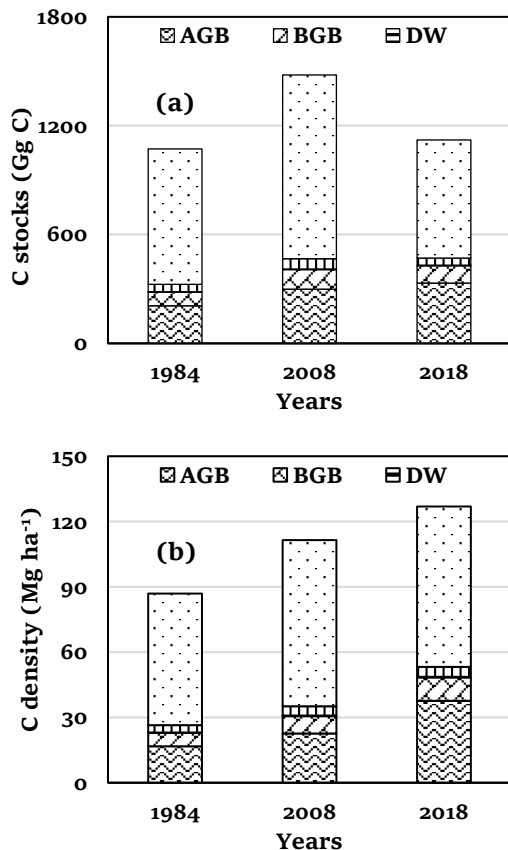


Fig. 3. Temporal change of forest C stocks (a) and C densities (b) based on different carbon pools. (AGB: Aboveground biomass, BGB: Belowground biomass, DW: Deadwood, and SOM: Soil Organic Material)

3.2. Driving Factors on Carbon Dynamics

3.2.1. Total Carbon Storage in Different Land Use/Cover Classes

Temporal change of total C stock for the different land cover types is shown in Figure 4. While the total C stock of coniferous forest showed an increasing trend, the total C stock of deciduous forest showed a decreasing and then increasing trend. However, while total C stock was increasing in degraded areas, it was increasing and decreasing in a mixed forest. The changing forest areas for land cover types from 1984 to 2018 resulted in a changing trend in total C stock. Among various land cover types, deciduous forest in 1984 with 564.58 Gg and mixed forest in 2008 and 2018 with 925.99 Gg and 474.46 Gg, respectively, were the largest contributor to total C stock. The contribution of pure coniferous and deciduous forests to total C stock was about 74.47%, 35.12%, and 54.92% in 1984, 2008 and 2018, respectively. Besides, mixed forests contributed to total C stock accounted for 14.4%, 62.58%, and 42.3% in 1984, 2008 and 2018, respectively. It can be explained by the larger forest area in these cover types (Figure 4a). Though the forested area in the study is importantly decreased from 12339.16 ha in 1984 to 8840.08 ha in 2018, total C stock increased from 1071.88 Gg to 1121.57 Gg. The main reason for a low increase is that in the forest management plan developed based on land cadastre in 2018, approximately 4369.40 ha of land, non-state forest areas covered with forest trees, are not registered as forested areas and excluded in the forest management plan. The total C density of all land cover increased from 1984 to 2018. While the highest C density obtained in the coniferous forest, the lowest C densities were obtained in degraded areas in 1984, 2008, and 2018 (Figure 4b). The results showed that conifer and mixed forests have the highest contribution of C stock due to growing stock in these areas.

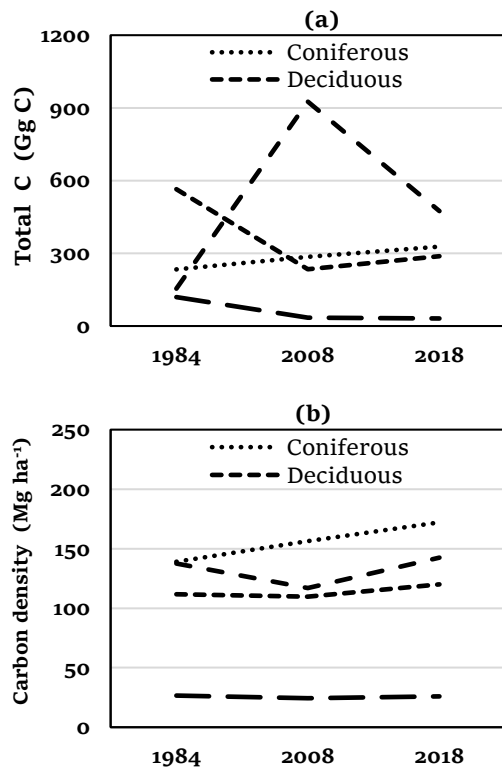


Fig. 4. Temporal change of total C (a) and C density (b) in land cover types

To explain the total C stock change for each land cover class, both the change in the quality of forest ecosystem structure and the size of forested areas from 1984 to

2018 were analyzed. Though the total area of the planning unit increased about 470 ha due to the extended boundary of the planning unit from 32,488.16 ha in 1984 to 32,958.78 ha, the forested lands decreased about 3499.08 ha from 12339.16 in 1984 to 8840.08 ha in 2018. Even though reducing of forested areas, the change in the quality of forest ecosystem structure contributed positive effect on carbon stocks between 1984 and 2018. Conversion from degraded and coppice areas to high and productive pure and mixed forests by about 24.60% and 26.01%, respectively, from forest opening areas to productive pure, mixed and degraded areas, by about 10.45% 4.93% and 7.70%, respectively, of non-forest lands to productive pure, mixed and degraded forests by about 1.45%, 1.34%, and 1.45%, respectively contributed carbon contents (Table 5). Besides, the conversion of deciduous and coniferous forests to the mixed forest by about 26.28% and 6.25%, respectively, caused the change of main carbon sink from the deciduous forest in 1984 to the mixed forest in 2018. Previous studies supported that conversion of some areas to forested areas resulted in a significant increase in total C stock.³⁰

1984 \ 2018	Deciduous	Coniferous	Mixed	Degraded	Forest opening	Non-forest	Total (ha)
Deciduous	1353.61	2.88	1324.82	216.42	87.77	2056.2	5041.7
Coniferous	4.15	1008.75	103.49	42.43	22.98	474.51	1656.31
Mixed	110.55	2.32	435.01	34.04	6.21	531.26	1119.39
Degraded	713.01	384.31	1160.15	580.15	120.79	1502.73	4461.14
Forest opening	7.87	17.05	11.77	18.36	13.17	170.36	238.58
Non-forest	200.62	85.71	265.95	286.96	245	18720.21	19804.45
Total (ha)	2389.81	1501.02	3301.19	1178.36	495.92	23455.27	32321.57

Table 5. Transitions between lands cover types from 1984 to 2018

³⁰ Sivrikaya et al., 2007; Sivrikaya et al., 2013; Sivrikaya and Bozali, 2012; Chen et al., 2019; Tuyoglu, 2020.

3.2.2. Total Carbon Storage in Different Development Stages

As shown in Figure 5, the total C storage of regenerated forest (“a” development stages) decreased consistently. In contrast, the total C storage of young (“b” development stages) slightly increased initially and then decreased after 2008. Total C pool of regenerated forests changed from 7.06% in 1984 to 4.82% in 2008 and 2.30% in 2018, respectively. Total C pool of young forests changed from 56.28% in 1984 to 59.07% in 2008 and 33.59% in 2018, respectively. Unlike the constant increase in total C storage of mature forest (“c” development stages) from 21.24% in 1984 to 32.39% in 2008 and to 57.26% in

2018, respectively, the total C storage of over-mature forest decreased initially and then increased from 4.29% in 1984 to 1.43% in 2008 and 4.07% in 2018, respectively (Table 6).

While the most considerable contribution to total C stock occurred from the young forest in 1984 and 2008 accounted by 56.28% and 59.07%, respectively, it was from mature forest 2018 accounted for 57.26% (Figure 5a). While over-mature forests contributed to the lowest total C stock in 1984 and 2008 with 4.29% and 1.43%, respectively, regenerated areas contributed to the lowest total C stock in 2018 due to the size of the forested land.

Development Stage *(Criteria Average dbh)	Total Carbon (Gg C)			Carbon Density (Mg ha ⁻¹)			Carbon Accumulation Rate (Gg C yr ⁻¹)
	1984	2008	2018	1984	2008	2018	1984-2018
a	75.69	71.29	25.77	94.61	88.28	86.41	-1.47
b	603.27	874.01	376.77	118.69	112.1	122.08	-6.66
c	227.68	479.23	642.19	132.33	151.5	159.22	12.19
d	45.96	21.16	45.66	184.01	186.85	209.22	-0.01
Degraded	119.28	33.98	31.18	26.59	24.38	25.90	-2.59
Total	1071.88	1479.67	1121.57	86.87	111.46	126.87	1.46

* a (regenerated): dbh<8cm, b (young): 8-19.9 cm, c (mature): 20-35.9 cm, d (over-mature): >36 cm

Table 6. Temporal changes of C dynamics in development stages

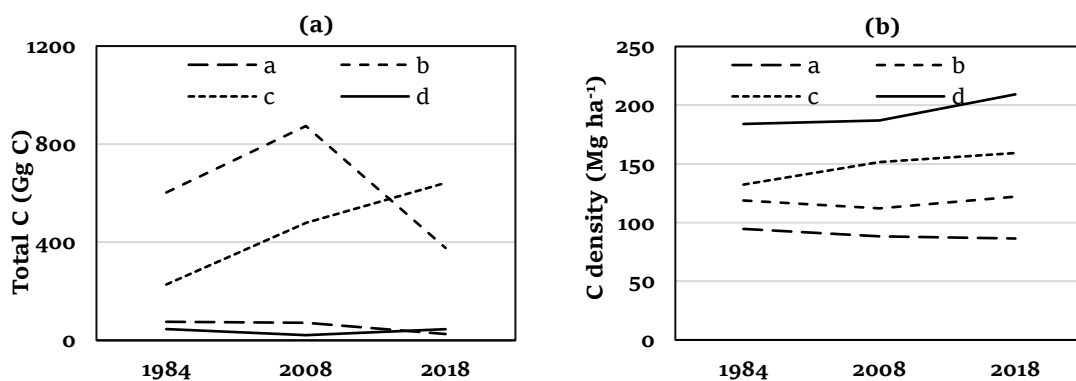


Fig. 5. Temporal change of total C (a) and C density (b) in development stages

Figure 5b showed that the C densities of mature and over-mature forests were increasing trends, while the C density of the regenerated forest was decreasing. However, the C density of the young forest

showed a decreasing and then an increasing trend after 2008. While the most considerable contribution to total C densities was obtained by over-mature forest in successive periods with 184.01 Mg ha⁻¹, 186.85

Mg ha⁻¹, and 209.22 Mg ha⁻¹, the lowest contribution was received by regenerated forest with 94.61 Mg ha⁻¹, 88.28 Mg ha⁻¹ and 86.41 Mg ha⁻¹ due to growing stock (Table 6). The average total C densities for each development stage were 89.77 Mg ha⁻¹, 117.62 Mg ha⁻¹, 147.68 Mg ha⁻¹, and 193.36 Mg ha⁻¹ by regenerated, young, mature and over-mature development stages respectively. While the area was mostly clumped into young forests by about 56.28% in 1984 and 59.07% in 2008, the area was stamped into the mature stage with 57.26% in 2018. Conversions of development stages from 1984 to 2018 showed that regenerated forest converted

to the young, mature and over-mature forest about by 60.9%, young areas converted to mature and over-mature forests about by 24.77%, mature areas converted to the over-mature forest by about 7.88%, degraded areas converted to the high productive forest about by 50.61% and forest opening and non-forest areas converted to the high productive forest about by 2.94% (Table 7). The positive transitions from degraded, coppice, forest opening areas, and non-forest areas to productive high forests, increasing forestland through afforestation, and changing to older development stages have more growing stock led to increasing forest coverage and total C stock in forest ecosystems.

1984 \ 2018	a	b	c	d	Degraded	Forest opening	Non-forest	Total(ha)
a	34.89	416.37	70.58	0.12	43.78	10.8	223.29	799.83
b	54.81	967.82	1212.89	39.73	153.27	72.08	2558.28	5058.88
c	18.42	201.78	1008.68	135.03	77.68	30.27	242.41	1714.27
d	8.75	31.57	130.25	13.89	18.16	3.81	37.99	244.42
Degraded	154.19	1122.84	958.16	22.28	580.15	120.79	1502.73	4461.14
Forest Opening	2.9	10.74	20.59	2.46	18.36	13.17	170.36	238.58
Non-forest	20.42	299.66	228.45	3.75	286.96	245	18720.21	19804.45
Total (ha)	294.38	3050.78	3629.6	217.26	1178.36	495.92	23455.27	32321.57

Table 7. Transitions between development stages from 1984 to 2018

3.2.3. Total Carbon Storage in Different Canopy Cover Types

The lowest total C stock obtained in degraded areas whose canopy cover is under 10% with 119.28 Gg, 33.98 Gg, and 31.18 Gg in 1984, 2008, and 2018, respectively, due to low amount of forestland and above-ground forest biomass in degraded areas. Whereas the total C stock in full covered stands whose crown closure is higher than 70% was the highest in 2018 with 574.36 Gg, the total C stock in the middle covered stands whose crown closure between 40%-70% was the highest in 1984 and 2008 with 598.88 Gg and 1015.27 Gg, respectively (Figure 6a). While the total C stock in degraded and low covered forests showed a decreasing trend, the total C

stock in full covered forests showed an increasing trend from 1984 to 2018. The temporal change of total C stock in middle covered forests showed an increasing and then decreasing trend.

The total C density in full covered forests increased from 1984 to 2018, unlike total C density in the rest of canopy cover classes (Figure 6b). The maximum C densities obtained in the full covered areas with 154.82 Mg ha⁻¹ and 157.32 Mg ha⁻¹ in 2008 and 2018, respectively. However, the C densities in the middle and the full covered forests with 123.34 Mg ha⁻¹ and 121.28 Mg ha⁻¹ in 1984 were very close to each other. As expected that the minimum C densities occurred in degraded areas for all successive periods accounted for 26.59 Mg ha⁻¹, 24.38

Mg ha⁻¹, and 25.90 Mg ha⁻¹ (Table 8). The results indicated that full covered forests

play a critical role in C sequestration due to their greater growing stock.

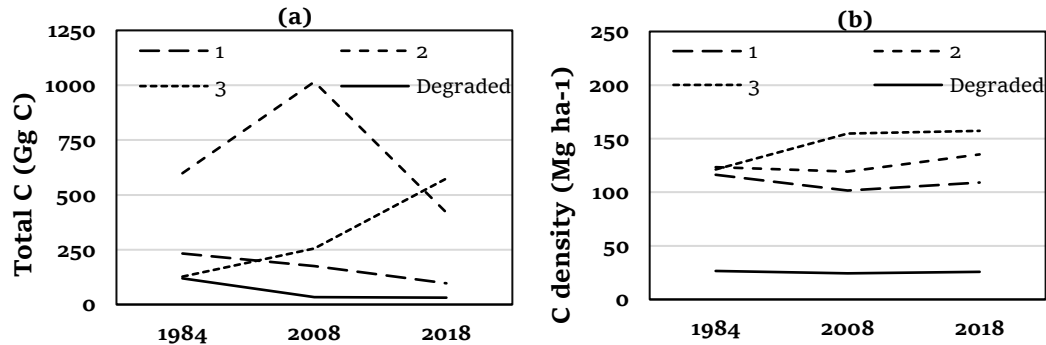


Fig. 6. Temporal change of total C (a) and C density (b) in canopy cover

Canopy Cover (Criteria % Cover)	Total Carbon (Gg C)			Carbon Density (Mg ha ⁻¹)			Carbon Accumulation Rate (Gg C yr ⁻¹)
	1984	2008	2018	1984	2008	2018	1984-2018
1-Low (11%-40%)	232.53	174.92	96.81	116.34	101.64	109.09	-3.99
2-Middle (41%-70%)	598.88	1015.27	419.22	123.34	119.31	135.32	-5.28
3-Full (71%-100%)	127.19	255.5	574.36	121.28	154.82	157.32	13.15
D-Degraded (<11%)	119.28	33.98	31.18	26.59	24.38	25.90	-2.59
Total	1071.88	1479.67	1121.57	86.87	111.46	126.87	1.46

Table 8. Temporal changes of total C dynamics in canopy cover

Transitions from the low covered stands to medium and the full covered stands which accounted for 60.2%, from the medium covered stands to the full covered stands which accounted for 25.13%, from the degraded areas to medium and the full covered productive forest areas which accounted for 43.63%, from non-forest areas to forested areas which accounted for 2.42% from 1984 to 2018 increased the total C stocks (Table 9). Over 34 years, while the extended boundary of the planning unit

from 32,488.16 ha to 32,958.78 ha, the decreasing of forested areas from 12339.16 ha to 8840.08 ha caused a negative effect on total C stock. However, the increase in quality of forest structure in terms of canopy closure and development stages, some management interventions such as afforestation of degraded and bare forest lands and conversion of the abandoned areas to forested areas due to rural migration affect positively to growing stock of existing forests and total C sequestration.

1984 \ 2018	1-Low	2-Middle	3-Full	Degraded	Non-forest	Forest Opening	Total (ha)
1-Low (11%-40%)	179.59	714.89	476.93	119.83	48.64	440.04	1979.92
2-Middle (41%-70%)	225.81	960.02	1209.95	148.12	62.29	2207.82	4814.01
3-Full (71%-100%)	53.18	116.54	408.67	24.94	6.03	414.11	1023.47
Degraded (<11%)	311.15	953.47	992.85	580.15	120.79	1502.73	4461.14
Non-forest	5.31	14.5	16.88	18.36	13.17	170.36	238.58
Forest Opening	98.46	283.21	170.61	286.96	245	18720.21	19804.45
Total (ha)	873.5	3042.63	3275.89	1178.36	495.92	23455.27	32321.57

Table 9. Transitions between canopy cover from 1984 to 2018

3.2.4. The Effects of Forest Ownership Based on Land Cadastre on Carbon Stock

While the boundary of the planning unit has extended from 1984 to 2018 with about 472.62 ha, interestingly, the forested areas decreased in his period based on the current forest management plan. The forested area in the planning unit was 12,339.16 ha, 13,275.13 ha, and 8840.08 ha in 1984, 2008, and 2018, respectively. According to the new guide for preparing forest management plans,³¹ non-state-owned areas covered with forest trees must be shown as only KDA in forest management plans. According to the forest management plan developed based on land cadastre in 2018, the forested area importantly decreased, which accounted for 28.36% between 1984 and 2018. It was obtained that a total of 4369.40 ha area, which has been covered with forest trees, were not considered forested areas based on the cadastral applications. This cadastral area not considered forestland corresponds to approximately 49.43% of the state forested area in the forest management plan for 2018. Because these areas were not included in the current forest management plan due to ownership, showing areas covered with forest trees as non-forest areas resulted in an underestimation of total C stock, and the increase in total C stock between 1984 and 2018 accounted for only 4.64%. According to regulations, if there were actual stand types in the forest management plans developed based on land cadastre in 2018 instead of KDA, the forest presence would have increased by about 50% and the total C stock would be estimated at a higher and real value.

Spatial distributions of the land cover change between 1984 and 2018 in the Akçaabat planning unit are shown in Figure 9. According to the map, of total area,

1.80%, 13.44%, and 59.25% were unchanged areas from degraded, forestland, and non-forest lands, respectively. Besides, of total area 6.98% converted from degraded areas to forestland, 5.02% converted to non-forest areas, 0.91% converted from forestland to degraded, 9.84% converted from forestland to non-forest areas, 0.94% converted from non-forest to degraded, and 1.82% converted from non-forest to forestlands. Also, this map showed that of total cadastre area (4369.40 ha) in forest cover type for 2018, were not considered a forested area based on the forest management guide, 662.91 ha, 1478.82 ha, and 2219.30 ha were covered with degraded, forestland and non-forest lands in 1984.

The spatial distribution of temporal change for total forest C between 1984 and 2018 in the Akçaabat planning unit is shown in Figure 7. The areas where total C stock increased, decreased and did not change between 1984 and 2018 were indicated with "Increased", "Decreased" and "Unchanged" in the total C balance map. According to the map, increased, decreased, and unchanged areas were 6864.41 ha (21.24%), 6249.35 ha (19.33%), and 19207.73 ha (59.43%), respectively.

While extended boundary of the study area, increasing the quality structure of the forested area in terms of development stage and canopy cover, increasing productive forest areas with the rehabilitation of degraded areas, afforestation of forest opening areas and forestation of abandoned agricultural lands had a positive effect on total C stock, woodlands not considered as forested area through cadastre had the most significant negative impact on total C stock.

³¹ Anonymous, 2014.

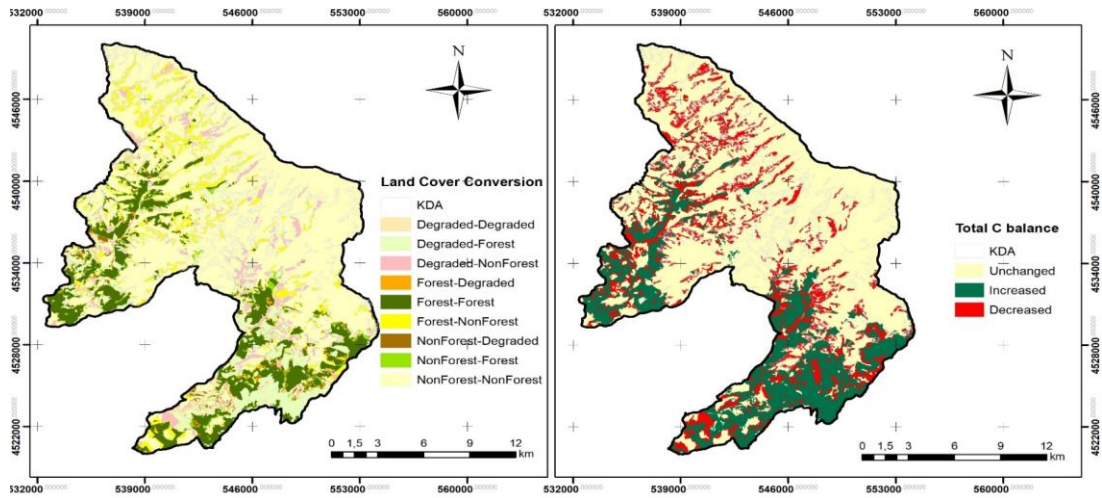


Fig. 7. Land cover conversion (a) and spatial distribution map of total C balance (b) from 1984 to 2018

3.2.6. Demographic Movement, Forest Crimes and Economic Development

The main reason for the increase in the forestland state over 34 years was accurate forest management interventions. Some conversion from degraded forests and forest opening lands to forestland with rehabilitation and afforestation had a great effect on the improvement of the forest areas in the Akçaabat planning unit. Thanks to accurate forest management interventions, a significant proportion of degraded

and forest opening lands accounted for 65.46% and 32.87%, respectively converted to forested areas over 34 years. Also, the increase of the forestland can be explained by demographic and socio-economic changes in the forest village. The rural population in all forest villages was about 64,577 in 1980 and decreased to 47,941 in 2018, with a net decline of 25.76% (Anonymous, 2020a) (Figure 8). Conversion of agricultural areas about 834.7 ha to forested land can be explained by the movement of the rural population.

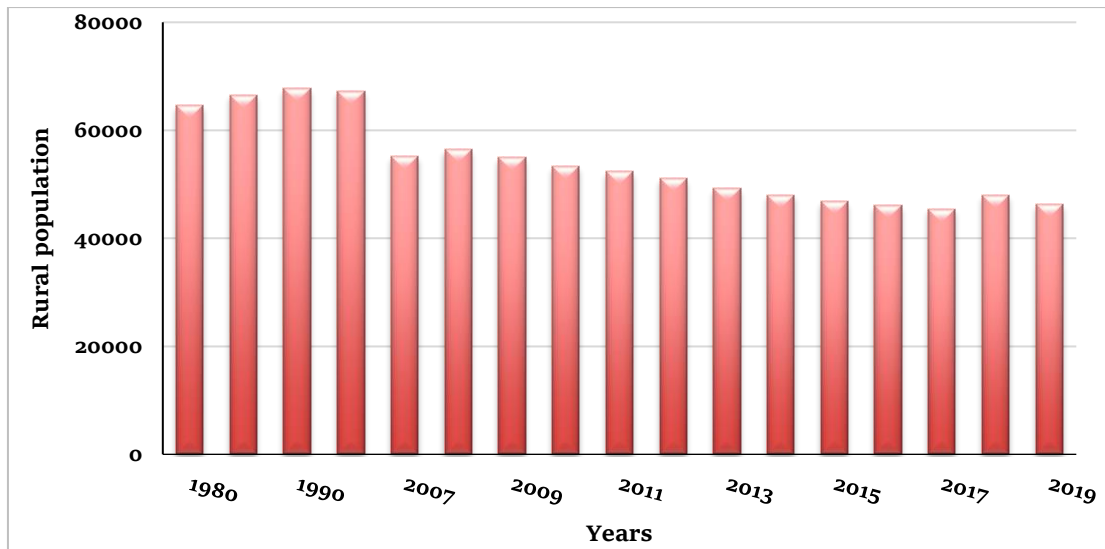


Fig. 8. The number of the rural population in the study area

In addition to the conversion of abandoned agriculture area to forestland, decreasing

social pressure on forested areas due to reducing of rural population resulted in a

significant increase in the productive forests by about 15.39%. In this point, forest crime statistics are great important indicators showing the extent of pressure on forests. The historical distribution of the forest crime statistics in the Akçaabat forest planning unit showed that total amount of forest crimes such as illegal harvesting, transporting, possessing, consumption, grazing, occupation, and utilization, dramatically changed. The average annual crime numbers were 28.8, 55.4, 46.3 and 16.9 in each period of 1980-1990, 1991-2000, 2001-2010 and 2011-2019 with a decline of 41.3%³² (Figure 9). The number of

forest crimes were very high between 1980-2000, but after 2000 it can be seen clearly that there was a severe decrease in the number of forest crimes. The main reason for the number of forest crime numbers to appear quite low between 1980-1990 is that real records could not be shown on the figure 10 due to the loss of all archive records in the forest business as a result of the flood disaster in the Akçaabat in 1990. Therefore, it was estimated that the real number of forest crimes was higher than those shown on the figure 9 at this period.

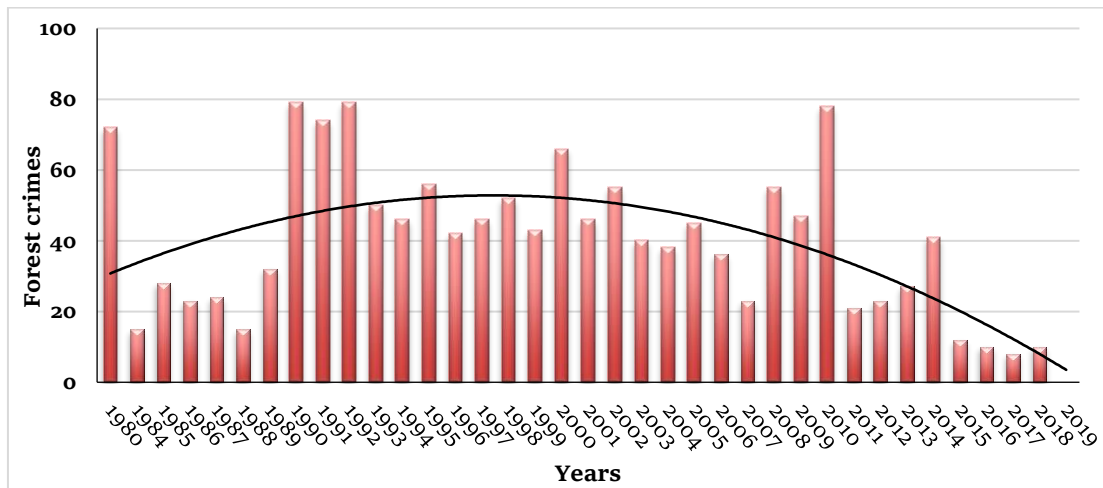


Fig. 9. The number of forest crimes in the study area

The ability of people to look at the forests with a different perspective is related to their educational and financial development. The gross domestic product per capita (GNP) in Trabzon province increased from \$4466 in 2004 to \$7648 in 2018, with a similar trend to GNP in Turkey (Figure 10) (Anonymous, 2020c). It was clear that decreases in rural population and forest crimes and increases in income levels re-

sulted in increasing awareness and sensitivity to the environment over time. Consequently, conversion abandoned agriculture to forested areas explained by migration from county to cities and decreasing social pressure on forest areas explained by reducing the amount of forest crime increased both of forested size and the quality of forest structure, thus total C stock importantly increased.

³² Anonymous, 2020b.

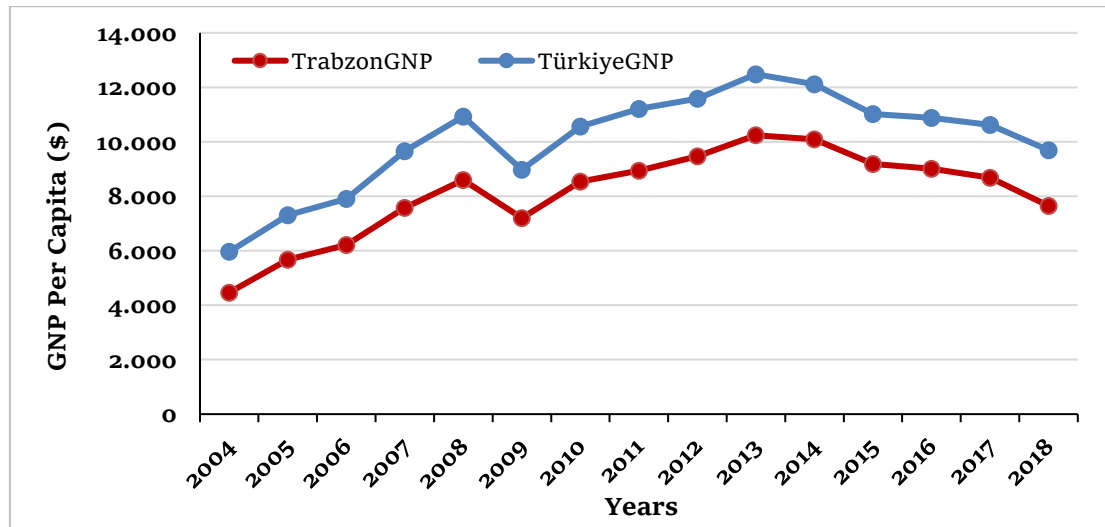


Fig. 10. Gross national products per capita (\$) in Trabzon and Turkey

4. Conclusion

This study analyzed the spatial and temporal change of forest C dynamics on various C pools based on demographic, socio-economic, and landscape structure. To estimate forest C dynamics, forest inventory data, and the latest methodology of IPCC, 2006 guidelines were combined. The method used in the study was expanding growing stock to biomass by BEF due to a lack of allometric equations for tree species in the study area. Unlike many previous studies, species-species WD and BEF coefficients reported for each tree species in Turkey's forests were preferred in this study to avoid the overestimation of C stock. Moreover, C dynamic in above-ground, belowground, dead wood, litter, and soil was calculated separately based on forest inventory data in 1984, 2008, and 2018. In this study, the spatial distribution of C dynamics each planning period and C balance between 1984 and 2018 were mapped by using GIS. The change in the spatial distribution of C dynamics each period was about landscape and socio-economic dynamics. Also, these maps are helpful tools for forest management applications.

Forest C dynamics and its spatial distribution between 1984 and 2018 were influenced by land cover and the quality of forest ecosystem structure in terms of developing stages and canopy cover, tree species, and forest coverage. The forest management policies, planning interventions, irregular human interventions were main drivers on significant changes in the forest structure. For instance, afforestation of forest opening and degraded areas within the scope of forestry policies directly affected total C dynamics and its spatial distribution.

Unlike the previous studies analyzing the change of C dynamics, this study focused on the change of C dynamics based on land cover change associated with forest crime, economic development, and population movement in rural. Temporal and spatial change in the C dynamics can be explained indirectly through a reduction in rural population on forest villages and forest crime statistics and an increase in income levels (GNP). Because land cover changes are mostly affected by forest management interventions, human disturbances, natural and socio-economic factors are the important indicators of awareness and sensitivity to the environment. Based on these socio-economic changes in rural areas, conversion abandoned agriculture areas to

forestland, and the reduction in social pressure on the existing forested areas has increased total C stock.

The results showed that expanding the boundary of the study area and conversion from degraded, coppice, and non-forest areas to highly productive areas increased total C stock. In contrast, conversion from forest lands to degraded or non-forest areas resulted in a reduction of total C stock. The average C densities were higher in deciduous forest with 442.61 Mg ha⁻¹ than the coniferous and mixed forests with 267.37 Mg ha⁻¹ and 132.47 Mg ha⁻¹, respectively. While the deciduous forest was the main carbon sink in 1984, the mixed forest was the main carbon sink in 2008 and 2018 due to the larger area.

The development stages and canopy cover are important indicators to observe C stock. The average C densities in young and mature forests with 49.65 Mg ha⁻¹ and 36.96 Mg ha⁻¹ and full covered forests with 144.47 Mg ha⁻¹ were higher. Temporal change in forest dynamics showed that young and full covered areas increased. These results demonstrated that the quality of forest structure based on C stock increased between 1984 to 2018.

The combined contribution of litterfall and SOM to C stock was about 73.39%, 72.32%, and 61.60% in 1984, 2008 and 2018, respectively. Thus, estimating C in forest ecosystems stock without litterfall and SOM C pools will cause a significant error.

Though total C stock increased from 1984 to 2008 by about 38.04%, the increase was only about 4.64%. The main reason for a decreasing increase in total C stock was to not including of non-state-owned areas covered with forest trees in the forest management plans developed based on land cadaster in 2018. Thus, a total of 4369.40 ha area, which had previously been forested or later covered with forest cover, was not included in the current forest management plan. This administrative approach resulted in an underestimation of total C stock in 2018. Thus, these non-

state-owned lands should be considered as forests for sustainable use.

Climate change is one of the most important global environmental problems. Because living biomass and SOM in forest ecosystems store large quantities of C, these ecosystems can play a significant role in mitigating greenhouse gas emissions. The temporal change in forest structure based on forest management interventions, human disturbances, population dynamics, and socio-economic structure affect C dynamics. Accurate forest management interventions spatial distribution maps can consider as helpful tools to change C stock and to control global climate change.

Acknowledgments

The authors gratefully thank Trabzon Regional Directorate of Forestry for providing forest inventory data.

BIBLIOGRAPHY

- Anonymous, (1984), *Akçaabat Forest Management Plan (1984-2007)*, Department of Forest Administration and Planning, General Directorate of Forestry, Ministry of Agriculture and Forestry, Ankara.
- _____, (2008), *Akçaabat Forest Management Plan (2008-2027)*, Department of Forest Administration and Planning, General Directorate of Forestry, Ministry of Agriculture and Forestry, Ankara.
- _____, (2014), *Principles and Procedures for the Regulation of Ecosystem based Functional Forest Management Plans*, Rescript number 299, Department of Forest Administration and Planning, General Directorate of Forestry, Ministry of Forestry and Water Management, Ankara.
- _____, (2016), *Strategic Plan (2017-2021)*, General Directorate of Forestry, Ministry of Agriculture and Forestry, Ankara.
- _____, (2018), *Akçaabat Forest Management Plan (2018-2037)*, Department of

- Forest Administration and Planning, General Directorate of Forestry, Ministry of Agriculture and Forestry, Ankara.
- _____, (2020a), *Turkish Statistical Institute, Population Statistics*, Retrieved from <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (1.04.2020)
- _____, (2020b), *Official Report of Forest Crimes in Akçaabat Planning Unit*, Record of Fact, Trabzon Regional Directorate of Forestry, Trabzon Forest Enterprise, Trabzon.
- _____, (2020c), *Turkish Statistical Institute, Gross Domestic Products Statistics*. Retrieved from http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 (1.04.2020)
- Arevalo, C.B.M., Bhatti, J.S., Chang, S.X., Sidders, D., (2009), "Ecosystem Carbon Stocks and Distribution under Different Land-Uses in North Central Alberta", *Canada, Forest Ecology and Management*, 257, 1776-1785.
- Başkent E.Z., Mumcu Küçüker D., (2010), "Incorporating Water Production and Carbon Sequestration into Forest Management Planning: A Case Study in Yalnızçam Planning Unit", *Forest Systems*, 19, 98-111.
- Brown, S., Sathaye, J., Cannell, M., Kauppi P., (1996), "Mitigation of Carbon Emission to the Atmosphere by Forest Management", *Commonwealth Forestry Review*, 75/1, 80-91.
- Cannell, M., Dewar, R. C., Thornley, J.H.M., (1992), "Carbon Flux and Storage in European Forests", in A. Teller, P. Mathy, J. N. R. Jeffers (Eds.), *Responses of Forest Ecosystems to Environmental Changes*, 256-271, New York: Elsevier.
- Chen, L.C, Guan, X., Li, H.İ., Wang, Q.K, Zhang, W.D., Yang, Q.P., Wang, S.L., (2019), "Spatiotemporal Patterns of Carbon Storage in Forest Ecosystems in Hunan Province, China", *Forest Ecology and Management*, 432, 656-666.
- Değermenci, A.S., Zengin, H., (2016), Investigating the Spatial and Temporal Changes in Forest Carbon Stocks: A Case Study Daday Forest Planning Unit", *Artvin Coruh University, Journal of Forestry Faculty*, 17, 177-187.
- Dixon, R.K., Brown, S., Houghton, R.A., Solomon, A.M., Trexler, M.C., Wisniewski, J., (1994), "Carbon Pools and Fluxes of Global Forest Ecosystems", *Science*, 263, 185-190.
- FAO, (2010), *Global Forest Resources Assessment 2010 Main Report*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
- _____, (2015), *Global Forest Resources Assessment 2015*, Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome 2015.
- Folland, C. K., Rayner, N.A., Brown, S.J., Smith, T.M., Shen, S.S.P., Parker, D.E., Moadam, I., Jones, P.D., Jones, R.N., Nicholls, N., Sexton, P.M.H., (2001), "Global Temperature Change and Its Uncertainties since 1861", *Geophysical Research Letters*, 28, 2621-2624.
- Günlü, A., Göl, C., Sarıçam, F., (2019), "The Evaluation of Temporal and Spatial Change of Aboveground Stand Carbon: A Case Study of Upstream of the Göksu River Basin", *Turkish Journal of Forestry*, 20/4, 352-359.
- Guo, Z.D., Hu, H.F., Li, P., Li, N.Y., Fang, J.Y., (2013), "Spatio-Temporal Changes in Biomass Carbon Sinks in China's Forests from 1977 to 2008", *Sci China Life Sci.*, 56,7, 661-671.
- Houghton, R.A., Hackler, J.L., (2000), "Changes in Terrestrial Carbon Storage in the United States 1: The Roles of Agriculture and Forestry", *Global Ecology and Biogeography*, 9, 125-144.
- Hu, H.F., Wang, G.G., (2008), "Changes in Forest Biomass Carbon Storage in the South Carolina Piedmont between 1936 and 2005", *Forest Ecology and Management*, 255, 1400-1408.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), (2006), *IPCC Guidelines for Na-*

- tional Greenhouse Gas Inventories, Prepared by the National Greenhouse Gas Inventories Programme*, (Eds. Eggleston, H.S., Buendia, L., Miwa, K., Ngara, T., Tanabe, K.), IGES, Japan. <http://www.ipccnggip.iges.or.jp/public/2006gl/index.html>.
- _____, (2007), *Climate Change 2007: Synthesis Report*.
- Kaul, M., Dadhwal, V.K., Mohren, G.M.J., (2009), "Land Use Change and Net C Flux in Indian Forests", *Forest Ecology and Management*, 258, 100-108.
- Ketizmen, B., (2011), *Kahramanmaraş Başkonuş Araştırma Ormanında Karbon Ekonomisi Üzerine Araştırmalar ve Fonksiyonel Karşılaştırmalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Liu, J., Liu, S., Loveland, T.R., (2006), "Temporal Evolution of Carbon Budgets of the Appalachian Forests in the U.S. from 1972 to 2000", *Forest Ecology and Management*, 222, 191-201.
- Meng S, Pang Y., Zhang Z, Jia W, Li Z., (2016), "Mapping Aboveground Biomass Using Texture Indices from Aerial Photos in a Temperate Forest of Northeastern China", *Remote Sens.*, 8, 230.
- Mumcu Küçükler D., Başkent E.Z., (2010), "Incorporating Water Production into Forest Management Planning: A Case Study in Yalnızçam Planning Unit", *International Journal of Global Warming*, 2, 292-304.
- Muñoz-Rojas, M., De la Rosa, D., Zavala, L.M., Jordan, A., Anaya-Romero, M., (2011), "Changes in Land Cover and Vegetation Carbon Stocks in Andalusia, Southern Spain (1956-2007)", *Science of the Total Environment*, 409, 2796-2806.
- Muñoz-Rojas, M., Jordán, A., Zavala, L.M., De La Rosa, D., Abd-Elmabod, S.K. Anaya-Romero, M., (2015), "Impact of Land Use and Land Cover Changes on Organic Carbon Stocks in Mediterranean Soils (1956-2007)", *Land Degradation and Development*, 26, 168-179.
- Noormets, A., Epron, D., Domec, J.C., McNulty, S.G., Fox, T., Sun, G., King, J.S., (2015), "Effects of Forest Management on Productivity and Carbon Sequestration: A Review and Hypothesis", *Forest Ecology and Management*, 355, 124-140.
- Nosetto, M.D., Jobbagy, E.G., Paruelo, J.M., (2006), "Carbon Sequestration in Semi-Arid Rangelands: Comparison of Pinus Ponderosa Plantations and Grazing Exclusion in NW Patagonia", *Journal of Arid Environments*, 67, 142-156.
- Novara, A., La Mantia, T., Barbera, V., Gristina, L., (2012), "Paired-site Approach for Studying Soil Organic Carbon Dynamics in a Mediterranean Semiarid Environment", *Catena*, 89, 1-7.
- Ramankutty, N., Foley, J.A., Olejniczak, N.J., (2002), "People on the Land: Changes in Global Population and Croplands During the 20th Century", *Ambio*, 31, 251-257.
- Ren, H., Li, L., Liu, Q., Wang, X., Li, Y., Hui, D., Jian, S., Wang, J., Yang, H., Lu, H., Zhou, G., Tang, X., Zhang, Q., Wang, D., Yuan, L., Chen, X., (2014), "Spatial and Temporal Patterns of Carbon Storage in Forest Ecosystems on Hainan Island, Southern China", *PLoS One*, 9/9, e108163.
- Ren, Y., Wei, X., Zhang, L., Cui, S., Chen, F., Xiong, Y., Xie, P., (2011), "Potential for Forest Vegetation Carbon Storage in Fujian Province, China, Determined from Forest Inventories", *Plant Soil*, 345/1-2, 125-140.
- Ruiz Sinoga, J.D., Pariente, S., Romero Diaz, A., Martinez Murillo, J.F., (2011), "Variability of Relationships between Soil Organic C and Some Soil Properties in Mediterranean Rangelands under Different Climatic Conditions (South of Spain)", *Catena*, 97, 17-25.
- Sivrikaya, F., Baskent, E.Z., Bozali, N., (2013), "Spatial Dynamics of Carbon Storage: A Case Study from Turkey", *Environmental Monitoring and Assessment*, 185, 9403-9412.

- Sivrikaya, F., Bozali, N., (2012), "Karbon Depolama Kapasitesinin Belirlenmesi: Türkoğlu Planlama Birimi Örneği", *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 14, 69-76.
- Sivrikaya, F., Keleş, S., Çakır, G., (2007), "Spatial Distribution and Temporal Change of Carbon Storage in Timber Biomass of Two Different Forest Management Units", *Environmental Monitoring and Assessment*, 132, 429-438.
- Tolunay, D., (2011), "Total Carbon Stocks and Carbon Accumulation in Living Tree Biomass in Forest Ecosystems of Turkey", *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 35, 265-279.
- _____, (2013), "Coefficients that can be used to Calculate Biomass and Carbon Amounts from Increment and Growing Stocks in Turkey", *Proceedings of the International Symposium for the 50th Anniversary of Forestry Sector Planning in Turkey*, 26-28 November 2013, Antalya, 240-251.
- Tolunay, D., Çömez, A., (2008), "Türkiye Ormanlarında Toprak ve Ölü Örtüde Depolanmış Organik Karbon Miktarları", *Hava Kirliliği ve Kontrolü Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Hatay
- Tolunay, D., Karabıyık, B., Özturba, A.G. (2018), Türkiye ormanlarında bitkisel kütledeki karbon stokları, 71. Türkiye Jeoloji Kurultayı, Nisan, Ankara, Bildiriler Kitabı: 1027-1027.
- Tüyoğlu, Ö., (2020), *Orman Ekosistemlerindeki Karbon Birikiminin Zamansal ve Konumsal Değişiminin Analizi: Hisar Planlama Birimi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
- UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), (2008), *National Inventory Submissions 2007*, Available at: http://unfccc.int/national_reports/annex_i_ghg_inventories/national_inventories_submissions/items/3929
- Wang, X.K., Feng, Z.W., Quyang, Z.Y., (2001), "The Impact of Human Disturbance on Vegetative Carbon Storage in Forest Ecosystems in China", *Forest Ecology and Management*, 148, 117-123.
- Watson, RT, Noble, IR, Bolin, B, Ravindranath, NH, Verardo, DJ, Dokken, DJ., (2000), *Land Use, Land-Use Change, and Forestry*, Published for the Intergovernmental Panel for Climate Change, Cambridge University Press.
- Wellock, W.L., LaPerle, C.M., Kiely, G., (2011), "What is the Impact of Afforestation on the C Stocks of Irish Mineral Soils?", *Forest Ecology and Management*, 262, 1589-1596.
- Yang, K., Guan, D., (2008), "Changes in Forest Biomass Carbon Stock in the Pearl River Delta between 1989 and 2003", *Journal of Environmental Sciences*, 20, 1439-1444.
- Yang, J.M., Xu, R.Y., Cai, Z.J., Bi, J., Wang, H.K., (2014), "Influencing Factors on Forest Biomass Carbon Storage in Eastern China-A Case Study of Jiangsu Province", *BioResources*, 9, 357-371.
- Yang, J., Ji, X., Deane, D.C., Wu, L., Chen, S., (2017), "Spatiotemporal Distribution and Driving Factors of Forest Biomass Carbon Storage in China: 1977-2013", *Forests*, 8, 263.
- Zhou, C.Y., Wei, X.H., Zhou, G.Y., Yan, J.H., Wang, X., Wang, C.L., Liu, H.G., Tang, X.Y., Zhang, Q.M., (2008), "Impacts of a Large-Scale Reforestation Program on Carbon Storage Dynamics in Guangdong, China", *Forest Ecology and Management*, 255, 847-854.



KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016’da yılda bir sayı; 2017’den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu

ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), “Celal ed-din Harezmsah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi.” *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• İnternette Yayınlanan Dergide Makale

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.
http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrieved 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Columbia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

• Yayımlanmak üzere KAREN’e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

• Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

• Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelere uygunluk durumu, Üniversitelerearası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği’nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

• “Etik Kurul Kararı” gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed

in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardmanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Seçikli Köyü Örneği*, Unpublished Master's

Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and

Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2020 Cilt/Volume: 6 Sayı/Number: 9

- 1** Sinope'den bir Duodecim Scriptorum Tablası
- 9** Konuralp Müzesindeki Bir Grup Taş Baltanın P-XRF Yöntemi İle Eskiçağ'da Kullanım Alanının Araştırılması
- 23** Kocaeli Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Fibula
- 35** Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Dokunan Geleneksel Kumaşlar Üzerine Bir Deneme
- 49** Yüzbaşı Mircher'ye Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon-Erzurum Yolu
- 81** Fransızca Basında 1908 Yılı İstanbul Yangınları: Le Moniteur Oriental Örneği
- 103** II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti
- 121** Impacts of Socio-Economic Factors on Carbon Dynamics in Black Sea Forests: A Case Study from Akçaabat Forest Planning Unit